

ISSN 2312-3206 (PRINT)
ISSN 2663-2764 (ONLINE)
DOI 10.32999/KSU2312-3206

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
(м. Івано-Франківськ)

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

**SCIENTIFIC BULLETIN
OF KHERSON STATE UNIVERSITY**

SERIES «PSYCHOLOGICAL SCIENCES»

Серія:
ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ
Випуск 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Тавровецька Наталія Іванівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Херсонського державного університету (Україна).

Заступник головного редактора:

Шапошнікова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук, професор, декан факультету психології, історії та соціології Херсонського державного університету (Україна).

Члени редакційної колегії:

Альтос Вірджинія – кандидатка психологічних наук, доцентка кафедри психології праці Руанського університету Нормандії (Франція);

Баранаскіне Інгріда – професорка кафедри соціальної роботи Клайпедського університету (Литва);

Бочелюк Віталій Йосипович – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри спеціальної освіти та психології Комунального закладу вищої освіти «Хортицька Національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради (Україна);

Галян Ігор Михайлович – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка» (Україна);

Губеладзе Ірина Гурамівна – докторка психологічних наук старша дослідниця, завідувачка лабораторії психології мас і спільнот, в.о. заступниці директора з наукової роботи Інституту соціальної та політичної психології НАПН України;

Жидко Максим Євгенович – кандидат психологічних наук, доцент, декан гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (Україна);

Завацька Наталія Євгенівна – докторка психологічних наук, професорка, завідувачка кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (Україна);

Кікінежді Оксана Михайлівна – докторка психологічних наук, професорка, професорка кафедри психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Україна);

Коллі-Шамне Анжеліка Володимирівна – докторка психологічних наук, професорка, професорка кафедри психології Херсонського державного університету (Україна);

Кузікова Світлана Борисівна – докторка психологічних наук, професорка, завідувачка кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка (Україна);

Кузнєцов Олексій Ігорович – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (Україна); v@seznam.cz

Оран Марина Олегівна – докторка психологічних наук, професорка, завідувачка кафедри психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Україна);

Плохих Віктор Володимирович – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри загальної психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (Україна);

Попович Ігор Степанович – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології Херсонського державного університету (Україна);

Сердюк Людмила Захарівна – докторка психологічних наук, професорка, завідувачка лабораторії психології особистості імені П. Р. Чамати Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України (Україна);

Цибуляк Наталія Юрійівна – кандидатка психологічних наук, доцентка кафедри прикладної психології та логопедії Бердянського державного педагогічного університету (Україна);

Яковлева Світлана Дмитрівна – докторка психологічних наук, професорка, професорка кафедри спеціальної освіти Херсонського державного університету (Україна).

Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»
включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія Б)
за спеціальністю С4 «Психологія» (галузь С Соціальні науки, журналістика, інформація
та міжнародні відносини) на підставі Наказу МОН України від 17 березня 2020 року № 409 (додаток № 1)

Збірник наукових праць включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)

Затверджено відповідно до рішення вченої ради
Херсонського державного університету
(протокол від 03.11.2025 р. № 6)

Реєстрація в Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення:
Рішення № 2944 від 24.10.2024 (Ідентифікатор медіа R30-05622).

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Херсонський державний університет (вул. Університетська, 27, м. Херсон, 73000,
e-mail: office@ksu.ks.ua. Тел.: +38 096 310 26 36).

ЗМІСТ**СЕКЦІЯ 1. ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ;
ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ**

Verbytska Yu. M. BASELINE STUDY OF THE PSYCHOLOGICAL DIMENSIONS OF THE INFLUENCE OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES ON THE MOTIVATION OF ADOLESCENT TERTIARY STUDENTS TO LEARN FOREIGN LANGUAGES.....5

Волошина В. В. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЯКІ ПОТРЕБУЮТЬ РЕАБІЛІТАЦІЇ.....13

Косьянова О. Ю., Матаєва А. В. ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПРИЙНЯТТЯ: АНАЛІЗ ДИСПОЗИЦІЙНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ТА МАНІПУЛЯТИВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ.....21

Петrenchенко С. А. ОСОБЛИВОСТІ ПАМ'ЯТІ ТА МИСЛЕННЯ У ВАЖКОПОРАНЕНИХ КОМБАТАНТІВ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ.....30

Скворчевська Є. Л. ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ.....37

СЕКЦІЯ 2. ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

Карповець М. В. РЕФЛЕКСИВНІ ВМІННЯ МЕТАКОГНІТИВНОГО РІВНЯ У ПЕРФОРМАТИВНОМУ НАВЧАННІ СТУДЕНТІВ.....44

**СЕКЦІЯ 3. СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ;
ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**

Володарська Н. Д. ДІЄВІСТЬ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У РОЗВИТКУ ВНУТРІШНІХ РЕСУРСІВ ОСОБИСТОСТІ.....52

СЕКЦІЯ 4. ОРГАНІЗАЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ

Задорожна А. С. САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ МАРКЕТОЛОГА В УМОВАХ ПОСТКРИЗОВОГО ЗРОСТАННЯ: ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ТА ТЕХНІКИ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ.....59

Чайка Р. М. ВІД RIASEC ДО АЛГОРИТМІВ: ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ З ВІДПОВІДНОСТІ ПРАЦІВНИКА ПРОФЕСІЇ (1990-2025).....67

CONTENTS

SECTION 1. GENERAL PSYCHOLOGY; PSYCHOLOGY OF PERSONALITY

Verbytska Yu. M. BASELINE STUDY OF THE PSYCHOLOGICAL DIMENSIONS OF THE INFLUENCE OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES ON THE MOTIVATION OF ADOLESCENT TERTIARY STUDENTS TO LEARN FOREIGN LANGUAGES.....	5
Voloshyna V. V. RESEARCH ON THE PSYCHOLOGICAL STATE OF MILITARY SERVANTS IN NEED OF REHABILITATION.....	13
Kosyanova O. Yu., Mataieva A. V. PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF INTERPERSONAL PERCEPTION: ANALYSIS OF DISPOSITIONAL CHARACTERISTICS AND MANIPULATIVE TENDENCIES.....	21
Petrenchenko S. A. PECULIARITIES OF MEMORY AND THINKING IN SERIOUSLY WOUNDED COMBATANTS IN THE PROCESS OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION.....	30
Skvorchevska Ye. L. ON THE QUESTION OF DEVELOPING PROFESSIONAL ABILITIES IN FUTURE PSYCHOLOGISTS.....	37

SECTION 2. PEDAGOGICAL AND DEVELOPMENTAL PSYCHOLOGY

Karpovets M. V. REFLECTIVE SKILLS OF METACOGNITIVE LEVEL IN STUDENTS' PERFORMATIVE LEARNING.....	44
---	----

SECTION 3. SOCIAL PSYCHOLOGY; PSYCHOLOGY OF SOCIAL WORK

Volodarska N. D. EFFECTIVENESS OF ART THERAPEUTIC TECHNOLOGIES IN DEVELOPMENT OF INTERNAL PERSONALITY	52
--	----

SECTION 4. ORGANISATIONAL PSYCHOLOGY

Zadorozhna A. S. SELF-ACTUALISATION OF A MARKETER IN THE POST-CRISIS GROWTH ENVIRONMENT: PSYCHOLOGICAL RESOURCES AND TECHNIQUES FOR BUILDING EMOTIONAL RESILIENCE.....	59
Chayka R. M. FROM RIASEC TO ALGORITHMS: A LITERATURE REVIEW OF PERSON-VOCATION FIT (1990-2025).....	67

СЕКЦІЯ 1. ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ;
ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

UDC 159.922.7:004.92:378.147:81'243
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2025-2-1>

BASELINE STUDY OF THE PSYCHOLOGICAL DIMENSIONS OF THE
INFLUENCE OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES ON THE MOTIVATION
OF ADOLESCENT TERTIARY STUDENTS TO LEARN FOREIGN LANGUAGES

Verbytska Yuliia Mykhailivna,
Postgraduate Student majoring in Psychology,
Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University
verbytskaym2210@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0005-9197-3303>

Purpose. This study explores how adolescent tertiary students perceive the motivational impact of multimedia technologies in foreign language learning. By identifying which multimedia elements are considered most engaging and effective, the study aims to provide baseline insights for curriculum redesign that enhances student motivation through digital integration. **Methods.** A mixed-methods, survey-based design was employed, involving 537 students from six Ukrainian universities. The primary data collection tool was a validated questionnaire comprising 16 items across closed- and open-ended formats, covering attitudes toward multimedia use, its influence on motivation, integration with traditional methods, and perceived challenges. Quantitative data were analysed using descriptive and correlation statistics in *Jamovi*, while open responses were processed through thematic analysis. **Results.** Descriptive findings indicated that 68.7% of students believe multimedia significantly increases their motivation to learn foreign languages, while 64.2% and 70.4% reported positive impacts on intrinsic and self-motivation, respectively. Key motivational features identified included interactivity, gamified content, and real-time feedback. Correlation analysis showed moderate to strong positive associations between multimedia use and motivational indicators ($r=0.45-0.73$). Thematic analysis reinforced these findings, revealing students' appreciation for practical relevance, emotional safety, and their call for structured curriculum integration of multimedia tools. **Conclusions.** The findings confirm the students' positive perception along with the psychological and pedagogical relevance of multimedia technologies in enhancing motivation among digital-native learners. This study offers a Ukrainian-context baseline and supports the feasibility of implementing a motivation-centred foreign language curriculum that integrates multimedia in a developmentally appropriate and pedagogically sound manner.

Key words: *intrinsic motivation, multimedia integration, digital learning tools, gamification, self-paced learning, educational psychology, reshaping foreign language curriculum.*

КОНСТАТУВАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ВПЛИВУ
МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА МОТИВАЦІЮ СТУДЕНТІВ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ
ДО ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Вербицька Юлія Михайлівна,
аспірантка кафедри психології
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
verbytskaym2210@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0005-9197-3303>

Мета. У цьому дослідженні вивчається, як студенти підліткового віку сприймають мотиваційний вплив мультимедійних технологій у вивченні іноземних мов. Визначивши, які мультимедійні елементи вважаються найбільш цікавими та ефективними, дослідження має на меті надати основні ідеї для переробки навчальної програми, що підвищить мотивацію студентів за допомогою цифрової інтеграції. **Методи.** У дослідженні було застосовано змішаний підхід, заснований на зборі кількісних та якісних даних, із використанням анкетування, у якому взяли участь 537 студентів із шести українських університетів. Основним інструментом збору інформації стала валідована анкета, що містила 16 запитань як закритого, так і відкритого типу. Анкета охоплювала питання щодо ставлення до використання мультимедійних засобів, їхнього впливу на мотивацію, інтеграції з традиційними методами навчання та сприйманих труднощів. Кількісні дані були проаналізовані за допомогою описової та кореляційної

статистики в програмі *Jamovi*, тоді як відкриті відповіді оброблялися методом тематичного аналізу. **Результати.** Результати описового аналізу показали, що 68,7% студентів вважають, що використання мультимедіа суттєво підвищує їхню мотивацію до вивчення іноземних мов, тоді як 64,2% і 70,4% респондентів зазначили позитивний вплив на внутрішню мотивацію та самомотивацію відповідно. Серед ключових мотиваційних чинників було визначено інтерактивність, ігровий контент та зворотний зв'язок у режимі реального часу. Кореляційний аналіз засвідчив помірний і сильний позитивний зв'язок між використанням мультимедійних засобів та мотиваційними показниками ($r=0.45-0.73$). Тематичний аналіз підтвердив ці результати, виявивши, що студенти високо оцінюють практичну значущість, емоційну безпеку, а також активно висловлюють потребу у структурованій інтеграції мультимедійних інструментів у навчальні програми. **Висновки.** Отримані результати підтверджують позитивне сприйняття студентами, а також психологічну й педагогічну доцільність використання мультимедійних технологій для підвищення мотивації у здобувачів освіти цифрової епохи. Це дослідження слугує базою для українського контексту та обґрунтовує доцільність упровадження мотиваційно орієнтованої навчальної програми з іноземної мови з інтеграцією мультимедіа у спосіб, що відповідає віковим особливостям та педагогічним засадам.

Ключові слова: внутрішня мотивація, інтеграція мультимедіа, цифрові навчальні інструменти, гейміфікація, самостійне навчання, освітня психологія, удосконалення навчальних програм з іноземних мов.

Introduction. The rapid digitalisation of education and the pervasive role of multimedia technologies in learning environments have created an urgent need to explore their psychological impact on learner motivation, particularly among adolescent tertiary students studying foreign languages. This study addresses a significant research gap by analysing how multimedia tools influence cognitive, emotional, and social dimensions of motivation during the critical developmental stage of 17–21 years, a period recognised for the formation of professional identity, autonomy, and socio-emotional stability (Erikson, 1968; Arnett, 2000; Santrock, 2020). Motivation in this age group is especially sensitive to the perceived relevance and practical utility of educational content, making the integration of multimedia technologies both timely and necessary (Plaza-Casado et al., 2020; Guay, 2022). Psychological literature underscores motivation as a multidimensional construct involving internal drives and external incentives, which align with the self-determination theory emphasising autonomy, competence, and relatedness (Ryan & Deci, 2020; Vansteenkiste et al., 2018). These principles are particularly pertinent in digital learning contexts, where gamification, interactivity, and immediate feedback can foster intrinsic motivation and engagement (Fakieh, 2021; Figueroa, 2015). Ukrainian and international scholars alike have emphasised the need to align pedagogical strategies with the cognitive and emotional maturation of students in this age group, advocating for personalised, adaptive multimedia learning environments (Bulakh, 2020; Kuzio, 2019; Олейник, 2018; Yang et al., 2025; Finn, 2020). However, despite extensive research on student youth motivation and multimedia use, there still remains a lack of comprehensive, this age-specific empirical studies revealing their intersection within the foreign language learning context. This baseline study,

therefore, aims to bridge this gap by investigating students' motivational responses to multimedia integration, with the goal of informing evidence-based educational strategies that resonate with the psychological characteristics of adolescent learners.

1. Theoretical Justification of the Problem.

The integration of multimedia technologies into foreign language curriculum is justified by several psychological theories that can be viewed as being potential to enhance student motivation, engagement, and cognitive processing. From a psychological perspective, adolescent learners (aged 17–21) are at a developmental stage marked by increased self-awareness, identity formation, and the pursuit of autonomy and social belonging. Given the above, that student population is especially responsive to interactive, customised, and emotionally engaging learning environments. First, the cognitive theory of multimedia learning (Mayer, 2014; Finn, 2020; Yang et al., 2025) states that learning is most successful when information is delivered through both visual and aural channels without overwhelming working memory. This dual-channel approach is especially valuable in foreign language learning, where learners must absorb and process new linguistic and cultural input simultaneously. Second, self-determination theory (Ryan & Deci, 2020; Guay, 2022) explains that intrinsic motivation is fostered when learners feel autonomous, competent, and connected. Multimedia technologies meet these psychological demands by providing various learning routes, quick feedback, and social engagement, which are especially appealing to language learners traversing difficult subject. Third, Gardner's theory of multiple intelligences (1985) offers a differentiated perspective of learner cognition, arguing that students interact more successfully when resources are tailored to their own learning styles – visual, aural, kinaesthetic, or interpersonal. Multimedia

technologies naturally enhance this diversity by combining images, text, music, and interactivity. Fourth, Keller's ARCS Model (2010) highlights four important drivers of motivation: attention, relevance, confidence, and satisfaction. Modern multimedia solutions solve all of these issues by gamifying learning, simulating real-life communication settings, and providing unambiguous success indicators (Figueroa, 2015; Wong & Hughes, 2023). Together, these ideas show that multimedia is more than just a technological advancement; it is a psychologically grounded instrument that engages essential motivational and cognitive processes. Nonetheless, there is little empirical study on how adolescent students (aged 17–21) perceive and respond to these traits in the context of foreign language acquisition.

The *purpose* of this article is to present the findings of a baseline study aimed at exploring adolescent tertiary students' perceptions of how multimedia technologies influence their motivation to learn foreign languages. By identifying which elements of multimedia are viewed as most engaging and motivating, the study seeks to provide initial insights that can guide the refinement of foreign language curricula. The ultimate goal is to identify how multimedia tools and strategies can be more effectively incorporated into classroom practice to enhance student motivation. This study seeks to address these research questions:

1. How do adolescent tertiary students perceive the impact of multimedia technologies on their motivation to learn foreign languages?

2. Which specific multimedia elements do students find most motivating and potentially beneficial for inclusion in foreign language instruction?

2. Methodology and Methods. This research employed a baseline survey-based mixed-method design, combining both quantitative and qualitative approaches to explore the perceptions of adolescent tertiary students regarding the motivational impact of multimedia technologies in foreign language learning. The study involved a sample of 537 students from six Ukrainian universities: Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, State University of Trade and Economics, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, and Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy.

The primary data collection tool was a structured questionnaire titled "*Student Survey on the Impact of Multimedia Technologies on Motivation and Learning Effectiveness*." It was administered in Ukrainian via Google Forms and distributed online to ensure accessibility across multiple institutions. Participation was

entirely voluntary, and students were informed that their responses would remain anonymous and used solely for research purposes. The study employed a random distribution approach, beginning with formal permission requests to the dean's offices of each participating university. Once approval was granted, the survey link was disseminated by university administrators through student group chats on Viber, Telegram, and WhatsApp.

The questionnaire consisted of 16 items, combining both closed-ended and open-ended questions to capture a comprehensive picture of students' perceptions. The questionnaire was divided into five thematic sections: 1) *demographics* – included age, academic specialisation, and self-assessed level of multimedia proficiency; 2) *attitudes toward multimedia use in learning* – examined frequency of use, preferred multimedia formats (video lessons, gamified tasks, educational platforms), and overall motivational impact; 3) *motivational aspects* – assessed students' perceptions of how multimedia technologies influence intrinsic motivation (subject interest, desire for deeper understanding) and self-motivation (autonomous study habits, goal-setting); 4) *integration with traditional (conventional) teaching methods* – evaluated how students perceive the balance between multimedia and conventional teaching practices, and how multimedia could enhance them; 5) *effectiveness and challenges* – focused on whether students felt multimedia improved comprehension, and what barriers they encountered (technical issues, information overload, lack of guidance); and 6) suggestions and general impressions – open-ended questions allowed students to express ideas on which multimedia features should be improved or integrated, and their overall attitudes toward multimedia in education. The questionnaire used a combination of Likert-scale, multiple-choice, and open-response formats, allowing for quantitative measurement as well as thematic exploration of qualitative responses. It was pre-tested and validated, achieving strong reliability scores being Cronbach's $\alpha=0.907$ and McDonald's $\omega=0.911$ with $M=0.482$; $SD=0.127$ indicating a high level of internal consistency across the motivational and perceptual constructs being measured. All quantitative data were processed using *Jamovi (Version 2.2.5)*, an open-source desktop statistical software (<https://www.jamovi.org/>). Descriptive statistics were used to summarise frequencies, percentages, and central tendencies. Correlation analysis was applied to examine relationships between perceived motivational effects and different types of multimedia elements. Qualitative data from open-ended questions were analysed using thematic analysis, allowing for the identification of recurring

themes, patterns, and nuanced insights into students' attitudes and suggestions regarding multimedia integration. This multi-dimensional approach allowed for a comprehensive understanding of student perceptions and their implications for enhancing motivation in foreign language instruction through multimedia.

3. Results and Discussions. The results are presented below in alignment with the two research questions guiding this study, beginning with students' perceptions of multimedia technologies and followed by their preferences for specific multimedia elements. Overall, the findings reveal a strongly positive perception among students, with the majority reporting that multimedia tools significantly enhance their motivation and engagement in learning foreign languages.

RQ1. Perceptions of the Impact of Multimedia Technologies on Motivation to Learn Foreign Languages

As can be drawn from descriptive statistics presented in Table 1, a majority of students aged 17–21 perceive multimedia technologies as having a positive impact on their motivation to learn foreign languages. Specifically, 68.7% of respondents reported that multimedia “significantly increases” their motivation, while an additional 21.6% indicated that it “partially increases” motivation. Only 7.8% observed no impact, and a minimal 1.9% felt it reduced their motivation. These findings suggest a strong alignment between students' motivational needs and the engagement offered by multimedia content. Further analysis of intrinsic and self-motivation revealed similarly encouraging trends. 64.2% of participants agreed that multimedia tools “greatly help” develop intrinsic motivation – such as curiosity, interest, and enjoyment in language learning – while 70.4% affirmed that these tools enhanced their self-motivation for independent study, goal-setting, and self-regulated learning.

RQ2. Multimedia Elements Students Find Most Motivating

Descriptive and thematic analyses presented in Table 2 that follows provide insights into which specific multimedia features students find most motivational and beneficial for foreign language learning. As reflected in the responses, the most frequently selected elements were interactive tasks (68.5%), gamified learning activities (62.9%), and instant feedback mechanisms (54.1%). These were followed by visualisations of complex concepts (49.3%) and the ability to learn at one's own pace (44.7%), as captured through closed-ended survey items. This distribution points to a clear preference for multimedia features that enhance engagement, offer autonomy, and provide immediate reinforcement – all of which are closely tied to motivation-enhancing principles. Figure 1 supports these patterns through correlational analysis. A moderate to strong positive correlation was observed between multimedia use frequency and perceived motivation ($r=0.56$), as well as between multimedia proficiency and both intrinsic ($r=0.46$) and self-motivation ($r=0.44$). The highest interrelation was between intrinsic and self-motivation ($r=0.73$), indicating that multimedia tools fostering personal interest and autonomy are strongly associated with self-regulated learning behaviours.

The thematic analysis of open-ended responses revealed several key patterns that align with and expand upon the quantitative findings. Students expressed clear preferences for multimedia tools that offer real-world relevance, emotional support, and engaging interactivity, as well as a consistent desire for structured integration into their regular coursework.

These qualitative findings reinforce the quantitative data, illustrating that students are not only receptive to multimedia use but are actively requesting its expanded and formalised inclusion in their foreign language education. Their

Table 1

Key Findings Drawn from Descriptive Analysis of Student Responses on Multimedia and Motivation (n=537)

#	Variable	Response Options	Most Frequent Response (%)	<i>M</i>	<i>SD</i>
1	Perceived impact of multimedia on motivation	Significantly increases – Not at all	Significantly increases (68.7%)	3.61	0.74
2	Use of multimedia tools for learning	Daily – Rarely	Several times/week (54.3%)	2.85	0.91
3	Perceived influence on intrinsic motivation	Strongly agree – Strongly disagree	Strongly agree (64.2%)	3.57	0.70
4	Perceived influence on self-motivation	Strongly agree – Strongly disagree	Agree (70.4%)	3.64	0.68
5	Multimedia proficiency	Low – High	Medium (49.8%)	2.49	0.64

Note: Higher scores reflect stronger agreement or frequency where applicable.

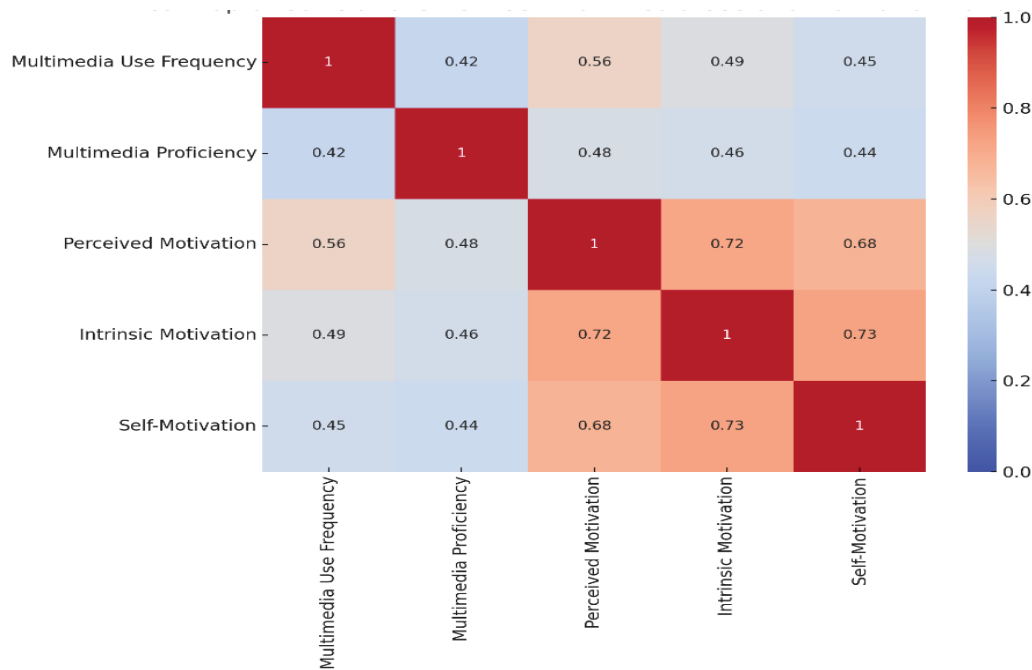

Figure 1. Heatmap of Correlations Between Multimedia Use and Motivation Variables

Note. Darker red shades indicate stronger positive correlations. Pearson's r values reported. $p < .001$ for all correlations.

Table 2

Thematic Analysis Summary of Open-Ended Responses

Theme	Description	Representative Quote (Edited)
1. Practical Relevance	Multimedia content was found more engaging when it was tied to real-world applications such as travel, communication, or job use. Students appreciated multimedia elements that presented language in authentic contexts, such as dialogue simulations and cultural content.	<i>"I feel more motivated when I see how the language is used in real life through videos and dialogues."</i>
2. Confidence and Reduced Anxiety	Multimedia allowed for private, self-paced practice, which made students more comfortable in speaking and listening tasks. Multimedia was frequently described as reducing anxiety by allowing repeated, self-paced practice outside classroom pressure.	<i>"I can repeat and practice without being afraid to make mistakes in front of others."</i>
3. Preference for Interactivity	Tools that involved active participation (games, quizzes, feedback) were seen as more stimulating and effective. Responses highlighted the importance of feeling "actively involved" through quizzes, games, and progress tracking tools.	<i>"Interactive quizzes keep me focused and help me remember vocabulary better."</i>
4. Call for Curriculum Integration	Many students expressed a desire for multimedia to be a structured part of the curriculum rather than an optional supplement. Surveyed students expressed a wish for multimedia tools to be regularly and systematically incorporated into their language courses, not used sporadically or as extra content.	<i>"I wish all language classes used apps or videos regularly – not just once in a while."</i>

perspectives affirm the psychological mechanisms identified in the theoretical framework – particularly autonomy, relevance, and confidence – and provide practical guidance for how to implement motivational enhancements through multimedia technologies.

Together, these findings underscore the psychological validity and pedagogical necessity of integrating multimedia technologies into foreign language curricula for tertiary students.

The strong positive perceptions and motivational impact revealed by the data suggest that multimedia is not just an accessory but a foundational tool in addressing the evolving needs of digital-native learners.

By aligning instructional methods with the psychological needs of youth – autonomy, competence, and meaningful social interaction – educators can foster deeper engagement and long-term motivation. This is consistent with

principles outlined in Self-Determination Theory (Ryan & Deci, 2000), the ARCS motivational model (Keller, 1987), and Gardner's theory of multiple intelligences (1985), all of which emphasise learner-centred, interactive, and emotionally resonant instruction. Similar findings in recent international studies (Figueroa, 2015; Fakieh, 2021) also support the motivational benefits of gamified, adaptive, and feedback-rich multimedia environments, affirming the theoretical foundation of this research. The statistically significant correlations between multimedia exposure and motivational outcomes further support the case for curriculum reform. These findings are aligned with prior research showing that digital tools can increase learners' intrinsic interest and confidence in language use (Plaza-Casado et al., 2020; Wong & Hughes, 2023). However, unlike many prior studies that focus on younger learners or general digital tools, this research provides a focused analysis of adolescent tertiary students, a group that is underrepresented in multimedia-motivation studies despite their critical developmental stage (Arnett, 2000; Santrock, 2020). Moreover, the students' feedback confirms the feasibility and urgency of reshaping language instruction to systematically incorporate multimedia as part of a broader program for fostering motivation. Their open-ended responses reflect a strong preference for interactive, culturally relevant, and emotionally safe learning environments – an area underlined but often insufficiently implemented in mainstream foreign language programs. These results provide a solid empirical foundation for the development and implementation of a targeted motivation-enhancing curriculum that integrates multimedia technologies as core components of foreign language learning. Importantly, this study contributes a Ukrainian context-specific perspective to the global discus-

sion, offering valuable baseline data for further longitudinal and cross-cultural research in multimedia-supported language instruction.

4. Conclusions. This baseline study explored how adolescent tertiary students perceive the motivational impact of multimedia technologies in foreign language education and identified which multimedia elements are most valued. The results provide compelling evidence that students aged 17–21 view multimedia not as an accessory but as an essential part of the learning experience. Both descriptive and correlational analyses demonstrated that frequent and confident use of multimedia tools significantly correlates with higher levels of perceived, intrinsic, and self-motivation. Thematic analysis of open-ended responses further revealed that students appreciate the relevance, interactivity, and emotional safety that multimedia offers, and they consistently called for deeper integration of these tools into their curricula. These findings highlight a crucial and timely opportunity: reshaping the foreign language curriculum by systematically incorporating multimedia elements to foster student motivation. By aligning instructional practices with psychological principles – such as the need for autonomy, competence, and relevance – and leveraging students' familiarity with digital technologies, educational institutions can create more engaging, personalised, and effective learning environments. The data support the feasibility of such curricular changes and point toward the need for a structured, motivation-centred programme that integrates multimedia in a pedagogically sound and psychologically informed way. Future research should explore longitudinal effects, assess the impact of specific multimedia formats on language proficiency outcomes, and evaluate teacher readiness and support systems for effective integration.

REFERENCES:

1. Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469–480. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469>
2. Bulakh, I. (2020). Osobystisnyi rozvytok liudyny v konteksti naukovykh pozytsii ukrainskykh psykholohiv [Human personal development in the meaning of Ukrainian psychologists' points of view]. *Psykhologiya ta Psykhosotsialni Interventsii – Psychology and Psychosocial Interventions*, 2, 13–19. <https://doi.org/10.18523/2617-2348.2019.2.13-19> [in Ukrainian]
3. Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton. <https://ia800101.us.archive.org/26/items/300656427ErikHEriksonIdentityYouthAndCrisis1WWNortonCompany1968/300656427-Erik-H-Erikson-Identity-Youth-and-Crisis-1-W-W-Norton-Company-1968.pdf>
4. Figueroa, F. J. F. (2015). Using Gamification to Enhance Second Language Learning. *Digital Education Review*, 27, 32–54. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1065005.pdf>
5. Fakieh, A. (2021). The Influence of Autonomy-Supportive Teaching on EFL Students' Classroom Autonomy: An Experimental Intervention. *Frontiers in Psychology*, 12, Article 728657. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.728657>
6. Finn, B. (2020). Exploring Interactions Between Motivation and Cognition to Better Shape Self-Regulated Learning. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 9(4), 461–467. <https://doi.org/10.1016/j.jarmac.2020.08.008>
7. Gardner, R. C. (1985). *Social Psychology and Second Language Learning: The Role of Attitudes and Motivation*. Edward Arnold. <https://publish.uwo.ca/~gardner/docs/SECONDLANGUAGE1985book.pdf>
8. Guay, F. (2022). Applying Self-Determination Theory to Education: Regulations Types, Psychological Needs, and Autonomy Supporting Behaviors. *Canadian Journal of School Psychology*, 37(1), 75–92. <https://doi.org/10.1177/08295735211055355>

9. Keller, J. M. (2010). *Motivational Design for Learning and Performance: The ARCS Model Approach*. Springer. <http://dx.doi.org/10.1007/978-1-4419-1250-3>
10. Kuzio, L. I. (2019). Struktura parametriv navchalnoi motyvatsii osobystosti ta dynamika yii stanovlennia v studentskomu vitsi. [The structure of parameters of personality's learning motivation and dynamics of its development in the student's age]. *Zbirnyk naukovykh prats' "Problemy suchasnoi psykholohii" – Collection of Research Papers "Problems of Modern Psychology,"* (28). <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2015-28.%25p> [in Ukrainian]
11. Mayer, R. E. (2014). Cognitive Theory of Multimedia Learning. In R. E. Mayer (Ed.), *The Cambridge Handbook of Multimedia Learning* (pp. 43–71). chapter, Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139547369.005>
12. Oleynyk N. O. (2018). *Vikova psykholohiia (z praktykumom): laboratornyi praktykumy [Age psychology (with training workshops): laboratory workshops]*. Vydavnychiy Dim "Helvetyka" – Publishing House. <https://surl.li/wanvpb> [in Ukrainian]
13. Plaza-Casado, P., Escamilla-Solano, S., & Orden-Cruz, C. (2020). Student motivation in a real investment decision making case study. *Journal of Management and Business Education*, 3(3), 250–265. <https://doi.org/10.35564/jmbe.2020.0016>
14. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2020). Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective: Definitions, theory, practices, and future directions. *Contemporary Educational Psychology*, 61, Article 101860. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2020.101860>
15. Santrock, J. W. (2020). *Adolescence*. McGraw-Hill Education. <https://archive.org/details/adolescence-by-santrock-john-w>
16. Vansteenkiste, M., Soenens, B., & Waterschoot, J. (2018). Catalyzing Intrinsic and Internalized Motivation: The Role of Basic Psychological Needs and Their Support. In A. O'Donnell, N. C. Barnes, & J. Reeve (eds), *The Oxford Handbook of Educational Psychology*. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199841332.013.41>
17. Wong, J. T., & Hughes, B. S. (2023). Leveraging learning experience design: digital media approaches to influence motivational traits that support student learning behaviors in undergraduate online courses. *Journal of Computing in Higher Education*, 35, 595–632. <https://doi.org/10.1007/s12528-022-09342-1>
18. Yang, C., Wei, M., & Liu, Q. (2025). Intersections between cognitive-emotion regulation, critical thinking and academic resilience with academic motivation and autonomy in EFL learners: Contributions of AI-mediated learning environments. *British Educational Research Journal, Online Version of Record before inclusion in an issue*. <https://doi.org/10.1002/berj.4140>

ЛІТЕРАТУРА:

1. Булах І. Особистісний розвиток людини в контексті наукових позицій українських психологів. *Психологія та психосоціальні інтервенції*. 2020. Вип. 2. С.13–19. <https://doi.org/10.18523/2617-2348.2019.2.13-19>
2. Кузьо Л. Структура параметрів навчальної мотивації особистості та динаміка її становлення в студентському віці. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2019. Вип. 28. С.13-19. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2015-28.%25p>
3. Олейник Н. О. Вікова психологія (з практикумом): лабораторний практикум. Видавничий дім «Гельветика». 2018. 76 с. <https://surl.li/wanvpb>
4. Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469–480. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469>
5. Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton. <https://ia800101.us.archive.org/26/items/300656427ErikHEriksonIdentityYouthAndCrisis1WWNortonCompany1968/300656427-Erik-H-Erikson-Identity-Youth-and-Crisis-1-W-W-Norton-Company-1968.pdf>
6. Figueroa, F. J. F. (2015). Using Gamification to Enhance Second Language Learning. *Digital Education Review*, 27, 32-54. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1065005.pdf>
7. Fakieh, A. (2021). The Influence of Autonomy-Supportive Teaching on EFL Students' Classroom Autonomy: An Experimental Intervention. *Frontiers in Psychology*, 12, Article 728657. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.728657>
8. Finn, B. (2020). Exploring Interactions Between Motivation and Cognition to Better Shape Self-Regulated Learning. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 9(4), 461-467. <https://doi.org/10.1016/j.jarmac.2020.08.008>
9. Gardner, R. C. (1985). *Social Psychology and Second Language Learning: The Role of Attitudes and Motivation*. Edward Arnold. <https://publish.uwo.ca/~gardner/docs/SECONDLANGUAGE1985book.pdf>
10. Guay, F. (2022). Applying Self-Determination Theory to Education: Regulations Types, Psychological Needs, and Autonomy Supporting Behaviors. *Canadian Journal of School Psychology*, 37(1), 75-92. <https://doi.org/10.1177/08295735211055355>
11. Keller, J. M. (2010). *Motivational Design for Learning and Performance: The ARCS Model Approach*. Springer. <http://dx.doi.org/10.1007/978-1-4419-1250-3>
12. Mayer, R. E. (2014). Cognitive Theory of Multimedia Learning. In R. E. Mayer (Ed.), *The Cambridge Handbook of Multimedia Learning* (pp. 43–71). chapter, Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139547369.005>
13. Plaza-Casado, P., Escamilla-Solano, S., & Orden-Cruz, C. (2020). Student motivation in a real investment decision making case study. *Journal of Management and Business Education*, 3(3), 250–265. <https://doi.org/10.35564/jmbe.2020.0016>

14. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2020). Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective: Definitions, theory, practices, and future directions. *Contemporary Educational Psychology*, 61, Article 101860. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2020.101860>
15. Santrock, J. W. (2020). *Adolescence*. McGraw-Hill Education. <https://archive.org/details/adolescence-by-santrock-john-w>
16. Vansteenkiste, M., Soenens, B., & Waterschoot, J. (2018). Catalyzing Intrinsic and Internalized Motivation: The Role of Basic Psychological Needs and Their Support. In A. O'Donnell, N. C. Barnes, & J. Reeve (eds), *The Oxford Handbook of Educational Psychology*. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199841332.013.41>
17. Wong, J. T., & Hughes, B. S. (2023). Leveraging learning experience design: digital media approaches to influence motivational traits that support student learning behaviors in undergraduate online courses. *Journal of Computing in Higher Education*, 35, 595–632. <https://doi.org/10.1007/s12528-022-09342-1>
18. Yang, C., Wei, M., & Liu, Q. (2025). Intersections between cognitive-emotion regulation, critical thinking and academic resilience with academic motivation and autonomy in EFL learners: Contributions of AI-mediated learning environments. *British Educational Research Journal, Online Version of Record before inclusion in an issue*. <https://doi.org/10.1002/berj.4140>

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025
Дата публікації: 04.11.2025

УДК 159.99

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2025-2-2>

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЯКІ ПОТРЕБУЮТЬ РЕАБІЛІТАЦІЇ

Волошина Валерія Владиславівна,
аспірантка кафедри загальної та вікової психології,
Криворізький державний педагогічний університет
valeriavoloshina17@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0000-4696-5201>

Мета статті – визнання особливостей психологічного стану військовослужбовців, що потребують реабілітації (на прикладі діагностики трьох змін психологічної реабілітації військовослужбовців ЗСУ). **Методи.** В дослідженні використано метод систематизації, необхідний для встановлення підходів науковців до здійснення діагностики психологічного стану військовослужбовців, що потребують реабілітації. Також для оцінки результатів дослідження, виявлених в ході використання методик застосовано факторний, кореляційний та кластерний аналіз. **Результати.** Було визначено методологічне забезпечення діагностики психологічного стану військовослужбовців, які потребують реабілітації, що враховує основні критерії психічного здоров'я, встановлені ВООЗ. Керуючись діагностичними інструментарієм здійснено скринінг стану психологічного стану військовослужбовців трьох змін. Визначено, що показник загального емоційного дистресу – це домінуючий фактор, який забезпечує об'єднання порушень сну, тривожних та депресивних симптомів. Така структурна складова як посттравматичний компонент (дисоціація і ПТСР) розглядається у якості специфічної ознаки, яка може потребувати окремих підходів в терапії. Зазначено, що вікова змінна не чинить суттєвої дії на стан вираженості психопатологічних проявів, але компонента строку перебування в зоні бойових дій показує тільки помірну кореляцію з афективно-тривожними симптомами. Відмічено, що факторний аналіз показав дві латентні структури: загальний специфічний посттравматичний фактор та фактор емоційного дистресу, що вказує на високий рівень коморбідності психопатологічних проявів. Кластерний аналіз показав, що на рівні змінних безсоння, GAD-7 та PHQ-9 формується один підкластер, а в ежах дисоціації та ПТСР та – визначається інший підкластер. Вказане в цілому узгоджене із даними, отриманими на рівні факторного аналізу. Змінні строк перебування в зоні бойових дій та вік не є ключовими для формування психопатологічних симптомів, але перша компонента здійснює помірну дію на стан афективно-тривожної симптоматики. Наведені результати комплексу кореляційного, кластерного та факторного аналізу визначили вичерпні характеристики стану психопатологічної симптоматики у досліджуваних військовослужбовців. **Висновки.** Згідно із даними дослідження здійснено висновок про потребу формування та застосування комплексного підходу до діагностики та терапії військовослужбовців, які мають виражені симптоми депресії, тривоги та посттравматичного стресу.

Ключові слова: особливості психологічного стану, військовослужбовці, що потребують реабілітації, психопатологічна симптоматика, депресія, безсоння, тривожність, посттравматичний стрес, дистрес.

RESEARCH ON THE PSYCHOLOGICAL STATE OF MILITARY SERVANTS IN NEED OF REHABILITATION

Voloshyna Valeriia Vladyslavivna,
Postgraduate Student at the Department of General and Age Psychology,
Kryvyi Rih State Pedagogical University
valeriavoloshina17@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0000-4696-5201>

Purpose. The purpose of the article is to recognize the features of the psychological state of military personnel in need of rehabilitation (using the example of diagnostics of three shifts of psychological rehabilitation of military personnel of the Armed Forces of Ukraine). **Methods.** The study used the method of systematization necessary to establish the approaches of scientists to the diagnosis of the psychological state of military personnel in need of rehabilitation. Also, to evaluate the results of the study identified during the use of the methods, factor, correlation and cluster analysis were used. **Results.** The methodological support for the diagnosis of the psychological state of military personnel in need of rehabilitation was determined, which takes into account the main criteria of mental health established by the WHO. Guided by the diagnostic tools, a screening of the psychological state of military personnel in three shifts was carried out. It was determined that the indicator of general emotional distress is a dominant factor that provides a combination of sleep disorders,

anxiety and depressive symptoms. Such a structural component as a post-traumatic component (dissociation and PTSD) is considered as a specific feature that may require separate approaches in therapy. It is noted that the age variable does not have a significant effect on the severity of psychopathological manifestations, but the component of the duration of stay in the combat zone shows only a moderate correlation with affective-anxiety symptoms. It is noted that factor analysis showed two latent structures: a general specific post-traumatic factor and a factor of emotional distress, which indicates a high level of comorbidity of psychopathological manifestations. Cluster analysis showed that at the level of insomnia, GAD-7 and PHQ-9 variables one subcluster is formed, and in the hedgehogs of dissociation and PTSD and – another subcluster is determined. This is generally consistent with the data obtained at the level of factor analysis. The variables of duration of stay in the combat zone and age are not key for the formation of psychopathological symptoms, but the first component has a moderate effect on the state of affective-anxiety symptoms. The presented results of the complex of correlation, cluster and factor analysis determined the exhaustive characteristics of the state of psychopathological symptoms in the studied military personnel. **Conclusions.** According to the study data, a conclusion was made about the need to form and apply a comprehensive approach to the diagnosis and therapy of military personnel who have pronounced symptoms of depression, anxiety and post-traumatic stress.

Key words: *features of the psychological state, military personnel in need of rehabilitation, psychopathological symptoms, depression, insomnia, anxiety, post-traumatic stress, distress.*

Вступ. Змінний характер збройних конфліктів зараз ставить перед оборонною спільнотою нові виклики. Зростання військових загроз впливає на те, що розгорнуті як у внутрішніх, так і закордонних місіях, солдати стикаються з численними обмеженнями, які випробовують їхню фізичну та психологічну стійкість, а також з ризикованими, навіть потенційно травматичними ситуаціями. Їхній психологічний вплив є предметом наукових досліджень та проблемою держав, командування відповідних військових підрозділів. Спосіб втручання спеціалістів з психічного здоров'я у військовому середовищі, будь то психіатри чи психологи, адаптувався до потреб військових підрозділів та у міру розвитку самих конфліктів. Система медико-психологічної підтримки формується відповідно до виміру реактивності та адаптивності до контекста кризових ситуацій стосовно проблем психологічного стану військовослужбовців. При цьому, побудова відповідних програм психологічної реабілітації відбувається відповідно до проблем психологічного стану військовослужбовців, виявлених в процесі діагностики. Здійснення останньої передбачає використання науково обґрунтованого методичного забезпечення.

Мета статті – визнання особливостей психологічного стану військовослужбовців, що потребують реабілітації (на прикладі діагностики трьох змін психологічної реабілітації військовослужбовців ЗСУ). Для реалізації зазначеної цілі визначено низку завдань, а саме: встановлення методологічного забезпечення діагностики зазначеної категорії; проведення діагностики та оцінка результатів.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми.

Переживання психологічних травм, пов'язаних з розгортаннями, такими як прямі бойові дії та свідoctво звірств (а не просто перебування на бойовій дільниці), суттєво пов'язане з подальшими розладами у військовослужбовців, включаючи посттравма-

тичний стресовий розлад (ПТСР), депресію та розлад, спричинений зловживанням алкоголем. Хоча психічні розлади мають негативний вплив на продуктивність праці та особисте благополуччя військовослужбовців, вони часто залишаються нелікованими, що проявляється у відносно низьких рівнях ефективності служби серед постраждалого військовослужбовця. Таким чином, вкрай важливо, щоб військові сили мали кращу здатність виявляти психічні розлади. Для досягнення цієї мети потрібна додаткова інформація щодо точності військових інструментів діагностики, зокрема, чи можуть вони чутливо виявляти психічні розлади серед особового складу, за яких порогових значень вони функціонують оптимально, і куди слід спрямувати додаткові ресурси ідентифікації, якщо це необхідно.

Окремі країни проводять обстеження психічного здоров'я військового персоналу, який повертається з відрядження, щоб виявити тих, хто найімовірніше отримає користь від інтенсивного діагностичного інтерв'ю, зосередити увагу на тих, хто знаходиться в групі ризику, для навчання та профілактики, а також направити персонал з розладами до спеціалізованих установ. Різні самостійно заповнені анкети оцінюють симптоми депресії та посттравматичного стресу, а також вживання алкоголю, вони часто супроводжуються короткими напівструктурованими інтерв'ю для контекстуалізації відповідей на анкети та забезпечення короткочасного втручання.

Однак, діагностична точність цих скринінгів не була чітко встановлена серед військовослужбовців, таким чином, ефективність програм військової діагностики залишається невідомою. Вкрай важливо, щоб військові сили могли бути впевнені, що їхні заходи скринінгу виявляють потрібних людей, і що переваги скринінгу переважають витрати. При цьому, знання основного кола психоло-

гічних проблем спрощує вибір діагностичного інструментарію.

Також важливими аспектом є встановлення граничних значень оціночних шкал. Зокрема, не можна припускати, що граничні значення шкали, отримані на основі цивільних вибірок, застосовуються у військових умовах. Крім того, значна частина особового складу вважає, що звернення за допомогою щодо проблем призведе до соціальної стигми, включаючи шкоди для кар'єри та відсторонення від розгортання.

Неоптимальні граничні значення можуть призвести до низької чутливості та / або специфічності результатів оцінки, що має негативні наслідки для подальшого розвитку. Зокрема, якщо граничні значення занадто високі, а чутливість занадто низька, значна частина психологічно вразливих військовослужбовців може залишитися непоміченою та відправленою в бойові дії. З іншого боку, низькі граничні значення, що супроводжуються низькою специфічністю, можуть призвести до стигматизації військовослужбовців без розладів та збільшення навантаження на постачальників послуг психічного здоров'я до некерованого рівня. Таким чином, критично важливо визначити оптимальні граничні значення для військовослужбовців. Вибір методик, складу оціночних показників та критеріїв діагностики є важливим заходом, який забезпечує адаптацію психологічної допомоги до потреб військовослужбовців.

На нинішньому етапі становлення наукової думки є наукові дослідження, які стосуються як загальних питань діагностики психологічного стану людини, так і вказаний скринінг стосовно військовослужбовців. А саме, можемо виділити роботи: (П'янківська та Давидова, 2024; Kim and Lee, 2021; Sapra et al., 2020) (особливості здійснення скринінгу психологічного стану особистості); (Стасюк та ін., 2023; Abraham, 2025; Groll et al., 2020; Taillieu et al., 2018; Ahmadi et al., 2023; Macdonald-Gagnon et al., 2024; Valladares-Garrido et al., 2023; Jing et al., 2024) (визначення комплексу діагностичних методик для оцінки психологічного стану військовослужбовців); (Попик, 2023; Волошко та Приходько, 2021) (методичне забезпечення оцінки окремих показників психологічного стану військовослужбовців). Незважаючи на існування наукових досліджень у даній сфері, є потреба комплексного визначення методик щодо діагностики психологічного стану військовослужбовців для покращення її якості та точності реалізації і подальшого вибору заходів реабілітації.

2. Методологія та методи.

В роботі буде досліджено особливості психологічного стану військовослужбовців, що потребують реабілітації (на прикладі діа-

гностики трьох змін психологічної реабілітації військовослужбовців ЗСУ). А саме, буде проведено діагностику психологічного стану 54 військовослужбовців змін № 82, 93 та 104. В рамках даної роботи діагностика проводиться як на початковому, так і на заключному етапі дослідження, що дало змогу визначити особливості психологічного стану військовослужбовців, які потребують психологічної реабілітації.

Визначення методологічного забезпечення даного дослідження засноване на переліку критеріїв психічного здоров'я, встановлених ВООЗ, зокрема: здатності стосовно усвідомлення і максимального використання власних здібностей; готовність до сприйняття нормальних життєвих стресорів; здійснення продуктивної трудової діяльності; готовність робити внесок у життєдіяльність спільноти та суспільства; орієнтир на витримку та емоційну стабільність; готовність до соціальної взаємодії та повноцінних відносин із іншими людьми (World Health Organization, 2025). Можемо констатувати, що акцент на зазначеній критеріїв підкреслює актуальність соціального та внутрішнього благополуччя людини для підтримання її психічного здоров'я. Щоб забезпечити досягнення вказаних критеріїв необхідне усунення залежності від ПАР, тривожності, депресії, розладів сну, ПТСР та скорочення загального рівня стресу. На підставі аналізу наукових та аналітичних матеріалів, нами сформовано діагностичні інструменти, які дадуть змогу виявити розлади стосовно забезпечення зазначених критеріїв. Зокрема, здійснено використання: опитувальника для оцінки ступеню депресії PHQ – 9; опитувальника для виявлення показника генералізованого тривожного розладу GAD-7; Афінської шкали безсоння для встановлення ступеню безсоння; шкали самооцінки PCL-M (військового варіанту) для визначення ступеню посттравматичного стресового розладу; опитувальника ступеню показника перитравматичної диссоціації; опитувальник щодо визначення показника загальний ступінь стресу та симптоматики, що входить у карту психологічного супроводження отримувачів послуг із психологічної допомоги, затверджену наказом Міністерства у справах ветеранів України 14 грудня 2023 року №331.

3. Результати та дискусії.

Діагностика особливостей психологічного стану військовослужбовців, що потребують реабілітації в контексті використання наведеного вище методологічного інструментарію дозволить виявити розлади досліджуваних осіб, які будуть враховані при розробці та проведенні подальшої реабілітації.

Першим напрямком дослідження є оцінка рівня депресії із застосуванням опитуваль-

ника PHQ-9 (табл. 1). Вказаний опитувальний – це стандартизований інструмент, що використовується для оцінки депресії та визначення рівня тяжкості симптомів згідно із критеріями DSM-5 (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders)

Аналіз результатів (табл. 1) показав, що тяжкий рівень депресії мав найбільший прояв у військовослужбовців 82 зміни (це 4 особи, які складають 19,5% від загального складу опитуваних зміни). Також 1 особа (4,2% від загального складу) мала тяжкий прояв депре-

Таблиця 1
Рівень депресії військових 82, 93, 104 змін відповідно до шкали PHQ-9 до здійснення психологічної реабілітації

Ступінь прояву депресії	Значення нормативного показника	Значення показників 82 зміни		Значення показників 93 зміни		Значення показників 104 зміни	
		Абсолютне число	%	Абсолютне число	%	Абсолютне число	%
Тяжкий	Від 20 до 27	4	19,05	0	0	1	4,2
Рівень середньої тяжкості	Від 15 до 19	4	19,05	1	12,5	4	16,7
Рівень помірної тяжкості	Від 10 до 14	2	9,52	3	37,5	4	16
Легкий («субклінічний») рівень	Від 5 до 9	7	33,33	1	12,5	6	25
Відсутній прояв	Від 0 до 4	4	19,05	3	37,5	9	37,5

Джерело: складено авторкою

сії у 104 зміні. Середній ступінь тяжкості депресії також переважав у військовослужбовців 82 та 104 зміни (в кожній його прояв характерний для 4 осіб відповідно). Також потрібно зазначити, що у 82 і 104 зміні переважає легкий («субклінічний») рівень депресії. Із 93 зміни середній ступінь тяжкості депресії виявлено у 1 військовослужбовця (12,5%). При цьому, більшість військовослужбовців 93 зміни вирізнялись помірною тяжкістю депресії.

Проведемо аналіз рівня тривожності за допомогою опитувальника GAD – 7 для військовослужбовців змін 82, 93 та 104 програми «Відновлення під час війни» (табл. 2). Опитувальник Generalized Anxiety Disorder-7 (GAD-7) – це надійний та валідний інструментом діагностики показника тяжкості генералізованої тривоги, розроблений Spitzer і співавторами

у 2006 р. В основу зазначеного опитувальника було покладено діагностичні критерії DSM-IV. Вказаний опитувальник має широке застосування в галузі клінічної практики, здійсненні первинної медичної допомоги та дослідженнях, що обумовлено його здатністю оцінювати субклінічні та клінічні форми тривоги та пов'язано із його стислістю (включає 7 пунктів).

Відповідно до отриманих результатів (табл. 2) відмічаємо, що дуже високий ступінь вираженості тривожності виявили військовослужбовці 82 та 104 зміни (по 5 осіб). При цьому, в кожній із згаданих змін переважав низький ступінь вираженості тривожності. Ці дві зміни також лідирують за показником високого та помірного ступеню вираженості тривожності. Військовослужбовці 93 зміни демонстрували переважання високого та помірного рівня вираженості тривожності.

Таблиця 2
Рівень вираженості тривожності військових 82, 93, 104 змін відповідно до шкали GAD-7 до здійснення психологічної реабілітації

Ступінь вираженості тривожності	Значення нормативного показника	Значення показників 82 зміни		Значення показників 93 зміни		Значення показників 104 зміни	
		Абсолютне число	%	Абсолютне число	%	Абсолютне число	%
Дуже високий	Від 15 до 21	5	23,81	1	12,5	5	20,8
Високий	Від 10 до 14	4	19,05	1	12,5	3	12,5
Помірний	Від 5 до 9	5	23,81	3	37,5	6	25
Низький	Від 0 до 4	7	33,33	3	37,5	10	41,7
Разом:		21	100	8	100	24	100

Джерело: складено авторкою

Проведемо оцінку рівня безсоння із застосуванням Афінської шкали безсоння» яка є стандартизованим діагностичним інструментом дослідження показника інсомнія (безсоння) (розроблена у 2000 р.) (табл. 3). Вказана шкала заснована на змісті критеріїв МКХ-10 стосовно порушень сну, вона має унікальну структуру, яка дає змогу встановити, як суб'єктивні, так і клінічні, показники безсоння. Порівняно із іншими шкалами, Афінська шкала безсоння націлена тільки на визначення інсомнії і включає 8 оціночних пунктів.

За матеріалами дослідження (табл. 3) констатуємо, що найбільший прояв безсоння характерний для 82 зміни (у 85% опитуваних),

у 93 зміни він відмічався у 62,5%, і у 104 зміни – у 66,7% респондентів. Можемо зазначити, що отримані значення показують високий рівень безсоння, і він свідчить, що у досліджуваних військовослужбовців високий стан збудження. З огляду на вказане, зазначений показник повинен бути врахований при розробці програмних пунктів психологічної реабілітації. Зокрема, важливим виступає використання втручань, які дадуть змогу стабілізувати вегетативну нервову систему, і за потреби, залучити підтримку лікаря психіатра.

Здійснимо оцінку ступеню ПТСР військовослужбовців із застосуванням опитувальника PCL-M (військова версія) (табл. 4).

Таблиця 3

Рівень безсоння військових 82, 93, 104 змін відповідно до Афінської шкали безсоння до здійснення психологічної реабілітації

Наявність безсоння (значення сумарного балу ≥ 6)	Значення показників 82 зміни		Значення показників 93 зміни		Значення показників 104 зміни	
	Абсолютне число	%	Абсолютне число	%	Абсолютне число	%
Немає безсоння	3	15	3	37,5	8	33,3
Є безсоння	17	85	5	62,5	16	66,7
Разом	20	100	8	100	24	100

Джерело: складено авторкою

Таблиця 4

Рівень ПТСР військовослужбовців згідно із опитувальником PCL-M (військова версія) до здійснення психологічної реабілітації

Наявність ПТСР (значення сумарного балу ≥ 50)	Значення показників 82 зміни		Значення показників 93 зміни		Значення показників 104 зміни	
	Абсолютне число	%	Абсолютне число	%	Абсолютне число	%
Немає ПТСР	14	70	7	87,5	15	62,5
Є ПТСР	6	30	1	12,5	9	37,5
Разом	20	100	8	100	24	100

Джерело: складено авторкою

З огляду на виявлені результати (табл. 4), відмічаємо, що не у всіх військовослужбовців, які повернулись із зони бойових дій сформовано ПТСР. При цьому, він є у 37,5% опитуваних 104 зміни, 12,5% респондентів 93 зміни і 30% 82 зміни.

Здійснимо діагностику ступеню показника перитравматичної дисоціації згідно із опитувальником PDEQ (табл. 5). Необхідно зазначити, що перитравматична дисоціація (ПТД) є психологічним станом, що може виникнути після або під час травматичних подій, і визначається порушенням пам'яті, тілесних відчуттів, емоцій та інтеграції свідомості. Перитравматична дисоціація є захисним механізмом нервової системи, націленим на зниження інтенсивності психічного болю, хоча її тривалий розвиток може вплинути на формування посттрав-

матичного стресового розладу (ПТСР), інших розладів.

Можемо зазначити, що більшість опитуваних 82 та 104 зміни переважно мають низький ступінь показника перитравматичної дисоціації, стосовно 93 зміни відмічаємо переважання помірного ступеню зазначеного показника. Відповідно, зазначений показник не є основним при розробці програми психологічної реабілітації військовослужбовців.

Перейдемо до оцінки показника суб'єктивного рівня стресу військовослужбовців. В процесі початкової діагностики ми провели опитування респондентів стосовно прояву показника суб'єктивного рівня стресу. З огляду на рівень середнього значення показника суб'єктивного рівня стресу, констатуємо, що військовослужбовці 82 зміни демонстру-

Таблиця 5

Рівень показника перитравматична дисоціація військових 82, 93, 104 змін відповідно до опитувальника PDEQ до здійснення психологічної реабілітації

Ступінь	Значення нормативного показника	Значення показників 82 зміни		Значення показників 93 зміни		Значення показників 104 зміни	
		Абсолютне число	%	Абсолютне число	%	Абсолютне число	%
Високий	Від 81 до 100	0	0	0	0	1	4,2
Підвищений	Від 61 до 80	3	14,3	0	0	2	8,3
Помірний	Від 41 до 60	2	9,5	4	50	5	20,8
Знижений	Від 21 до 40	2	9,5	2	25	4	16,7
Низький	Від 1 до 20	14	66,7	2	25	12	50
Разом:		21	100	8	100	24	100

Джерело: складено авторкою

ють його найвищий прояв. А саме, середнє значення показника склало 5,1. При цьому, друге місце за вказаним показником належить 93 зміні (значення – 4,4), і третє – 104 зміні (значення 4,33). На рівні трьох змін середнє значення показника складає 4,6 бали.

Нами здійснено діагностику структури психопатологічних показників військовослужбовців. Було встановлено взаємозв'язки показників: віку респондентів, строку їх перебування на території зон бойових дій (у днях дні), проявів депресії відповідно до шкали PHQ-9, тривожності за шкалою GAD-7, НСПР відповідно до даних за даними PCL-M, показника безсоння згідно із Афінською шкалою безсоння, рівня дисоціації за даними опитувальника PDEQ. Визначено латентні структури (здійснення факторного аналізу) та кластеризації змінних і / або респондентів (проведення кластерного аналізу), здійсненого із застосуванням даних, встановлених в рамках кореляційного аналізу. Здійснення статистичного аналізу включає оцінку даних кластерного, факторного і кореляційного аналізу.

За матеріалами кореляційного аналізу виявлено, що такі змінні як строк перебування в зоні бойових дій та вік показують, що остання практично не впливає психопатологічні показники ($r \approx -0.05$ до 0.06). Змінна строк перебування у зоні бойових дій знаходиться на рівні помірного зв'язку із PHQ-9 ($r \approx 0.37$) і GAD-7 ($r \approx 0.35$), при цьому відмічається нижчий зв'язок даної компоненти із ПТСР ($r \approx 0.20$).

Факторний аналіз головних компонент показав:

Фактор 1 (рівень загального емоційного дистресу). На стан зазначеного фактору впливають рівень високих навантажень згідно із безсоння, GAD-7 та PHQ-9. Вказаним фактором загальна дисперсія на рівні 50–60%;

Фактор 2 (компонент ПТСР). Вказаний фактор вирізняється високим рівнем навантажень згідно із показниками дисоціації і ПТСР.

Факторний аналіз показує високу коморбідність: дисоціація, ПТСР, порушення сну, тривога та депресія мають високий рівень взаємозв'язку. Встановлення двох категорій факторів дало змогу визначити особливості загальної психопатологічної симптоматики на специфічний посттравматичний компонент (Фактор 2) та афективно-тривожний компонент (Фактор 1). Також визначено, що такі змінні, як строк перебування в зоні бойових дій та вік не здійснюють суттєвих навантажень на вказані фактори, що свідчить про їхню обмежену роль у розвитку психопатологічного профілю.

Результати кластерного аналізу свідчать, що змінні безсоння, GAD-7 і PHQ-9 формують один підкластер, а дисоціація та ПТСР – входять до іншого, і вказане узгоджене із даними, отриманими в рамках факторного аналізу.

Змінні строк перебування в зоні бойових дій та вік не здійснюють суттєвого впливу на формування психопатологічних симптомів, хоча строк перебування чинить помірний вплив на стан афективно-тривожної симптоматики.

Висновки. В дослідженні було сформовано методологічне забезпечення діагностики психологічного стану військовослужбовців, які потребують реабілітації, що враховує основні критерії психічного здоров'я, встановлені ВООЗ. Керуючись діагностичними інструментарієм здійснено скринінг стану психологічного стану військовослужбовців трьох змін. В ході дослідження отриманих результатів діагностики нами здійснено наступні висновки:

1) Показник загального емоційного дистресу – це домінуючий фактор, який забезпечує об'єднання порушень сну, тривожних та депресивних симптомів. Така структурна складова як посттравматичний компонент (дисоціація і ПТСР) розглядається у якості специфічної ознаки, яка може потребувати окремих підходів в терапії. Вікова змінна не чинить суттєвої дії на стан вираженості психопатологічних проявів, але компонента строку

перебування в зоні бойових дій показує тільки помірну кореляцію з афективно-тривожними симптомами. З огляду на зазначене, констатуємо, що факторний аналіз показав дві латентні структури: загальний специфічний посттравматичний фактор та фактор емоційного дистресу, що вказує на високий рівень коморбідності психопатологічних проявів.

2) В рамках кластерного аналізу встановлено, що на рівні змінних безсоння, GAD-7 та PHQ-9 формується один підкласстер, а в межах дисоціації та ПТСР та – визначається інший підкласстер. Вказане в цілому узгоджене із даними, отриманими на рівні факторного аналізу.

3) Змінні строк перебування в зоні бойових дій та вік не є ключовими для формування психопатологічних симптомів, але перша компонента здійснює помірну дію на стан афективно-тривожної симптоматики.

4) За даними дослідження здійснено висновки про потребу формування та застосування комплексного підходу до діагностики та терапії військовослужбовців, які мають виражені симптоми депресії, тривоги та посттравматичного стресу.

5) Представлені результати комплексу кореляційного, кластерного та факторного аналізу визначили вичерпні характеристики стану психопатологічної симптоматики у досліджуваних військовослужбовців. Вказані дані мають важливе практичне значення для подальшого формування програм психологічної реабілітації та допомоги військовослужбовцям.

Подальші перспективи наукових досліджень за вказаним напрямком можуть бути сконцентровані на визначення напрямків психологічної реабілітації військовослужбовців в контексті подолання виявлених розладів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Волошко С. А., Приходько І. І. Визначення вагових коефіцієнтів компонентів моральнопсихологічного стану військовослужбовців підрозділів Національної гвардії України з конвоювання, екстрадиції та охорони підсудних для проведення експертного оцінювання. *Чесць і закон*. 2021. № 4 (79). С. 91-96.
2. Попик Ю. Психологічна стійкість військовослужбовців при виконанні бойових завдань. *Psychology Travelogs*. 2023. № 4. Р. 121-129. <https://doi.org/10.31891/PT-2023-4-13>
3. П'янківська Л.В., Давидова О.В. Психотехнології багатомірного скринінгу особистості працівника поліції для виявлення негативних впливів екстремальних та кризових ситуацій. *Наукові перспективи*. 2024. № 10 (52). [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10\(52\)-1210-1222](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10(52)-1210-1222)
4. Стасюк В. В., Дикун В. Г., Кириченко А. В. Експертна методика оцінювання морально-психологічного стану особового складу. *Психологія та соціальна робота*. 2023. Вип. 2(58). С. 50-61.
5. Abraham V. D. Psychological States and Mental Health Stigma as Predictors of Help-Seeking Attitude among Selected Combat Military Personnel: Basis for a Mental Wellness Intervention Program. *Journal of Interdisciplinary Perspective*. 2025. Vol. 3(5). P. 108-120. <https://doi.org/10.69569/jip.2025.122>
6. Ahmadi Aazi, Ponder Warren, Carbajal Jose, Schuman Donna, Whitworth James, Yockey R Andrew, Galusha Jeanine. Validation of the PCL-5, PHQ-9, and GAD-7 in a Sample of Veterans. *Faculty Publications*. 2023. Vol. 65. No. 8. URL: https://scholarworks.sfasu.edu/cgi/viewcontent.cgi?params=/context/socialwork_facultypubs/article/1030/&path_info=23. Validation of the PCL 5 PHQ 9 and GAD 7 in a 4 2.pdf
7. Groll D. L., Ricciardelli R., Carleton R. N., Anderson G., & Cramm H. A Cross-Sectional Study of the Relationship between Previous Military Experience and Mental Health Disorders in Currently Serving Public Safety Personnel in Canada. *Canadian journal of psychiatry. Revue canadienne de psychiatrie*. 2020. Vol. 65(5). P. 330-337. <https://doi.org/10.1177/0706743719895341>
8. Jing K., Feng Z., Xu J. et al. The mental health of Chinese military personnel: a cross-sectional epidemiological study. *BMC Public Health*. 2024. Vol. 24. Iss. 3525. <https://doi.org/10.1186/s12889-024-20969-w>
9. Kim S., Lee K. Screening for Depression in Mobile Devices Using Patient Health Questionnaire-9 (PHQ-9) Data: A Diagnostic Meta-Analysis via Machine Learning Methods. *Neuropsychiatr Dis Treat*. 2021. Vol. 17. P. 3415-3430. <https://doi.org/10.2147/NDT.S339412>
10. Macdonald-Gagnon G., Stefanovics E.A., Potenza M.N., Pietrzak R.H. Generalized anxiety and mild anxiety symptoms in U.S. military veterans: Prevalence, characteristics, and functioning. *Journal of Psychiatric Research*. 2024. Vol. 171. P. 263-270. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2024.02.013>
11. Sapra A, Bhandari P, Sharma S, et al. Using Generalized Anxiety Disorder-2 (GAD-2) and GAD-7 in a Primary Care Setting. *Cureus*. 2020. Vol. 12(5): e8224. doi:10.7759/cureus.8224
12. Taillieu T. L., Afifi T. O., Turner S., Cheung K., Fortier J., Zamorski M., & Sareen J. Risk Factors, Clinical Presentations, and Functional Impairments for Generalized Anxiety Disorder in Military Personnel and the General Population in Canada. *Canadian journal of psychiatry. Revue canadienne de psychiatrie*. 2018. Vol. 63(9). P. 610-619. <https://doi.org/10.1177/0706743717752878>
13. Valladares-Garrido M. J., Picón-Reátegui C. K., Zila-Velasque J. P., Grados-Espinoza P., Vera-Ponce V. J., Pereira-Victorio C. J., Valladares-Garrido D., & Failoc-Rojas V. E. Depression and anxiety in peruvian military personnel during the pandemic context: a cross-sectional study. *BMC Public Health*. 2023. Vol. 23(1). Article 691. <https://doi.org/10.1186/s12889-023-15612-z>
14. World Health Organization. Mental Health. 2025. URL: https://www.who.int/health-topics/mental-health#tab=tab_1 (дата звернення: 28.06.2025).

REFERENCES:

1. Voloshko, S. & Prykhodko, I. (2021). Vyznachennia vahovykh koefitsientiv komponentiv moralnopsykholohichnoho stanu viiskovosluzhbovtiv pidrozdiliv Natsionalnoi hvardii Ukrainy z konvoiuvannia, ekstradytsii ta okhorony pidsudnykh dlia provedennia ekspertnoho otsiniuvannia [Determination of weight coefficients of moral and psychological state components of servicemen of military units of the national guard of Ukraine for convoying, extradition and protection of the accused for expert assessment]. *Chest i zakon*, 4 (79), 91-96. [in Ukrainian].
2. Popyk, Yu. (2023). Psykholohichna stiiikist viiskovosluzhbovtiv pry vykonanni boiovykh zavdan [Psychological resilience of servicemen during combat missions]. *Psychology Travelogs*, 4, 121-129. <https://doi.org/10.31891/PT-2023-4-13> [in Ukrainian].
3. Piankivska, L.V., & Davydova, O.V. (2024). Psykhotekhnolohii bahatomirnogo skryninhu osobystosti pratsivnyka politsii dlia vyivlennia nehatyvnykh vplyviv ekstremalnykh ta kryzovykh sytuatsii [Psychotechnologies of multidimensional personality screening of police officer for identifying the negative effects of extreme and crisis situations]. *Naukovi perspektyvy*, 10 (52). [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10\(52\)-1210-1222](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10(52)-1210-1222) [in Ukrainian].
4. Stasiuk V. V., Dykun V. H., & Kyrychenko A. V. (2023). Ekspertna metodyka otsiniuvannia moralnopsykholohichnoho stanu osobovoho skladu [Expert methodology for assessing the moral and psychological state of personnel]. *Psykholohiia ta sotsialna robota*, 2(58), 50-61. [in Ukrainian].
5. Abraham, V. D. (2025). Psychological States and Mental Health Stigma as Predictors of Help-Seeking Attitude among Selected Combat Military Personnel: Basis for a Mental Wellness Intervention Program. *Journal of Interdisciplinary Perspectives*, 3(5), 108-120. <https://doi.org/10.69569/jip.2025.122> (in English)
6. Ahmadi, Aazi, Ponder, Warren, Carbajal, Jose, Schuman, Donna, Whitworth, James, Yockey, R Andrew, & Galusha, Jeanine (2023). Validation of the PCL-5, PHQ-9, and GAD-7 in a Sample of Veterans. *Faculty Publications*, 65, 8. URL: [chrome- https://scholarworks.sfasu.edu/cgi/viewcontent.cgi?params=/context/socialwork_facultypubs/article/1030/&path_info=23_Validation_of_the_PCL_5_PHQ_9_and_GAD_7_in_a_4_2.pdf](https://scholarworks.sfasu.edu/cgi/viewcontent.cgi?params=/context/socialwork_facultypubs/article/1030/&path_info=23_Validation_of_the_PCL_5_PHQ_9_and_GAD_7_in_a_4_2.pdf) (in English)
7. Groll, D. L., Ricciardelli, R., Carleton, R. N., Anderson, G., & Cramm, H. (2020). A Cross-Sectional Study of the Relationship between Previous Military Experience and Mental Health Disorders in Currently Serving Public Safety Personnel in Canada. *Canadian journal of psychiatry. Revue canadienne de psychiatrie*, 65(5), 330-337. <https://doi.org/10.1177/0706743719895341> (in English)
8. Jing, K., Feng, Z., Xu, J. et al. (2024). The mental health of Chinese military personnel: a cross-sectional epidemiological study. *BMC Public Health*, 24, 3525. <https://doi.org/10.1186/s12889-024-20969-w> (in English)
9. Kim, S., & Lee, K. (2021). Screening for Depression in Mobile Devices Using Patient Health Questionnaire-9 (PHQ-9) Data: A Diagnostic Meta-Analysis via Machine Learning Methods. *Neuropsychiatr Dis Treat*, 17, 3415-3430. <https://doi.org/10.2147/NDT.S339412> (in English)
10. Macdonald-Gagnon, G., Stefanovics, E.A., Potenza, M.N., & Pietrzak, R.H. (2024). Generalized anxiety and mild anxiety symptoms in U.S. military veterans: Prevalence, characteristics, and functioning. *Journal of Psychiatric Research*, 171, 263-270. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2024.02.013>. (in English)
11. Sapra, A, Bhandari, P, Sharma, S, et al. (2020). Using Generalized Anxiety Disorder-2 (GAD-2) and GAD-7 in a Primary Care Setting. *Cureus*, 12(5): e8224. doi:10.7759/cureus.8224 (in English)
12. Taillieu, T. L., Afifi, T. O., Turner, S., Cheung, K., Fortier, J., Zamorski, M., & Sareen, J. (2018). Risk Factors, Clinical Presentations, and Functional Impairments for Generalized Anxiety Disorder in Military Personnel and the General Population in Canada. *Canadian journal of psychiatry. Revue canadienne de psychiatrie*, 63(9), 610-619. <https://doi.org/10.1177/0706743717752878> (in English)
13. Valladares-Garrido, M. J., Picón-Reátegui, C. K., Zila-Velasque, J. P., Grados-Espinoza, P., Vera-Ponce, V. J., Pereira-Victorio, C. J., Valladares-Garrido, D., & Failoc-Rojas, V. E. (2023). Depression and anxiety in peruvian military personnel during the pandemic context: a cross-sectional study. *BMC Public Health*, 23(1), 691. <https://doi.org/10.1186/s12889-023-15612-z> (in English)
14. World Health Organization. Mental Health. 2025. Retrived from https://www.who.int/health-topics/mental-health#tab=tab_1.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.07.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.08.2025
 Дата публікації: 04.11.2025

УДК 159.9.072.43:316.6

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2025-2-3>

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПРИЙНЯТТЯ: АНАЛІЗ ДИСПОЗИЦІЙНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ТА МАНІПУЛЯТИВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ

Косьянова Олена Юріївна,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри теорії та методики практичної психології

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинськогоolenakosyanova@gmail.com<https://orcid.org/0000-0001-9532-9981>**Матаєва Алла Володимирівна,**

магістрантка кафедри теорії та методики практичної психології

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинськогоalla_mataeva@gmail.com<https://orcid.org/0009-0005-7971-6099>

Мета. Спираючись на п'ятифакторну модель особистості (П. Коста, Р. МакКрей), концепцію макіавеллізму (Р. Крісті, Ф. Гейс) та теорії соціальної перцепції (Ф. Хайдер та ін.), дослідити психологічні чинники міжособистісного сприйняття, зокрема взаємозв'язки між диспозиційними рисами особистості, рівнем невротичних станів та маніпулятивними тенденціями. **Методи.** Теоретичний аналіз літератури; психодіагностичне опитування з використанням методик: опитувальник особистісних рис NEO PI-R («Велика п'ятірка»), клінічний опитувальник невротичних станів KON-2006, тест Mach-IV (R. Christie, F. Geis); статистичні методи (коефіцієнт Пірсона, t-критерій Стюдента). Вибірка: 52 особи (18–45 років). **Результати.** Встановлено, що міжособистісне сприйняття зумовлюється комплексом особистісних особливостей. Високий рівень маніпулятивних тенденцій (макіавеллізму) у респондентів пов'язаний з низькою доброзичливістю і сумлінністю, а також із підвищеною тривожністю та демонстративно-істеричними реакціями ($r \approx -0,43$; $r \approx -0,51$; $r \approx 0,55$; $r \approx 0,73$; $p < 0,01$). Інші базові риси (екстраверсія, відкритість, нейротизм) не мали значущого зв'язку з маніпулятивністю. Виявлено нестандартну кореляцію: екстраверсія позитивно асоційована з невротичною депресією ($p < 0,05$), ймовірно через поєднання екстраверсії з перфекціонізмом у вибірці. **Висновки.** Особистісні диспозиції, емоційна нестабільність і схильність до маніпуляцій спільно впливають на соціальну перцепцію. Низька доброзичливість і сумлінність у поєднанні з тривожністю підвищують імовірність деструктивних маніпулятивних стратегій у спілкуванні. Результати дослідження поглиблюють розуміння психологічного портрета маніпулятивної особистості. Розроблено психокорекційну програму для оптимізації міжособистісного сприйняття; подальші дослідження мають оцінити її ефективність і дослідити інші чинники (емпатію, цінності тощо), що можуть впливати на сприйняття людей. Перспективи подальших досліджень полягають у більш глибокому вивченні інших психологічних детермінант соціальної перцепції. Зокрема, цікавим напрямом є дослідження ролі емпатії та емоційного інтелекту у подоланні спотворень сприйняття, а також культурних і ситуативних факторів, що можуть модулювати вплив диспозицій на процес «людина сприймає людину».

Ключові слова: соціальна перцепція, особистісні риси, невротичні стани, макіавеллізм, маніпуляція, психологічна корекція.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF INTERPERSONAL PERCEPTION: ANALYSIS OF DISPOSITIONAL CHARACTERISTICS AND MANIPULATIVE TENDENCIES

Kosyanova Olena Yuriivna,

Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor at the Department of Theory and Methodology of Practical Psychology
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

olenakosyanova@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9532-9981>

Mataieva Alla Volodymyrivna,

Master's Student, Department of Theory and Methodology of Practical Psychology
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

alla_mataieva@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0005-7971-6099>

Purpose. Drawing on the Five-Factor Model of personality (P. Costa, R. McCrae), the concept of Machiavellianism (R. Christie, F. Geis), and theories of social perception (F. Heider and others), this study aims to explore the psychological determinants of interpersonal perception, specifically the relationships between dispositional traits, neurotic states, and manipulative tendencies. **Methods.** Theoretical analysis of literature; psychodiagnostic assessment using the following methods: NEO PI-R (Five-Factor Model), KON-2006 Clinical Questionnaire for Neurotic States, and Mach-IV (R. Christie, F. Geis); statistical procedures including Pearson's correlation and Student's t-test. Sample: 52 individuals aged 18–45. **Results.** Interpersonal perception was found to be shaped by a complex interplay of personality characteristics. A high level of manipulative tendencies (Machiavellianism) was significantly associated with low Agreeableness and Conscientiousness, as well as with elevated anxiety and demonstrative-hysterical reactions ($r \approx -0.43$; $r \approx -0.51$; $r \approx 0.55$; $r \approx 0.73$; $p < 0.01$). Other core traits (Extraversion, Openness, Neuroticism) showed no significant association with manipulateness. An unexpected positive correlation between Extraversion and neurotic depression ($p < 0.05$) was observed, possibly reflecting the presence of perfectionism in extraverted individuals within the sample. **Conclusions.** Dispositional traits, emotional instability, and manipulative orientation jointly influence social perception. Low Agreeableness and Conscientiousness combined with high anxiety increase the likelihood of employing destructive manipulative strategies in communication. The findings enrich the psychological understanding of manipulative personality profiles. A psycho-correctional program was developed to optimize interpersonal perception; further research should assess its effectiveness and explore additional influencing factors (e.g., empathy, value orientations). Future studies should also examine the role of empathy and emotional intelligence in mitigating perception distortions, as well as cultural and situational moderators affecting the process of «person perceives person».

Key words: social perception, personality traits, neurotic states, Machiavellianism, manipulation, psychological intervention.

Вступ. Міжособистісне сприйняття, або соціальна перцепція, – це процес сприймання та інтерпретації однією людиною іншої, який лежить в основі ефективної взаємодії у соціумі. Здатність розуміти партнерів по спілкуванню визначає рівень довіри, співпраці та взаєморозуміння в різних сферах – сімейних стосунках, професійній діяльності, навчанні тощо. Проблематика сприйняття людини людиною привертає увагу багатьох науковців. Ще в ранніх психологічних дослідженнях підкреслювалася активна природа цього процесу. Так, Ф. Хайдер зазначав, що при сприйманні іншої людини спостерігач «добудовує» уявлення про її внутрішні якості на основі зовнішніх ознак (Хайдер, 1958). Класичні експерименти С. Аша продемонстрували, що навіть незначні зміни у презентації інформації про незнайому людину можуть сильно впливати на загальну оцінку

її особистості (ефект першості, ефект ореолу).

Сучасні дослідження підтверджують, що перші враження формуються надзвичайно швидко: наприклад, 100 мс демонстрації обличчя достатньо, щоб скласти початкову думку про людину. Навіть короткі фрагменти поведінки («тонкі зрізи») можуть доволі точно прогнозувати подальші міжособистісні наслідки взаємодії.

Отже, міжособистісне сприйняття є фундаментальною складовою соціальних взаємодій, і від його адекватності залежить багато аспектів комунікації. Водночас на процес сприйняття людей одне одним впливає низка чинників, серед яких виокремлюють ситуаційні обставини та психологічні особливості суб'єктів спілкування.

До особистісних факторів соціальної перцепції належать установки, очікування, попе-

редній досвід, емоційні стани, а також стабільні риси характеру спостерігача і того, кого сприймають. Наявність певних диспозицій може як полегшувати розуміння партнерів, так і спотворювати його. Так, тривожна людина схильна проектувати власні страхи на поведінку оточуючих, інтерпретуючи двозначні ситуації як загрозливі. Агресивна або цинічно налаштована особистість може приписувати іншим ворожі наміри – навіть за їх об'єктивної відсутності. Низькоемпатійна, маніпулятивна людина розглядає оточуючих як інструменти для досягнення власних цілей, що ускладнює встановлення довірливих взаємин (Пелехатий, 2005).

Таким чином, індивідуально-психологічні характеристики значною мірою визначають характер міжособистісного сприйняття.

Мета дослідження – комплексно проаналізувати психологічні чинники міжособистісного сприйняття, зосередившись на диспозиційних рисах особистості, емоційних (невротичних) станах та маніпулятивних настановах, і виявити, як вони взаємопов'язані між собою та спільно впливають на процес розуміння людьми один одного. Для досягнення мети було виконано теоретичний огляд літератури з проблеми соціальної перцепції та індивідуальних рис, проведено емпіричне дослідження взаємозв'язків між рисами «Великої п'ятірки», рівнем невротизації та макіавеллізмом, а також розроблено практичні рекомендації щодо оптимізації спілкування з урахуванням отриманих даних.

Теоретичне обґрунтування проблеми. У психологічній літературі міжособистісне сприйняття розглядається як багатокомпонентний процес, що включає когнітивне оцінювання, емоційне реагування та поведінкові тенденції у ставленні до іншого. Класичні теорії атрибуції (Ф. Хайдер) описують, як людина намагається пояснити поведінку оточуючих, приписуючи їм певні риси чи наміри. Формування першого враження відбувається за принципом «когнітивної економії»: на основі обмеженої інформації спостерігач швидко створює цілісний образ особистості іншого (наприклад, за зовнішнім виглядом, мімікою, манерою говорити). Дослідження С. Аша показали, що навіть незначні зміни у поданні інформації про незнайому людину можуть сильно впливати на загальну оцінку її особистості (ефект першості, ефект ореолу). Мета-аналіз «тонких зрізів» поведінки, проведений Н. Амбаді і Р. Розенталем, підтвердив, що короткі спостереження (кілька секунд) можуть достатньо точно передбачати враження та рішення, які складуться при довшому знайомстві (Зуо, 2024).

Таким чином, механізми соціальної перцепції забезпечують швидке формування інту-

їтивних суджень про інших, що має адаптивне значення, але водночас ці судження можуть бути упередженими. У контексті нашого дослідження головну увагу приділено саме особистісним факторам – таким, як диспозиційні риси (стабільні характеристики особистості), невротичні стани (схильність до негативних емоційних реакцій) та маніпулятивні тенденції (схильність до використання інших у власних цілях) (Бондар, 2020). Нижче розглянемо теоретичні засади цих конструктів і їхній можливий зв'язок із процесом соціальної перцепції (Шевчук, 2019).

Так, під диспозиціями розуміють відносно стійкі індивідуальні характеристики, які зумовлюють типову поведінку, думки і почуття людини. Найбільш відома модель таких базових рис – це «Велика п'ятірка» (Big Five), що включає п'ять вимірів: екстраверсію, доброзичливість, сумлінність, нейротизм та відкритість до досвіду. Ця п'ятифакторна модель була сформульована на основі факторного аналізу лексичних даних і підтверджена багатьма дослідженнями в різних культурах. Кожен з п'яти факторів відображає певний спектр проявів: наприклад, екстраверсія характеризує рівень соціальної активності, комунікабельності, енергійності; доброзичливість – альтруїстичність, довірливість, схильність до співпраці; сумлінність – організованість, дисциплінованість, відповідальність; нейротизм (емоційна нестабільність) – тривожність, схильність до переживання негативних емоцій, емоційну реактивність; відкритість до досвіду – допитливість, уяву, прагнення до нового. Комбінація цих рис утворює своєрідний «психологічний портрет» особистості. Диспозиційні риси впливають на міжособистісну поведінку: скажімо, високі показники за доброзичливістю сприяють довірливому і підтримуючому стилю спілкування, тоді як виражений нейротизм може проявлятися в імпульсивних або конфліктних реакціях під час взаємодії (Зуо, 2024).

Невротичні стани – це емоційні реакції та стани, що відображають внутрішню психологічну напруженість і дезадаптацію. До них належать тривога, депресивні переживання, астения (хронічна втомлюваність), істеричні реакції, нав'язливі страхи (фобії) та психосоматичні (вегетативні) порушення. Високий рівень невротизації означає схильність особистості до частих і сильних негативних емоцій, нестабільність настрою, підвищену чутливість до стресу. У класичних теоріях (Г. Айзенк) нейротизм розглядався як єдиний фактор, що зумовлює вразливість до різних невротичних симптомів – тривожних, депресивних, істеричних тощо (Вілліс, 2006).

Наше дослідження використовує клінічний опитувальник невротичних станів

KON-2006 (українська адаптація), який вимірює окремо кілька шкал, проте між цими шкалами очікуються високі кореляції, оскільки усі вони відображають спільне підґрунтя емоційної нестабільності. Невротичні стани можуть впливати на сприйняття інших людей таким чином, що надмірно тривожна чи депресивна особа схильна інтерпретувати соціальні ситуації більш негативно, упереджено очікуючи неприємностей чи відторгнення. Емоційно виснажена (астенічна) людина може менше уваги приділяти партнерові по спілкуванню, гірше вчитуватися в його переживання, що також знижує адекватність соціальної перцепції (Орлов, 2016).

Під маніпулятивністю розуміють схильність особистості впливати на інших прихованими, обманними способами для досягнення власних вигод. У науковий обіг поняття «макіавеллізм» було запроваджене Р. Крісті та Ф. Гейсом, які створили тест Mach-IV для вимірювання цієї риси (Крісті, 1970). Макіавеллізм як особистісна характеристика означає: (1) цинічне ставлення до людей, переконаність, що вони слабкі і піддаються маніпуляції; (2) емоційну холодність, відстороненість, відсутність емпатії; (3) прагматизм у виборі засобів, готовність порушувати моральні норми заради досягнення мети. «Високі Мак» – люди з високим макіавеллізмом – погоджуються з установками на кшталт «мета виправдовує засоби» і свідомо приховують справжні наміри у спілкуванні. Навпаки, «низькі Мак» є більш щирими та емпатійними у взаємодії (Яцук, 2020).

Макіавеллізм вважається однією з «темних» рис особистості (разом із нарцисизмом і психопатією). Дослідження показують, що високий макіавеллізм негативно корелює з такими позитивними якостями, як доброзичливість та сумлінність, а також із рівнем емоційного інтелекту та емпатії. Це логічно, адже маніпулятору притаманний егоцентризм, недовіра і байдужість до почуттів інших. Водночас прямі зв'язки макіавеллізму з нейротизмом залишаються не до кінця зрозумілими. З одного боку, «макіавеллісти» назовні демонструють емоційну холодність і самоконтроль; з іншого – постійна недовіра і використання оточення може супроводжуватися внутрішньою напруженістю та невдоволеністю (Горбаль, 2017).

Деякі роботи відзначають, що маніпулятори можуть відчувати внутрішній дискомфорт, оскільки хронічно не довіряють іншим і очікують від них підступу. Так, Т. Інанчі з співавторами виявили, що люди з високим макіавеллізмом схильні негативніше оцінювати свої близькі стосунки – підозрюють партнерів у злих намірах і загалом менш задоволені взаєминами (Інанчі, 2018).

Отже, можна припустити, що макіавеллізм пов'язаний з певними невротичними проявами (тривожністю, підозрілістю), хоча ця риса і не належить до традиційних емоційних вимірів. Підсумовуючи теоретичний огляд, зазначимо: диспозиційні риси (Big Five) задають базовий стиль спілкування і реакцій; невротичність визначає загальний рівень емоційної стабільності у взаємодії; маніпулятивність впливає на щирість та етичність поведінки у відносинах. Комбінація цих факторів має комплексно впливати на характер міжособистісного сприйняття. Далі перейдемо до емпіричного дослідження, що дозволяє виявити реальні взаємозв'язки між зазначеними змінними.

Методологія та методи. Емпіричне дослідження проводилося для перевірки гіпотези про наявність системних взаємозв'язків між диспозиційними рисами, рівнем невротичних станів та схильністю до маніпуляцій, а також про їхній спільний вплив на особливості соціальної перцепції. Вибірку склали $N = 52$ особи у віці від 18 до 45 років (середній вік – 28 років), з яких 15 чоловіків і 37 жінок. Усі учасники надали інформовану згоду.

Для оцінки особистісних рис було застосовано україномовну версію опитувальника NEO PI-R (адаптація Б. М. Ткаченка), що вимірює п'ять базових факторів: нейротизм (N), екстраверсію (E), відкритість до досвіду (O), доброзичливість (A) та сумлінність (C). Рівень невротизації (схильності до невротичних реакцій) оцінювався за допомогою клінічного опитувальника невротичних станів KON-2006 (українська адаптація), який дає шість показників: реактивна тривожність, невротична депресивність, астенія, істеричний тип реагування, obsесивно-фобічні прояви та вегетативні (психосоматичні) порушення. Для визначення маніпулятивності використовувався тест Mach-IV (R. Christie & F. Geis) у перекладі українською (20 тверджень, що відображають макіавеллістичні установки). Збір даних відбувався груповим методом у паперовій формі. Після опитування всі відповіді були закодовані та проаналізовані за допомогою пакету статистичного аналізу IBM SPSS 27. Обчислено описові статистики (середні значення, медіани, стандартні відхилення, мінімум–максимум) для кожної шкали. Для перевірки гіпотез про взаємозв'язки між змінними було розраховано коефіцієнти кореляції Пірсона між усіма основними показниками: 5 рис Big Five, 6 шкал невротичних станів і рівнем макіавеллізму.

Розподіл результатів (табл. 1.) за шкалами показав, що в цілому вибірка характеризується середнім рівнем основних рис особистості та середньонизьким рівнем маніпулятивності. Зокрема, середні бали за факторами «Великої п'ятірки» знаходяться в діапазоні від

Таблиця 1

Первинні статистичні показники для рис Великої п'ятірки та макіавеллізму (N = 52)

Вимір	Середнє значення	Md	Mo	SD	σ^2
Нейротизм	67.25	74.00	75.00	16.86	284.43
Екстраверсія	73.06	80.00	83.00	18.35	336.80
Відкритість до досвіду	80.69	86.00	86.00	14.43	208.33
Доброзичливість	78.02	77.00	77.00	17.64	311.23
Сумлінність	75.54	75.00	74.00	16.93	286.72
Макіавеллізм	54.56	53.00	42.00	16.66	277.47
Тривога	1.55	1.12	1.12	2.81	7.91
Невротична депресія	1.00	2.85	2.90	3.75	14.08
Астенія	3.13	4.25	5.23	3.63	13.19
Істеричний тип реагування	1.36	2.86	3.65	3.50	12.27
Обсесивно-фобічні порушення	1.08	2.29	3.48	3.57	12.78
Вегетативні порушення	2.78	3.77	3.77	4.58	21.02
Макіавеллізм	54.6	53	42	55	16.7

М = 67,3 (нейротизм) до М = 80,7 (відкритість до досвіду) за шкалою ~0–120. Це відповідає 56–67% від умовного максимального значення і свідчить, що опитані мають помірно або дещо вище за середнє вираження базових рис. Так, екстраверсія: М = 73,1 (понад половина респондентів набрали >80 балів, тобто достатньо товариські та активні); відкритість: М = 80,7 (більшість учасників відкриті новому і творчі); доброзичливість: М = 78,0 (медіана ~77, розподіл близький до симетричного, схильність до довіри і кооперації у середньому висока); сумлінність: М = 75,5 (переважна більшість має середній рівень самоорганізованості, дуже високі бали рідкісні). За шкалою макіавеллізму середній показник М = 54,6 (медіана 53, мода 42), що відповідає відносно низькому рівню маніпулятивності. У половини респондентів бали нижчі ~53, лише кілька осіб набрали дуже високі значення (максимум 119, мінімум 15). Отже, для більшості вибірки характерний прямий і неконфліктний стиль спілкування без явної схильності до маніпуляцій, хоча окремі індивіди мають виражено високий макіавеллізм. Середні показники за шкалами невротичних станів (методика KON-2006) склали: тривожність М = 1,55; невротична депресивність М = 1,00; астенія М = 3,13; істеричність М = 1,36; обсесивно-фобічні прояви М = 2,02; вегетативні порушення М = 0,75 (у балах, що теоретично можуть набувати від'ємних значень, де 0 ~ норма). Оскільки для цих шкал 0 вважається нормальною реакцією, позитивні середні вказують на легку вираженість симптомів. Найбільш вираженим у нашій вибірці був астенічний компонент (М = 3,13), що свідчить про тенденцію до перевтоми, виснаженості у частини респондентів; також дещо підвищені середні по обсесивно-фобічних симптомах (нав'язливих тривогах). Проте

інтерпретація цих середніх потребує обережності, оскільки спостерігалася значна варіативність між учасниками: у деякого окремі симптоми були від'ємними (в межах норми або навіть вказували на добру адаптацію), а в інших – значно підвищеними.

Кореляційний аналіз взаємозв'язків (табл. 2.): загалом результати підтвердили наявність ряду статистично значущих асоціацій, які узгоджуються з теорією, хоча деякі виявилися нетиповими.

Розглянемо детальніше основні блоки взаємозв'язків. Взаємозв'язки між шкалами невротичних станів: як і очікувалося, різні прояви невротизації виявилися тісно пов'язаними між собою. Майже всі пари шкал корелюють на рівні $p < 0,01$. Найбільш сильні кореляції відзначено між невротичною депресією та астенією ($r = 0,81$), депресією та істеричністю ($r = 0,72$), астенією та істеричністю ($r = 0,70$). Тобто респонденти, які відчувають пригнічений настрій і безнадійність, зазвичай повідомляють і про виснаженість та схильність до емоційних зривів. Аналогічно, хронічна втома (астенія) супроводжується як психосоматичними скаргами, так і нав'язливими тривогами ($r = 0,66$ між астенією та обсесивно-фобічними симптомами). Тривожність має помірні позитивні кореляції з астенією і нав'язливими страхами ($r \approx 0,61$; $p < 0,001$): більш тривожні люди, як правило, більш виснажені і схильні до нав'язливих думок. Загалом ця картина підтверджує концепцію єдиного фактора емоційної нестабільності (невротизму). Різні негативні емоційні стани «ходять парою» і утворюють єдиний синдром: учасники з підвищеними показниками за одними симптомами часто мають і підвищення за іншими.

Зв'язки рис «Великої п'ятірки» з невротичними симптомами. Цей аналіз дав дещо несподівані результати. Припускалося, що

Таблиця 2

Статистично достовірні зв'язки між диспозиційними рисами особистості, показниками невротичних та рівнем вираженості макіавеллізму (n=52)

	Нейротизм	Екстраверсія	Відкритість досвіду	Доброзичливість	Сумлінність	Тривоги	Невротичної депресії	Астенії	Істеричного типу реагування	Обсесивно-фобічних порушень	Вегетативних порушень	Вираженість макіавеллізму
Нейротизм	1	,332*				-,450**						
Екстраверсія	,332*	1	,745**		,623**		,336*				,304*	
Відкритість досвіду		,745**	1	,399**	,721**		,325*	,291*	,301*		,417**	
Доброзичливість			,399**	1	,412**							-,427**
Сумлінність		,623**	,721**	,412**	1					,348*	,442**	-,512**
Тривоги	-,450**					1		,608**	,455**	,612**	,318*	,548*
Невротичної депресії		,336*	,325*				1	,810**	,723**	,562**	,379**	
Астенії			,291*			,608**	,810**	1	,696**	,665**	,522**	
Істеричного типу реагування			,301*			,455**	,723**	,696**	1	,704**	,666**	,725**
Обсесивно-фобічних порушень					,348*	,612**	,562**	,665**	,704**	1	,433**	
Вегетативних порушень		,304*	,417**		,442**	,318*	,379**	,522**	,666**	,433**	1	
Вираженість макіавеллізму				-,427**	-,512**	,548*			,725**			1

Примітка: * – кореляція статистично достовірна на рівні $p=0,05$;

** – кореляція статистично достовірна на рівні $p=0,01$.

риса нейротизму (як диспозиційна тривожність) позитивно корелюватиме з усіма шкалами невротичних станів. Натомість отримано лише часткове підтвердження: нейротизм як риса не показав очікуваного сильного прямого зв'язку з реактивною тривожністю – навпаки, було виявлено помірну негативну кореляцію ($r = -0,45$; $p < 0,01$). Тобто більш емоційно нестабільні за особистісним профілем респонденти мали дещо нижчі бали за ситуаційною тривогою під час тестування. Можливе пояснення – відмінність між хронічною емоційністю і конкретною поточною тривогою або ж специфіка вибірки (наприклад, інтроверти з високим нейротизмом могли пригнічувати прояви тривоги в ситуації дослідження).

Водночас екстраверсія показала позитивні кореляції з деякими невротичними симптомами: з депресивністю ($r = 0,34$; $p < 0,05$) та вегетативними скаргами ($r = 0,30$; $p < 0,05$). Це суперечить традиційному уявленню про екстраверсію як фактор, що захищає від депресії, але має своє пояснення. Детальніший аналіз показав, що у нашій вибірці екстраверсія тісно пов'язана з іншими рисами – відкритістю ($r = 0,75$) і сумлінністю ($r = 0,62$). Отже, найекстравертованіші учас-

ники одночасно виявилися дуже відповідальними й активними (сумлінними). Така комбінація може вести до перенапруження і вигорання, що і проявляється у психосоматичних симптомах та відчутті виснаженості. Фактично вималювався «тип А» поведінки: конкурентні, діяльні, амбітні люди, які прагнуть досягнень і беруть на себе багато обов'язків, ризикують переживати більший стрес і втому. Це пояснює неочікуваний прямий зв'язок екстраверсії з депресивними й соматичними скаргами в нашому дослідженні. Інші риси мали слабші асоціації: відкритість до досвіду помірно корелювала з вегетативними порушеннями ($r = 0,42$; $p < 0,01$) та деякими іншими симптомами ($r = 0,29-0,33$, $p < 0,05$) – можливо, більш емоційно чутливі та креативні люди тонше відчувають дискомфорт і частіше його сигналізують.

Зв'язки рис і станів із макіавеллізмом. Найважливішим було з'ясувати, які саме особливості відрізняють осіб з високою схильністю до маніпуляцій. Макіавеллізм продемонстрував кілька чітких кореляцій. По-перше, негативні зв'язки з двома рисами «Великої п'ятірки» – доброзичливістю ($r \approx -0,43$) та сумлінністю ($r \approx -0,51$), $p < 0,01$. Це означає, що

маніпулятивно орієнтовані учасники, як правило, менш довірливі, менш схильні до співчуття і водночас менш відповідальні у своїй поведінці. Цей результат повністю узгоджується з попередніми дослідженнями і уявленнями про «темну тріаду»: людям-«макіавеллістам» бракує альтруїзму та чесності (які характеризують фактор А) і самодисципліни (фактор С), адже успішна маніпуляція часто потребує гнучкого ставлення до моральних норм і імпульсивного використання ситуацій.

По-друге, серед емоційних показників виявлено помірний прямий зв'язок макіавеллізму з тривожністю ($r \approx 0,55$, $p < 0,01$). Тобто більш маніпулятивні респонденти схильні відчувати вищий рівень тривожного напруження. Можна припустити, що хронічна недовіра до людей і очікування прихованих загроз формує у «високих Мак» внутрішню невпевненість, яка і проявляється підвищеною тривожністю. Інше можливе пояснення: тривожна особистість, яка боїться невизначеності соціуму, може обирати маніпуляцію як стратегію контролю над ситуацією. По-третє, найбільш сильний кореляційний зв'язок отримано між макіавеллізмом та істеричним типом реагування ($r \approx 0,73$, $p < 0,001$). Це вказує, що люди з високою маніпулятивністю часто схильні до демонстративно-емоційної поведінки. Вони можуть використовувати театральну експресивність, драматизацію, привертання уваги як інструмент впливу на інших. По суті, такі особи грають певні ролі, щоб маніпулювати – наприклад, удаване «жертвування», емоційні вибухи, сльози або харизматичну чарівність, залежно від вигоди. Цей результат цікавий тим, що часто макіавеллізм уявляють як холодну раціональність, а наше дослідження показує: за кулісами холодних переконань можуть ховатися досить бурхливі емоційно-виразні прийоми. Інші зв'язки макіавеллізму виявилися несуттєвими. Зокрема, не виявлено значущої кореляції між макіавеллізмом і рівнем базового нейротизму як риси ($r \approx 0,00$). Це означає, що тенденція маніпулювати не залежить прямо від загальної емоційної стабільності особистості – трапляються і тривожні маніпулятори, і емоційно врівноважені. Також екстраверсія та відкритість не показали зв'язку з макіавеллізмом ($r \sim 0$). Серед невротичних симптомів, окрім уже згаданих тривожності й істеричності, інші (депресивність, астения, obsесивність) мали лише тенденції до слабких прямих кореляцій ($0,2-0,3$, $p > 0,05$). Отже, можна сказати, що «психологічний портрет» яскраво вираженого маніпулятора включає передусім антагоністичні риси характеру (низька доброзичливість, низька сумлінність) та емоційну демонстративність у поведінці, певною мірою – підвищену тривожність. Така комбіна-

ція – цинізм + безвідповідальність + емоційна нестабільність – створює сприятливий ґрунт для використання маніпулятивних стратегій у спілкуванні. І навпаки, люди соціально відповідальні, чесні й спокійні майже не мають мотивації маніпулювати іншими.

Результати та дискусії. Отримані результати загалом узгоджуються з даними попередніх досліджень і розширюють їх. Виявлені негативні кореляції макіавеллізму з доброзичливістю та сумлінністю підтверджують концепції про несумісність маніпулятивності з просоціальними рисами особистості. Водночас наші дані підкреслюють важливість емоційних факторів – тривожності та схильності до афективних вибухів – у структурі маніпулятивної поведінки. Це може мати практичне значення: наприклад, робота з тривожними установками і розвиток навичок емоційної саморегуляції у людей з «темними» рисами здатні знизити потребу в маніпулюванні, зробити їхнє спілкування більш конструктивним.

Цікавою є відсутність прямого зв'язку між нейротизмом (як рисою) і макіавеллізмом – попри те, що гіпотетично емоційно нестабільна особа могла б частіше використовувати маніпуляції через незібранність, наші результати цього не показали. Можливо, на високому рівні макіавеллізму емоційна холодність певною мірою «компенсує» особистісну тривожність: тобто маніпулятори можуть переживати стрес, але навчилися його приховувати і діяти раціонально. Щодо впливу диспозицій на соціальну перцепцію, непрямим підтвердженням є те, що комбінація виявлених «ризикових» рис (низький А, низький С, високий макіавеллізм, висока тривожність) фактично відображає образ людини, яка схильна неправильно розуміти та недовіряти іншим. Така особа очікує від оточення обману чи загрози, може упереджено інтерпретувати їхні дії, що призводить до конфліктів. Навпаки, високі доброзичливість, чесність і емоційна врівноваженість створюють передумови для більш точного і позитивного бачення партнера по взаємодії.

Ці висновки збігаються з позиціями гуманістичної психології, зокрема К. Роджерса, про значущість довіри і безпечної атмосфери для адекватного сприйняття іншої особистості. Практичний вихід нашого дослідження – на основі встановлених закономірностей розроблено психокорекційну програму, спрямовану на покращення міжособистісного сприйняття у групі людей з підвищеною тривожністю та маніпулятивними тенденціями. Програма включає тренінгові модулі з розвитку емпатії, навичок відкритого спілкування, подолання цинічних переконань та управління стресом. Основна ідея втручання – зменшити внутрішню тривогу і недовіру, навчити учасників

більш конструктивним способам взаємодії замість маніпуляцій, що врешті має привести до більш адекватного і позитивного сприйняття ними оточуючих. У перспективі планується емпірично перевірити ефективність цієї програми.

Висновки. Міжособистісне сприйняття залежить від комплексу індивідуально-психологічних особливостей особистості. Висока адекватність розуміння іншого характерна для осіб з розвиненою емпатією, довірою та емоційною стабільністю, тоді як диспозиції антагонізму (цинізм, агресивність) і негативні емоційні стани призводять до спотворень у соціальній перцепції.

Диспозиційні риси «Великої п'ятірки» по-різному пов'язані з емоційною сферою і поведінкою у спілкуванні. Екстраверсія, відкритість та сумлінність, взаємопідсилюючи одна одну, можуть сприяти як успішній діяльності, так і підвищеному стресу (за наявності перфекціонізму). Нейротизм як риса очікувано визначає загальний рівень тривожності, але його вплив може проявлятися опосередковано через взаємодію з іншими рисами. Доброзичливість є важливим просоціальним фактором, що сприяє довірі, хоча сама по собі не гарантує відсутності невротичних реакцій.

Макіавеллізм (маніпулятивна спрямованість) тісно пов'язаний з низкою несприятливих рис: низькою доброзичливістю, низькою сумлінністю, а також з підвищеною тривожністю та схильністю до істеричних (демонстративних) реакцій. Такий набір характеристик створює схильність особистості сприймати інших упереджено (як об'єкти маніпуляції або загрози) і відповідно поводитися нещиро. Особи з вираженим макіавеллізмом часто відчують внутрішній дискомфорт у взаємодіях, що може ще більше підштовхувати їх до маніпулятивних стратегій (Карпенко, 2011).

Комбінація диспозицій та станів комплексно впливає на стиль міжособистісного сприйняття. Виявлено, що сукупність індивідуальних чинників – стабільних рис характеру (особливо доброзичливості та сумлінності) та емоційних особливостей (рівня тривожності, невротичної нестабільності) – значною мірою визначає особливості соціальної перцепції. Негативно забарвлені диспозиції разом із високим рівнем емоційної напруги значно підвищують імовірність викривлень у сприйнятті партнера (недовіра, проєкція негативних очікувань). Це підтверджує необхідність враховувати зазначені особливості в практиці роботи психолога, зокрема при вирішенні конфліктів чи налагодженні комунікації.

На основі результатів запропоновано програму психологічної допомоги, що включає навчання навичкам відкритого спілкування, розвитку емпатії, корекцію цинічних установок та зниження тривожності у людей зі схильністю до маніпуляцій. Реалізація такої програми повинна покращити якість міжособистісного сприйняття: підвищити довіру, знизити упередження і, врешті, сприяти гармонізації взаємин у колективі чи групі. Перспективи подальших досліджень полягають у більш глибокому вивченні інших психологічних детермінант соціальної перцепції. Зокрема, цікавим напрямом є дослідження ролі емпатії та емоційного інтелекту у подоланні спотворень сприйняття, а також культурних і ситуативних факторів, що можуть модулювати вплив диспозицій на процес «людина сприймає людину». Планується експериментальна перевірка ефективності розробленої тренінгової програми та її впливу на зміну когнітивних оцінок та установок учасників щодо оточуючих. Подальші дослідження у цьому напрямку сприятимуть розробці нових методів розвитку соціально-перцептивної компетентності та профілактики деструктивних форм взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар С. Емоційні проблеми та невротичні стани при порушенні життєдіяльності сім'ї. *Психологічні перспективи*. 2020. №35. С. 24–42. DOI: <https://10.29038/2227-1376-2020-35-24-42>
2. Горбаль І., Кравчук А. Особистісні чинники схильності студентів до маніпулювання поведінкою викладачів. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2017. Вип. 1. С. 21–28.
3. Карпенко Н. А. Механізми міжособистісного сприйняття. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2011. №2. С. 15–27.
4. Орлов О. В., Лобанов І. Ю. Психологічна діагностика невротизації особистості (український переклад та апробація опитувальника невротичних особистісних рис KON-2006). *Наука і освіта*. 2016. №2(1). С. 102–109.
5. Пелехатий О. М. Соціально-психологічні особливості маніпулятивної взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу. *Соціальна психологія*. 2005. №6(14). С. 133–143.
6. Шевчук О. В. Теорії особистості диспозиційного напрямку: порівняльний аналіз теоретичних конструктів та діагностичних засобів. *Психологічні перспективи*. 2019. Вип. 34. С. 249–260. DOI: <https://10.29038/2227-1376-2019-34-249-260>
7. Яцюк А. М., Калінчева Р. Є. Психолінгвістичні маркери макіавеллістичної особистості. *Психологія і особистість*. 2020. №1(17). С. 132–141. DOI: <https://10.33989/2226-4078.2020.1.195241>
8. Christie R., Geis F. *Studies in Machiavellianism*. New York: Academic Press, 1970. 432 p.
9. Heider F. *The Psychology of Interpersonal Relations*. New York: John Wiley & Sons, 1958. 322 p.

10. Ináncsi T., Láng A., Bereczkei T. Machiavellianism and intimate relationships: Detrimental effects on partner perceptions and relationship satisfaction. *Europe's Journal of Psychology*. 2018. Vol. 14, No. 1. P. 155–174. DOI: <https://doi.org/10.5964/ejop.v14i4.1550>

11. Laing R. D., Phillipson H., Lee A. R. *Interpersonal Perception: A Theory and a Method of Research*. London: Tavistock, 1966. 179 p.

12. Zuo B. Interpersonal Perception. In: Kan Z. (Ed.) *The ECPH Encyclopedia of Psychology*. Singapore: Springer, 2024. P. 752–753. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-97-7874-4_595

13. Willis J., Todorov A. First impressions: Making up your mind after a 100-ms exposure to a face. *Psychological Science*. 2006. Vol. 17, No. 7. P. 592–598. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2006.01750.x>

REFERENCES:

1. Bondar, S. (2020). Emotsiini problemy ta nevrotichni stany pry porushenni zhyttiedialnosti sim'i [Emotional problems and neurotic states under disruption of family life]. *Psykhologichni Perspektyvy – Psychological Perspectives*, 35, 24–42. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2020-35-24-42> [in Ukrainian].

2. Horbal, I., & Kravchuk, A. (2017). Osobystisni chynnyky skhynnosti studentiv do manipuliuvannia povedinkoiu vykladachiv [Personal factors of students' propensity to manipulate teachers' behavior]. *Visnyk Lvivskoho Universytetu. Seriiia psykhologichni nauky – Bulletin of Lviv University. Series Psychological Sciences*, 1, 21–28. [in Ukrainian].

3. Karpenko, N. A. (2011). Mekhanizmy mizhosobystisnoho sprymannia [Mechanisms of interpersonal perception]. *Visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia psykhologichna – Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Psychological Series*, 2, 15–27. [in Ukrainian].

4. Orlov, O. V., & Lobanov, I. Yu. (2016). Psykhologichna diahnozyka nevrotyzatsii osobystosti (ukrainskyi pereklad ta aprobatsiia opytuvalnyka nevrotichnykh osobystisnykh rys KON-2006) [Psychological diagnostics of personality neurotization (Ukrainian translation and approbation of the KON-2006 neurotic personality traits questionnaire)]. *Nauka i osvita – Science and Education*, 2(1), 102–109. [in Ukrainian].

5. Pelekhayti, O. M. (2005). Sotsialno-psykhologichni osoblyvosti manipulyativnoi vzaiemodii sub'iektiv navchalno-vykhovnoho protsesu [Socio-psychological peculiarities of manipulative interaction of subjects of the educational process]. *Sotsialna psykhologhiia – Social Psychology*, 6(14), 133–143. [in Ukrainian].

6. Shevchuk, O. V. (2019). Teorii osobystosti dyspozytsiinoho napriamu: porivnialnyi analiz teoretychnykh konstrukt-sii ta diahnostychnykh zasobiv [Dispositional approaches to personality theories: a comparative analysis of theoretical constructs and diagnostic tools]. *Psykhologichni Perspektyvy – Psychological Perspectives*, 34, 249–260. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2019-34-249-260> [in Ukrainian].

7. Yatsiuk, A. M., & Kalincheva, R. Ye. (2020). Psykholinhvistychni markery makiavellichnoi osobystosti [Psycholinguistic markers of a Machiavellian personality]. *Psykhologhiia i osobystist – Psychology and Personality*, 1(17), 132–141. <https://doi.org/10.33989/2226-4078.2020.1.195241> [in Ukrainian].

8. Christie, R., & Geis, F. L. (1970). *Studies in Machiavellianism*. New York: Academic Press.

9. Heider, F. (1958). *The psychology of interpersonal relations*. New York: Wiley.

10. Ináncsi, T., Láng, A., & Bereczkei, T. (2018). Machiavellianism and intimate relationships: Detrimental effects on partner perceptions and relationship satisfaction. *Europe's Journal of Psychology*, 14(1), 155–174. <https://doi.org/10.5964/ejop.v14i4.1550>

11. Laing, R. D., Phillipson, H., & Lee, A. R. (1966). *Interpersonal perception: A theory and a method of research*. London: Tavistock.

12. Zuo, B. (2024). Interpersonal perception. In Z. Kan (Ed.), *The ECPH Encyclopedia of Psychology* (pp. 752–753). Singapore: Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-97-7874-4_595

13. Willis, J., & Todorov, A. (2006). First impressions: Making up your mind after a 100-ms exposure to a face. *Psychological Science*, 17(7), 592–598. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2006.01750.x>

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 27.08.2025

Дата публікації: 04.11.2025

УДК 340.12 (477)
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2025-2-4>

ОСОБЛИВОСТІ ПАМ'ЯТІ ТА МИСЛЕННЯ У ВАЖКОПОРАНЕНИХ КОМБАТАНТІВ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ

Петrenchенко Світлана Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри психології та соціальної роботи

Хмельницький інститут соціальних технологій Університету «Україна»

svet-petre@meta.ua

<https://orcid.org/0000-0002-7329-0219>

Стаття присвячена дослідженню когнітивних особливостей пам'яті та мислення у важкопоранених комбатантів у процесі їхньої соціально-психологічної адаптації. Розглядаються вплив бойових травм, психологічного стресу та реабілітаційних чинників на ключові когнітивні процеси, що визначають успішність відновлення й інтеграції в суспільство. Особлива увага приділяється виявленню порушень вербальної пам'яті та аналітичного мислення, потенціалу образної пам'яті як ресурсу для реабілітації. **Мета** дослідження – визначення особливостей короточасної, довготривалої та образної пам'яті, аналітичного мислення у важкопоранених комбатантів у процесі соціально-психологічної адаптації. **Методи.** У дослідженні використано теоретичні, емпіричні та статистичні методи. Проведено емпіричне дослідження з важкопораненими комбатантами віком 25-47 років. Для оцінки когнітивних функцій застосовано методику «Заучування 10 слів» А. Лурія, тест «Пам'ять на образи» та прогресивні матриці J. Raven і L. Penrose. Дослідження охоплювало чотири етапи: психодіагностичний, аналітичний, формувальний і контрольний. **Результати.** Первинна діагностика виявила виражені порушення короточасної та довготривалої вербальної пам'яті, знижену здатність до аналітичного мислення. Образна пам'ять виявилася відносно збереженою, хоча й мала індивідуальні коливання. Після проходження психокорекційної програми, яка включала когнітивні тренінги, психологічне консультування, релаксаційні техніки та елементи когнітивно-поведінкової терапії, відзначено позитивну динаміку в усіх вимірюваних показниках. Найкращі результати демонстрували учасники з нижчим рівнем тривожності та вищою мотивацією до одужання. **Висновки.** Результати підтверджують, що когнітивні порушення є типовими у важкопоранених комбатантів на ранніх етапах адаптації. Водночас збережені ресурси образної пам'яті відкривають перспективи використання візуальних методик у реабілітації. Комплексна психологічна підтримка сприяє покращенню когнітивного функціонування, а її своєчасне застосування підвищує ефективність соціально-психологічної адаптації. Подальші дослідження доцільно спрямувати на вивчення впливу типів поранень, особливо черепно-мозкових, на когнітивні функції.

Ключові слова: важкопоранений комбатант, соціально-психологічна адаптація, пам'ять, мислення, реабілітація, психодіагностика, психокорекційна підтримка.

PECULIARITIES OF MEMORY AND THINKING IN SERIOUSLY WOUNDED COMBATANTS IN THE PROCESS OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION

Petrenchenko Svitlana Anatoliivna,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Psychology and Social Work
Khmelnytsky Institute of Social Technologies, University of Ukraine

svet-petre@meta.ua

<https://orcid.org/0000-0002-7329-0219>

The article is devoted to the study of cognitive characteristics of memory and thinking in severely wounded combatants in the process of their socio-psychological adaptation. It examines the impact of combat injuries, psychological stress and rehabilitation factors on key cognitive processes that determine the success of recovery and integration into society. Particular attention is paid to identifying impairments in verbal memory and analytical thinking, as well as the potential of visual memory as a resource for rehabilitation. **Purpose.** The aim of the study is to determine the characteristics of short-term, long-term and visual memory, and analytical thinking in severely wounded combatants in the process of social and psychological adaptation. **Methods.** The study uses theoretical, empirical and statistical methods. An empirical survey of 42 severely wounded combatants aged 25-47 was conducted. To assess cognitive functions, the following methods were used: A. Luria's «10-Word Learning» test, the test «Memory for Images», and the Progressive Matrices by J. Raven and L. Penrose. The study consisted of four stages: psychodiagnostic, analytical, formative, and control. **Results.** The initial diagnosis revealed pronounced impairments in short-term and long-term

verbal memory and reduced analytical thinking ability. Imagery memory was relatively preserved, although there were individual variations. After completing a psychocorrectional programme that included cognitive training, psychological counselling, relaxation techniques, and elements of cognitive-behavioural therapy, positive dynamics were noted in all measured indicators. The best results were demonstrated by participants with lower anxiety levels and higher motivation to recover. **Conclusions.** The results confirm that cognitive impairments are typical in severely wounded combatants in the early stages of adaptation. At the same time, preserved visual memory resources open up prospects for the use of visual techniques in rehabilitation. Comprehensive psychological support contributes to the improvement of cognitive functioning, and its timely application increases the effectiveness of socio-psychological adaptation. Further research should focus on studying the impact of types of injuries, especially traumatic brain injuries, on cognitive functions.

Key words: *severely wounded combatant, social and psychological adaptation, memory, thinking, rehabilitation, psychodiagnostics, psychocorrectional support.*

Вступ. Соціально-психологічна адаптація важкопоранених комбатантів є складним багатогранним процесом, що вимагає всебічного розгляду: психологічних і фізіологічних аспектів. В умовах повномасштабного вторгнення рф в Україну значна кількість комбатантів зазнає тяжких поранень, які негативно впливають на функціонування пам'яті та мислення – ключових когнітивних процесів, необхідних для ефективної реабілітації та подальшої інтеграції в суспільство. Збереження та відновлення когнітивних функцій є важливою умовою успішної соціально-психологічної адаптації, що робить дослідження особливостей важкопоранених осіб особливо актуальним.

Новизна полягає у комплексному аналізі й дослідженні особливостей пам'яті та мислення, які формуються у важкопоранених комбатантів у процесі соціально-психологічної адаптації, з урахуванням специфіки військової травми, психологічного стресу та реабілітаційних чинників, що дозволяє розширити наукове розуміння когнітивних змін у посттравматичному періоді та створити основу для удосконалення психологічної підтримки та реабілітації.

Проблемне поле дослідження особливостей пам'яті та мислення у важкопоранених комбатантів у процесі соціально-психологічної адаптації широко представлено в науковому доробку як вітчизняних (Ю. Асєєва, К. Айме-дов, М. Касикова, І. Данилюк, В. Предко, О. Деменко, І. Москальов, С. Пешко та інші), так і зарубіжних (К. Blacker, J. Hamilton, B. Russell, A. Mussap, C. Gerver, J. Griffin, M. Price, A. Zanesco та інші) дослідників. Зокрема, Ю. Асєєва та колеги (2024) досліджують психологічні особливості військовослужбовців із різним бойовим досвідом, підкреслюючи важливість когнітивних процесів у реабілітації. І. Данилюк та співавтори (2023) охарактеризували структурні прояви життєстійкості особистості в умовах війни, що тісно пов'язано з адаптаційними можливостями комбатантів. Зарубіжні дослідники (Blacker et al., 2019), надають огляд когнітивного тренінгу для військових, акцентуючи увагу на розвитку

пам'яті та мислення в екстремальних умовах, (Russell, Mussap, 2023) вивчають посттравматичний стрес і візуальну робочу пам'ять у військовослужбовців, що дає важливу інформацію про когнітивні порушення після бойового досвіду.

Враховуючи актуальні виклики сучасності, пов'язані із воєнною агресією, дослідження пам'яті та мислення у комбатантів набуває особливої суспільної та наукової значущості. Результати роботи сприятимуть підвищенню ефективності психологічної підтримки, реабілітації та соціальної інтеграції важкопоранених осіб.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей пам'яті та мислення у важкопоранених комбатантів у процесі їхньої соціально-психологічної адаптації з урахуванням індивідуальних психологічних характеристик, специфіки бойового досвіду та реабілітаційних умов.

Теоретичне обґрунтування проблеми. Проблема соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів пов'язана з необхідністю забезпечення ефективної інтеграції у суспільство після участі у бойових діях. Адаптація розглядається як процес модифікації психологічних характеристик людини, що проявляється у зміні ціннісних орієнтацій, рольової поведінки, соціальних настанов й інших психологічних особливостей (Деменко, 2019). Поняття адаптивності, що є близьким до адаптації, позначає особистісні ресурси, резерви до адаптації та індивідуально-психологічні особливості самого процесу пристосування.

Соціально-психологічна адаптація важкопоранених комбатантів – це складний багатоступеневий процес пристосування до мирного життя після травматичного досвіду бойових дій. Вона включає відновлення психологічного стану, соціальну інтеграцію та повернення до звичного способу життя (Асєєва та ін., 2024). Основні етапи цього процесу охоплюють первинну адаптацію, соціальну інтеграцію та довгострокову адаптацію, кожен із яких має свої особливості та завдання (Данилюк та ін., 2023).

Адаптація важкопоранених комбатантів ускладнюється тривалістю перебування в зоні бойових дій, характером бойового досвіду, наявністю підтримки сім'ї та соціальних служб, професійною психологічною підтримкою (Деменко, 2019; Venza et al., 2025).

Усі описані фактори визначають індивідуальні шляхи адаптації та рівень психологічного благополуччя особистості в посттравматичний період.

Когнітивні процеси пам'яті та мислення є ключовими елементами, що впливають на якість адаптації. Пам'ять розглядається як сукупність процесів запам'ятовування, зберігання, відтворення і забування індивідом свого досвіду, що становить складову пізнавальної діяльності людини (Григор'єва, Веліховська). Існують різні види пам'яті: образна, словесно-логічна, рухова та емоційна, які реалізуються через відповідні аналізатори (зорову, слухову, тактильну тощо) та забезпечують адаптацію до зовнішніх і внутрішніх умов.

Важливими характеристиками пам'яті є її тривалість (короткочасна, довготривала, оперативна), тип запам'ятовування (мимовільне чи довільне), умови успішного запам'ятовування (систематичність, розуміння змісту) та форми відтворення (впізнавання, згадування, пригадування) (Москальов, Пешко, 2025). Вивчення індивідуальних особливостей пам'яті (швидкості, точності, міцності та готовності до відтворення) має особливе значення в адаптації важкопоранених комбатантів, тому що пошкодження та стреси, отримані у бойових діях, можуть негативно впливати на ці параметри.

Мислення як вища форма пізнання виконує роль у розумінні внутрішніх, невідчутних властивостей предметів і явищ, дозволяє формувати повніший, узагальнений образ світу (Конаржевська, Сіренко, 2017). Воно включає різноманітні розумові операції: порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, класифікацію, систематизацію, які забезпечують глибоке пізнання сутності об'єктів (Кравченко, 2017). Важливо враховувати індивідуальні особливості мислення, зокрема самостійність, критичність, гнучкість, глибину, широту, послідовність і швидкість (Пустовий, 2019).

У процесі адаптації пам'ять може ускладнювати формування цілісного сприйняття власного досвіду, що перешкоджає адекватному усвідомленню ситуації та плануванню майбутніх дій. Під впливом посттравматичного стресу у них спостерігається підвищена тривожність й емоційна нестабільність, що негативно впливає на довільне запам'ятовування і концентрацію уваги. Через це погіршується здатність до навчання і розвитку нових

навичок, що є критично важливим для успішної соціальної інтеграції (Price et al., 2024).

У важкопоранених комбатантів мислення відзначається зниженням гнучкості та креативності у розв'язанні проблем, що часто пов'язано із захисними психологічними механізмами, спрямованими на уникнення травматичних спогадів. У них може знижуватися здатність до абстрактного мислення та узагальнення, що ускладнює сприйняття складних соціальних ситуацій та прийняття адекватних рішень (Venza et al., 2025). При цьому деякі важкопоранені можуть демонструють підвищену аналітичність і критичність, що є або ресурсом, або додатковим фактором напруженості.

На основі аналізу наукових праць вчених, варто зазначити, що процес відновлення когнітивних функцій у важкопоранених комбатантів проходить нерівномірно і залежить від індивідуальних особливостей, тяжкості травм і рівня соціальної підтримки. Психологічна реабілітація, спрямована на тренування пам'яті та розвиток мислення, повинна враховувати особливості та бути максимально адаптованою до конкретних потреб військових.

Отже, особливості пам'яті та мислення у важкопоранених комбатантів у процесі соціально-психологічної адаптації мають складний та багатогранний характер. Вони включають порушення довільного і мимовільного запам'ятовування, труднощі у відтворенні та узагальненні інформації, зниження гнучкості мислення. Тому дослідження особливостей є необхідною умовою для формування цілісних і ефективних програм психологічної допомоги, що сприятимуть поліпшенню якості життя, підвищенню рівня соціальної інтеграції та загальної адаптації важкопоранених комбатантів у мирному суспільстві.

Методологія та методи. У дослідженні використано методи:

1) теоретичні: теоретичний аналіз і синтез, індукція та дедукція, моделювання та прогнозування, класифікація та систематизація, інтегрування та конкретизація, узагальнення, що дало змогу розкрити стан розробки проблеми дослідження, її актуальність, уточнити сутність і структуру основних понять;

2) емпіричні: спостереження, констатувальний експеримент, формувальний експеримент включав наступний комплекс психодіагностичних методик: «Заучування 10 слів» А. Лурія, «Пам'ять на образи», прогресивні матриці J. Raven і L. Penrose;

3) статистичні: методи експериментальної статистики для обробки даних дослідження.

З квітня по червень у 2025 році було проведено емпіричне дослідження когнітивних особливостей пам'яті та мислення у важ-

копорованих комбатантів віком 25-47 років у процесі соціально-психологічної адаптації. Дослідження реалізовувалося у межах індивідуальної психодіагностичної програми.

Дослідження було спрямоване на виявлення особливостей короткочасної, довготривалої та образної пам'яті, специфіки аналітико-логічного мислення у важкопоранених комбатантів у процесі адаптації. Включало етапи, які представлені у табл. 1.

Під час проведення дослідження використовувалися психодіагностичні методики: «Заучування 10 слів» А. Luria для оцінки короткочасної, довготривалої пам'яті; «Пам'ять на образи» для дослідження образної та асоціативної пам'яті; прогресивні матриці J. Raven і L. Penrose для оцінки аналітичного та логічного мислення.

Методики добиралися з урахуванням травматичних уражень та психоемоційного стану.

Таблиця 1

Етапи дослідження

Етапи дослідження	Опис етапів дослідження
Психодіагностичний	Первинне індивідуальне обстеження на 2-му тижні перебування в госпіталі
Аналітичний	Обробка результатів, виявлення когнітивних профілів
Формувальний	Формування рекомендацій для психокорекції
Контрольний	Повторне тестування через 30 днів для оцінки змін

Комплексний підхід дозволив отримати цілісне уявлення про когнітивне функціонування важкопоранених комбатантів і закласти основу для подальших психокорекційних заходів.

Результати та дискусії. У процесі емпіричного дослідження когнітивних особливостей пам'яті та мислення у важкопоранених комбатантів було отримано низку результатів, що дозволяють охарактеризувати специфіку когнітивного функціонування осіб у період соціально-психологічної адаптації.

На етапі первинного обстеження за методикою «Заучування 10 слів» А. Luria було підраховано середній показник кількості правильно відтворених слів серед 100% важкопоранених комбатантів. Після першого читання він становив 3,1 слова, що свідчить про знижену короткочасну пам'ять. Після п'ятої спроби середній показник зростає до 6,2 слів, але не досягав норми (9-10 слів), що вказує на недостатню здатність до навчання через повторення, на імовірну стомлюваність і труднощі концентрації уваги.

Крива запам'ятовування в більшості протоколів мала зигзагоподібний характер, що відображає нестійкість уваги, емоційну млявість та вплив психоемоційного виснаження (рис. 1).

Результати за методикою «Пам'ять на образи» виявили відносно кращі показники у порівнянні з вербальною (рис. 2).

У середньому учасники правильно відтворювали 6,4 образу з 12-ти, що відповідає нижній межі норми. При цьому 19% комбатантів змогли пригадати лише 3-4 образи, а 26% – 7 або більше, що підтверджує збереження базових механізмів образного кодування, навіть за умов посттравматичного стресу, проте із суттєвими індивідуальними коливаннями, що пов'язані з інтенсивністю психоемоційної реакції на травму.

За тестом прогресивних матриць J. Raven і L. Penrose середній результат серед 100% важкопоранених комбатантів становив 31,7 правильно виконаних завдань із 60, що відповідає нижчому рівню аналітичного мислення для вікової категорії 25-47 років. Учасники з травмами головного мозку або симптомами посттравматичного стресового розладу (ПТСР) демонстрували ще нижчі результати – менше 25 балів.

Особливістю виконання завдань була повільність прийняття рішень і труднощі в розпізнаванні складних логічних зв'язків, що свідчить про зниження ефективності мисленевих процесів, особливо при високих когнітивних навантаженнях.

Після проходження психокорекційної підтримки, що тривала протягом чотирьох тижнів, було проведено контрольне обстеження. Підтримка включала комплекс індивідуальних та групових заходів, спрямованих на стабілізацію психоемоційного стану та покращення когнітивних функцій:

1. Індивідуальні психологічні консультації, орієнтовані на подолання симптомів тривожності, психоемоційного виснаження, формування позитивної мотивації до відновлення та підвищення рівня саморефлексії.

2. Тренінги розвитку пам'яті «Як покращити пам'ять за допомогою асоціацій», «Короткочасна пам'ять у дії», «Розвиток когнітивної гнучкості», в яких використовувалися спеціальні когнітивні вправи: мнемотехніки, робота з асоціативними рядами, вправи на зосередження та переключення уваги, короткочасне запам'ятовування числових і словесних рядів.

3. Заняття з емоційного розвантаження «Відпускаємо стрес», «Дихання як ресурс спокою», «Кольори емоцій» включали релак-

Рис. 1. Крива запам'ятовування за методикою «Заучування 10 слів» А. Lurія

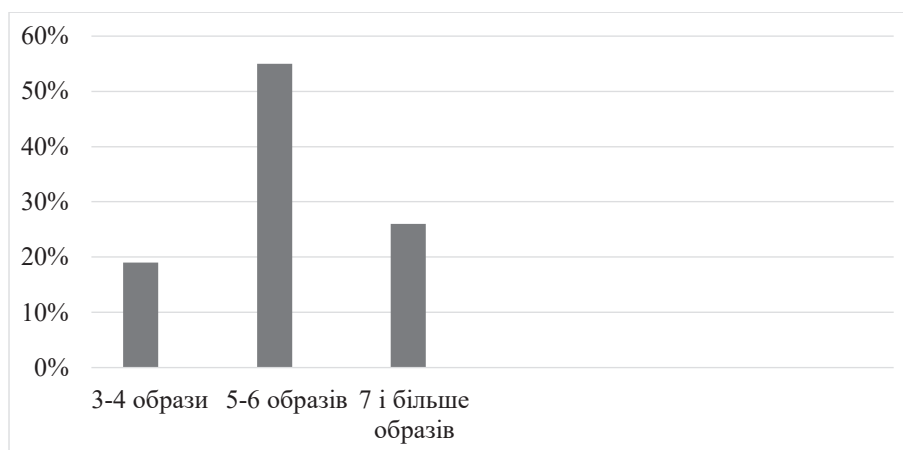

Рис. 2. Розподіл результатів за методикою «Пам'ять на образи» серед важкопоранених комбатантів

саційні техніки, дихальні вправи, арттерапія, що сприяли зниженню напруження, підвищенню емоційної регуляції та зменшенню психосоматичних проявів.

4. Елементи когнітивно-поведінкової терапії (КПТ) (робота з негативними автоматичними думками, формування нових адаптивних установок, поведінкове моделювання ситуацій повсякденного життя та відпрацювання навичок подолання труднощів).

Після завершення курсу реабілітації виявлено позитивну динаміку серед 100% учасників. За методикою «Заучування 10 слів» А. Lurія кількість правильно названих слів після 5-ї спроби зросла в середньому до 7,5 слів. За методикою «Пам'ять на образи» середній результат почав становити 7,1 образів, що відповідає нормі. За тестом прогресивних матриць J. Raven і L. Penrose середній показник показав 35,4 правильних відповідей, що свідчить про часткове відновлення мисленнєвих функцій.

Найбільша динаміка простежувалася у важкопоранених комбатантів з нижчим рівнем початкової тривожності, стабільнішим емоційним фоном та вищою мотивацією до

особистого зростання й повернення до активного життя, що було зафіксовано під час психологічного супроводу.

Отримані результати свідчать про те, що у важкопоранених комбатантів на етапі ранньої адаптації мають місце виражені порушення короткочасної та довготривалої вербальної пам'яті, зниження аналітичного мислення. Образна пам'ять демонструє відносну збереженість, що відкриває можливості для побудови програм реабілітації з опорою на візуальні методики та невербальні когнітивні практики.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що у важкопоранених комбатантів спостерігаються порушення короткочасної та довготривалої вербальної пам'яті, зниження аналітичного мислення, що ускладнює їхню соціально-психологічну адаптацію. Образна пам'ять залишається відносно збереженою, що відкриває можливості для використання візуально-асоціативних методик у реабілітації. Комплексна психокорекційна програма, яка включала когнітивні тренінги, психологічне консультування та техніки емоційного розвантаження, виявилася ефек-

тивною, сприяючи покращенню когнітивних функцій. Найкращі результати демонстрували учасники з нижчим рівнем тривожності та високою мотивацією до відновлення. Отримані дані підтверджують доцільність ранньої

психологічної підтримки та формування індивідуальних програм реабілітації. Перспективи подальших досліджень включають вивчення впливу різних типів поранень (особливо ЧМТ) на характер порушень мислення і пам'яті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Асеева Ю., Аймедов К., Касикова М. Психологічні особливості осіб із різним військовим досвідом. *Ментальне здоров'я*. 2024. №1. С. 3-9. URL: <https://surl.li/yzfvhs>.
2. Григор'єва К., Вєліховська А. Значення пам'яті у житті людини. С. 83-86. URL: <https://surl.li/jlkeoe>.
3. Данилюк І., Предко В., Траїно Р. Характеристика основних структурних проявів життєстійкості особистості в умовах війни. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*. 2023. № 51. С. 46-52. URL: <https://surl.li/zdzdts>.
4. Деменко О. Ф. Особливості соціальної адаптації особистості в умовах сучасного кризового суспільства. *Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства*: зб. Матеріалів IV всеукр. наук.-практ. круглого столу з міжнародною участю (м. Ірпін, 24 квіт. 2019 р.). Ірпін, 2019. С. 18-21.
5. Конаржевська В. І., Сіренко А. Є. Критичне мислення як складова формування комунікативних якостей військового лідера. *Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія»*. Харків, 2017. №58. С. 90-99.
6. Кравченко А. А. Мислення як фактор становлення сучасної особистості: філософсько-освітній аспект. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2017. №71. С. 52-57.
7. Методики дослідження пам'яті. *Stud.com.ua*. URL: <https://surl.li/lcqnnn>.
8. Москальов І., Пешко С. Психологічні засади сприймання інформації: історія становлення й значення для військовослужбовців Збройних сил України. *Наукові записки*. 2025. №1. С. 109-114. URL: <https://surl.li/gjfdyi>.
9. Прогресивні матриці Равена. *Scribd*. URL: <https://surl.li/fqzihu>.
10. Пустовий О. Дослідження емоційного стану учасників бойових дій на Сході України. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. №4(11), 2019. С. 86-92.
11. Blacker K., Hamilton J., Roush G., Pettijohn K. Cognitive Training for Military Application: a Review of the Literature and Practical Guide. *Journal of Cognitive Enhancement*. 2019. №3(1). P. 1-21. URL: <https://surl.li/gsdjov>.
12. Gerver C., Griffin J., Dennis N., Beaty R. Memory and creativity: A meta-analytic examination of the relationship between memory systems and creative cognition. *National Library of Medicine*. 2023. P. 2116-2154. №30(6). URL: <https://surl.li/ccwgfvo>.
13. Price M., Zanesco A., Denkova E., Jha A. Examining factors associated with self-reported cognitive functioning in elite military settings: considerations of combat experiences and post-traumatic stress symptomology. *National Library of Medicine*. 2024. №14.
14. Russell B., Mussap A. Posttraumatic stress, visual working memory, and visual imagery in military personnel. *National Library of Medicine*. 2023. №21. P. 1-18. URL: <https://surl.li/psdezz>.
15. Venza E., Jeffrey S., Zientz J., Devlin C., Bailie J., Darr A., Babakhanyan I., Chapman S. SMART accelerates rate of cognitive gains in service members with mTBI and PTSD. *Frontiers in*. 2025. №19. URL: <https://surl.li/xvcfia>.

REFERENCES:

1. Asieieva, Yu., Aimeidov, K., & Kasikova, M. (2024). Psykholohichni osoblyvosti osib iz riznym viiskovym dosvidom [Psychological characteristics of individuals with different military experience]. *Mentalne zdorovia – Mental Health, 1*, 3-9. Retrieved from <https://surl.li/yzfvhs> [in Ukrainian].
2. Hryhoriieva, K., & Velikhovska, A. (n.d.). Znachennia pamiati u zhytti liudyny [The importance of memory in human life] (pp. 83-86). Retrieved from <https://surl.li/jlkeoe> [in Ukrainian].
3. Danyliuk, I., Predko, V., & Traino, R. (2023). Kharakterystyka osnovnykh strukturnykh proiaviv zhyttiistykosti osobystosti v umovakh viiny [Characteristics of the main structural manifestations of personality resilience in wartime conditions]. *Problemy humanitarnykh nauk. Psykholohiia – Problems of the Humanities. Psychology, 51*, 46-52. Retrieved from <https://surl.li/zdzdts> [in Ukrainian].
4. Demenko, O. F. (2019). Osoblyvosti sotsialnoi adaptatsii osobystosti v umovakh suchasnoho kryzovoho suspilstva [Peculiarities of personal social adaptation in the conditions of a modern crisis society]. Proceedings from: *IV Vseukrainskyi naukovopraktychnyi krughlyi stil z mizhnarodnoiu uchastiu «Aktualni problemy psykholohichnoi ta sotsialnoi adaptatsii v umovakh kryzovoho suspilstva» – The IV All-Ukrainian Scientific and Practical Round Table with International Participation «Topical Issues of Psychological and Social Adaptation in a Crisis Society»*. (pp. 18-21). Irpin [in Ukrainian].
5. Konarzhevskaya, V. I., & Sirenko, A. Ye. (2017). Krytychne myslennia yak skladova formuvannia komunikativnykh yakosti viiskovoho lidera [Critical thinking as a component of communicative qualities of a military leader]. *Pedahohika ta psykholohiia – Pedagogy and Psychology, 58*, 90-99 [in Ukrainian].
6. Kravchenko, A. A. (2017). Myslennia yak faktor stanovlennia suchasnoi osobystosti: Filosofsko-osvitnii aspekt [Thinking as a factor in the formation of the modern personality: Philosophical and educational aspect]. *Humanitarnyi visnyk ZDIA – Humanities Bulletin of ZDIA, 71*, 52-57 [in Ukrainian].
7. Metodyky doslidzhennia pam'iaty [Methods for Memory Research]. (n.d.). *Stud.com.ua*. Retrieved from <https://surl.li/lcqnnn> [in Ukrainian].

8. Moskaliov, I., & Peshko, S. (2025). Psykholohichni zasady sprymannia informatsii: istoriia stanovlennia y znachennia dlia viiskovosluzhbovtiv Zbroinykh syl Ukrainy [Psychological foundations of information perception: history of formation and significance for servicemen of the Armed Forces of Ukraine]. *Naukovi zapysky – Scientific Notes*, 1, 109-114. Retrieved from <https://surl.lu/gjfdyi> [in Ukrainian].
9. Prohresywni matrytsi Ravena [Raven's Progressive Matrices]. (n.d.). *Scribd*. Retrieved from <https://surl.li/fqzihu> [in Ukrainian].
10. Pustovyi, O. (2019). Doslidzhennia emotsiinoho stanu uchasykiv boiovykh dii na Skhodi Ukrainy [Study of the emotional state of combatants in Eastern Ukraine]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia – Organizational Psychology. Economic Psychology*, 4(11), 86-92.
11. Blacker, K., Hamilton, J., Roush, G., & Pettijohn, K. (2019). Cognitive training for military application: A review of the literature and practical guide. *Journal of Cognitive Enhancement*, 3(1), 1-21. Retrieved from <https://surl.lu/gsdjov>.
12. Gerver, C., Griffin, J., Dennis, N., & Beaty, R. (2023). Memory and creativity: A meta-analytic examination of the relationship between memory systems and creative cognition. *National Library of Medicine*, 30(6), 2116-2154. Retrieved from <https://surli.cc/wgfvbo>.
13. Price, M., Zanesco, A., Denkova, E., & Jha, A. (2024). Examining factors associated with self-reported cognitive functioning in elite military settings: Considerations of combat experiences and post-traumatic stress symptomology. *National Library of Medicine*, 14.
14. Russell, B., & Mussap, A. (2023). Posttraumatic stress, visual working memory, and visual imagery in military personnel. *National Library of Medicine*, 21, 1-18. Retrieved from <https://surl.li/psdezz>.
15. Venza, E., Jeffrey, S., Zientz, J., Devlin, C., Bailie, J., Darr, A., Babakhanyan, I., & Chapman, S. (2025). SMART accelerates rate of cognitive gains in service members with mTBI and PTSD. *Frontiersin*, (19). Retrieved from <https://surl.li/xvcfia>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025
Дата публікації: 04.11.2025

УДК 159.922

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2025-2-5>

ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Скворчевська Євгенія Леонідівна,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри прикладної психології

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

eheniaskv@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7647-2042>

Мета – визначити особливості розвитку професійних здібностей у майбутніх психологів. **Методи:** методика «Оцінка рівня реактивної та особистісної тривожності» (Ч.Д.Спілбергера в адаптації Ю.Л. Ханіна), методика «Діагностика професійної спрямованості особистості» (Б. Басс). **Результати.** Дослідження реактивної тривожності майбутніх психологів контрольної та експериментальної групи до проведення психокорекційної програми показало, що у більшості студентів обох груп переважає високий рівень реактивної тривожності. Вивчення особистісної тривожності майбутніх психологів контрольної та експериментальної групи до проведення психокорекційної програми показало, що у більшості студентів обох груп переважає високий рівень особистісної тривожності. Аналіз професійної спрямованості майбутніх психологів контрольної та експериментальної групи до проведення психокорекційної програми показало, що у більшості студентів контрольної групи переважає спрямованість на себе, а у експериментальної групи – спрямованість на спілкування. Вивчення реактивної тривожності майбутніх психологів контрольної та експериментальної групи після проведення психокорекційної програми показало, що у більшості студентів обох груп переважає низький рівень реактивної тривожності. Виявлення особистісної тривожності майбутніх психологів контрольної та експериментальної групи після проведення психокорекційної програми показало, що у більшості студентів обох груп переважає низький рівень особистісної тривожності. Вивчення професійної спрямованості майбутніх психологів контрольної та експериментальної групи після проведення психокорекційної програми показало, що у більшості студентів контрольної групи переважає спрямованість на себе, а у експериментальної групи – спрямованість на справу. **Висновки.** Після проведення психокорекційної програми відбулися кількісні та якісні зміни у показниках ситуативної та реактивної тривожності, а також спрямованості у студентів експериментальної групи. Ці зміни свідчать про ефективність даної програми.

Ключові слова: студенти, професіоналізм, професійна компетентність, особистісна та реактивна тривожність, спрямованість.

ON THE QUESTION OF DEVELOPING PROFESSIONAL ABILITIES IN FUTURE PSYCHOLOGISTS

Skvorchevska Yevheniia Leonidivna,

Candidate of Psychological Sciences,

Associate Professor at the Department of Applied Psychology

Kharkiv National University named after V.N. Karazin

eheniaskv@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7647-2042>

The **purpose** of the article is to determine the features of development of professional abilities of future psychologists. **Methods:** the method «Assessment of the level of reactive and personal anxiety» (Ch.D. Spielberger adapted by Yu.L. Khanin), the method «Diagnostics of the professional orientation of the individual» (B. Bass). **Results.** The results of the study of reactive anxiety of future psychologists of the control and experimental groups before the psychocorrectional program showed that most students in both groups have a high level of reactive anxiety. The study of personal anxiety of future psychologists of the control and experimental groups for the psychocorrectional program showed that most students in both groups have a high level of personal anxiety. The analysis of the professional orientation of future psychologists of the control and experimental groups for the psychocorrectional program showed that most students in the control group are focused on themselves, and in the experimental group – focused on communication. The study of reactive anxiety of future psychologists in the control and experimental groups after the psychocorrectional program showed that most students in both groups had a low level of reactive anxiety. The identification of personal anxiety in future psychologists in the control and experimental groups after the psychocorrectional program

showed that most students in both groups had a low level of personal anxiety. The study of the professional orientation of future psychologists in the control and experimental groups after the psychocorrectional program showed that most students in the control group had a self-focus, while the experimental group had a business-focus. **Conclusions.** After the psychocorrectional program, there were quantitative and qualitative changes in the indicators of situational and reactive anxiety, as well as the orientation of students in the experimental group. These changes indicate the effectiveness of this program.

Key words: *students, professionalism, professional competence, personal and reactive anxiety, aspiration.*

Вступ. Проблема вивчення розвитку професійних здібностей у майбутніх психологів є актуальною в сучасній науці. Зростаюча складність професійної діяльності ставить перед психологом нові завдання, які потребують професіоналізму у їх вирішенні. Майбутні психологи повинні мати не тільки теоретичні знання, а й розвинені практичні навички, щоб ефективно працювати в різних галузях. Навчання майбутніх психологів має включати розвиток їх професійних компетенцій з перших етапів підготовки, що сприяє формуванню стійких професійних ідентичностей та більш плавному входженню у професію.

Сучасний ринок психологічних послуг висуває високі вимоги до випускників. Щоб бути конкурентоспроможними, молоді фахівці повинні розвивати здібності до аналізу, діагностики, консультування, а також професійні навички такі як: емпатія, комунікабельність, стресостійкість.

Новизна отриманих результатів: уперше отримано результати психокорекційної програми розвитку професійних здібностей у майбутніх психологів.

Мета статті – визначити особливості розвитку професійних здібностей у майбутніх психологів.

Теоретичне обґрунтування проблеми. Професійні здібності психологів – це сукупність навичок, умінь та особистісних якостей, які дозволяють ефективно виконувати роботу у сфері психології. Когнітивні та аналітичні здібності включають здатність глибоко аналізувати інформацію, виявляти зв'язки між фактами, оцінювати психологічні процеси та інтерпретувати дані, отримані під час діагностики. Навички емпатії – психолог повинен вміти розпізнавати та розуміти емоції клієнта, що сприяє встановленню довірчих відносин (Алмаші, Костю, 2019).

З точки зору О. В. Брюховецької, А. І. Гусєву, Т. В. Чаусової, Л. А. Інжієвської професійна компетентність психолога – це комплексна характеристика, що включає глибокі знання, практичні навички, етичну поведінку та особисті якості. Розвиток компетентності – це безперервний процес, що вимагає практичного досвіду, так і постійного навчання.

Професіоналізм – це сукупність знань, навичок, компетенцій, а також особистісних якостей, які дозволяють людині якісно, ефективно та відповідально виконувати свої про-

фесійні обов'язки (Брюховецька, Гусєв, Чаусова, Інжієвська, 2022).

Сучасному спеціалісту потрібно мати гнучкі навички: комунікативні, кар'єрні, мовленнєві, метакогнітивні та регулятивні (Богдан, 2023).

Конкурентоспроможна особистість має високий рівень працездатності, прагнення якісного кінцевого результату, стресостійкості, здатність долати труднощі, творчість, прагнення до професійного самовдосконалення, ризикованість, комунікабельність, прагнення до співпраці, здатність швидко опанувати нову справу, здатність до самоосвіти, саморозвитку (Гринчик, Хавула, 2022).

І. В. Рашковська зауважує, що студенти, які прагнуть бути конкурентоспроможними фахівцями менш вимогливі до майбутньої професії (Рашковська, 2018).

Методологія та методи. Відповідно до мети нашого дослідження нами були обрані наступні методики.

1. Методика «Оцінка рівня реактивної та особистісної тривожності» (Ч.Д. Спілбергера в адаптації Ю.Л. Ханіна). Мета методики – виявлення рівня реактивної та особистісної тривожності.

2. Методика «Діагностика професійної спрямованості особистості» (Б. Басс). Мета методики – визначення професійної спрямованості.

Вибірка: загальна кількість досліджуваних 60 ХНУ імені В.Н. Каразіна. Досліджувані у віці 17-21, з них 35 юнаків та 25 дівчат.

Результати та дискусії. На констатувальному етапі дослідження виявлення рівня реактивної та особистісної тривожності проводилась за допомогою методики «Оцінка рівня реактивної та особистісної тривожності» (Ч.Д. Спілбергера в адаптації Ю.Л. Ханіна). Результати представлені в таблицях 1 та 2.

Дослідження реактивної тривожності майбутніх психологів контрольної та експериментальної групи до проведення психокорекційної програми показало, що у більшості студентів обох груп переважає високий рівень реактивної тривожності. В контрольній групі (57,5%), а в експериментальній – (45%). Ситуативна тривожність належить до емоційної реакції на конкретну стресову чи невизначену ситуацію і може виражатися як тимчасове відчуття напруги, занепокоєння чи страху. Студенти-психологи стикаються з високим навчальним навантаженням, включаючи тео-

Таблиця 1

Дослідження рівня реактивної тривожності майбутніх психологів контрольної та експериментальної групи до проведення психокорекційної програми

Рівень реактивної тривожності	Контрольна група		Експериментальна група	
	Кіл-ість досл.	%	Кіл-ість досл.	%
Високий	23	57,5	9	45
Середній	13	32,5	6	30
Низький	4	10	5	25

ретичні заняття, практичну підготовку, курсові та дипломні роботи. Невизначеність у розумінні матеріалу та висока відповідальність можуть посилювати ситуативну тривожність.

Таким чином, вивчення реактивної тривожності у студентів контрольної та експериментальної групи до проведення психокорекційної програми показало, що у більшості студентів обох груп переважає високий рівень реактивної тривожності.

Вивчення особистісної тривожності майбутніх психологів контрольної та експериментальної групи до проведення психокорекційної програми показало, що у більшості студентів обох груп переважає високий рівень особистісної тривожності. В контрольній групі (50%), а в експериментальній – (45%). Особистісна тривожність – це стійкий, довгостроковий стан тривожності, який може виявлятися навіть у відсутності явних стресорів. Високий рівень особистісної тривожності у студентів свідчить про схильність до сприйняття різних ситуацій як загрозливих, які викликають постійне відчуття занепокоєння чи напруги. Студенти-психологи часто залучені до глибокого процесу самопізнання та саморефлексії. Постійна увага до своїх емоцій та поведінки може призвести до підвищеної чутливості до власних переживань, що сприяє розвитку особистісної тривожності. Психологічна під-

готовка передбачає вивчення складних тем, пов'язаних із психічними розладами, стресом та емоційними проблемами. Це може чинити емоційний тиск, особливо якщо студенти асоціюють матеріал із власними внутрішніми переживаннями.

Таким чином, вивчення особистісної тривожності у майбутніх психологів контрольної та експериментальної групи до проведення психокорекційної програми показало, що у більшості студентів обох груп переважає високий рівень особистісної тривожності.

Вивчення професійної спрямованості майбутніх психологів проводилось за допомогою методики «Діагностика професійної спрямованості особистості» (Б. Басс). Результати представлені в таблиці 3.

Аналіз професійної спрямованості майбутніх психологів контрольної та експериментальної групи до проведення психокорекційної програми показало, що у більшості студентів контрольної групи переважає «спрямованість на себе» (47,5%), а у експериментальній групі – «спрямованість на спілкування» (55%). Студенти контрольної групи схильні зосереджуватись на своїх особистих інтересах, потребах та цілях, що може впливати на їх професійні вибори та кар'єрні устремління. Студенти з такою спрямованістю можуть брати менш активну участь у командній роботі

Таблиця 2

Дослідження рівня особистісної тривожності майбутніх психологів контрольної та експериментальної групи до психокорекційної програми

Рівень особистісної тривожності	Контрольна група		Експериментальна група	
	Кіл-ість досл.	%	Кіл-ість досл.	%
Високий	20	50	9	45
Середній	13	32,5	6	30
Низький	7	17,5	5	25

Таблиця 3

Дослідження професійної спрямованості майбутніх психологів контрольної та експериментальної групи до проведення психокорекційної програми

Професійна спрямованість	Контрольна група		Експериментальна група	
	Кіл-ість досл.	%	Кіл-ість досл.	%
Спрямованість на себе	19	47,5	4	20
Спрямованість на спілкування	13	32,5	11	55
Спрямованість на справу	8	20	5	25

та спільних проектах, що може обмежувати їх досвід у міжособистісних взаємодіях. У студентів експериментальної групи переважає спрямованість на спілкування, отже вони схильні фокусуватись на взаємодії з іншими людьми та цінують соціальні зв'язки, здатні ефективно працювати в командах і знаходити спільну мову з різними людьми.

Таким чином, дослідження професійної спрямованості майбутніх психологів контрольної та експериментальної групи до проведення психокорекційної програми показало, що у більшості студентів контрольної групи переважає спрямованість на себе, а у експериментальної групи – спрямованість на спілкування.

Було проаналізовано розвивальні програми, запропоновані (Кузікова, 2020) та (Матійків, 2022) і запропонували структуру психокорекційної програми щодо розвитку професійних здібностей у майбутніх психологів.

Мета психокорекційної програми – розвиток професійних здібностей у майбутніх психологів.

Завдання психокорекційної програми:

1. Формування адекватного рівня самооцінки та впевненості у собі.
2. Формування професійної спрямованості.
3. Формування мотивації досягнення успіху.
4. Формування комунікативних навичок.

Форма проведення: заняття проводиться у формі міні-лекцій, рольових ігор, індивідуальних та групових вправ.

У формуальному експерименті взяли участь загалом 20 осіб – експериментальна група, які становили за виділеними показниками мали високі, середні та низькі результати. Отже, вибірка експериментальної групи не відрізняється за показниками контроль-

ної групи у яку увійшли 40 осіб з високими, середніми та низькими результатами по усім діагностичним методикам.

На контрольному етапі дослідження виявлення рівня реактивної та особистісної тривожності проводилась за допомогою методики «Оцінка рівня реактивної та особистісної тривожності» (Ч.Д. Спілбергера в адаптації Ю.Л. Ханіна). Результати представлені в таблицях 4 та 5.

Вивчення реактивної тривожності майбутніх психологів контрольної та експериментальної групи після проведення психокорекційної програми показало, що у більшості студентів обох груп переважає низький рівень реактивної тривожності. В контрольній групі (52,5%), а в експериментальній – (55%). Низький рівень ситуативної тривожності у студентів-психологів може бути пов'язаний з кількома факторами, що сприяють впевненості та емоційній стабільності у навчальному середовищі.

Таким чином, вивчення реактивної тривожності у студентів контрольної та експериментальної групи після проведення психокорекційної програми показало, що у більшості студентів обох груп переважає низький рівень реактивної тривожності.

Виявлення особистісної тривожності майбутніх психологів контрольної та експериментальної групи після проведення психокорекційної програми показало, що у більшості студентів обох груп переважає низький рівень особистісної тривожності. В контрольній групі (60%), а в експериментальній – (65%). Низький рівень особистісної тривожності у студентів-психологів є позитивною якістю, яка може суттєво впливати на їх навчальний процес та майбутню професійну діяльність. Особистісна тривожність, пов'язана зі схильністю

Таблиця 4

Дослідження рівня реактивної тривожності майбутніх психологів контрольної та експериментальної групи після проведення психокорекційної програми

Рівень реактивної тривожності	Контрольна група		Експериментальна група	
	Кіл-ість досл.	%	Кіл-ість досл.	%
Високий	6	15	3	15
Середній	13	32,5	6	30
Низький	21	52,5	11	55

Таблиця 5

Дослідження рівня особистісної тривожності майбутніх психологів контрольної та експериментальної групи після психокорекційної програми

Рівень особистісної тривожності	Контрольна група		Експериментальна група	
	Кіл-ість досл.	%	Кіл-ість досл.	%
Високий	7	17,5	2	10
Середній	9	22,5	5	25
Низький	24	60	13	65

студентів сприймати ситуації як загрозливі, може суттєво заважати успішному навчанню та професійному розвитку.

Таким чином, вивчення особистісної тривожності у майбутніх психологів контрольної та експериментальної групи після проведення психокорекційної програми показало, що у більшості студентів обох груп переважає низький рівень особистісної тривожності.

Вивчення професійної спрямованості майбутніх психологів проводилось за допомогою методики «Діагностика професійної спрямованості особистості» (Б. Басс). Результати представлені в таблиці 6.

Вивчення професійної спрямованості майбутніх психологів контрольної та експериментальної групи після проведення психокорекційної програми показало, що у більшості студентів контрольної групи переважає «спрямованість на себе» (50%), а у експериментальної групи – «спрямованість на справу» (50%). Студенти контрольної групи схильні зосереджуватись на своїх особистих інтересах, потребах та цілях, що може впливати на їх професійні вибори та кар'єрні устремління. Зміни показників студентів контрольної групи мають випадковий характер, отже, виявлено незначні їх кількісні зміни.

Таблиця 6

Дослідження професійної спрямованості майбутніх психологів контрольної та експериментальної групи після проведення психокорекційної програми

Професійна спрямованість	Контрольна група		Експериментальна група	
	Кіл-ість досл.	%	Кіл-ість досл.	%
Спрямованість на себе	20	50	3	15
Спрямованість на спілкування	12	30	7	35
Спрямованість на справу	8	20	10	50

У студентів експериментальної групи після проведення психокорекційної програми виявлено якісні та кількісні зміни у показниках, оскільки до програми переважала спрямованість на себе (55%), а після – спрямованість на справу (50%). Спрямованість на справу свідчить про орієнтацію студентів на виконання професійних завдань, досягнення цілей та ефективне вирішення практичних питань. Вони прагнуть продуктивності та результатів у своїй роботі.

Таким чином, дослідження професійної спрямованості майбутніх психологів контрольної та експериментальної групи після проведення психокорекційної програми показало, що у більшості студентів контрольної групи переважає спрямованість на себе, а у експериментальної групи після реалізації психокорекційної програми виявлено спрямованість на справу.

З метою виявлення статистичних відмінностей між досліджуваними показниками експериментальної групи до та після прове-

дення психокорекційної програми ми використовували метод t-критерій Стьюдента для залежних вибірок. Результати представлені в таблиці 7.

Статистичний аналіз показників експериментальної групи до та після проведення психокорекційної програми виявив статистично значущі відмінності за наступними показниками: «реактивна тривожність» ($t=2,503$, при $p \leq 0,05$), «особистісна тривожність» ($t=2,761$, при $p \leq 0,05$), «спрямованість на спілкування» ($t=2,080$, при $p \leq 0,05$). Результати статистичного аналізу підтверджують ефективність психокорекційної програми розвитку професійних здібностей майбутніх психологів. Оскільки після її реалізації виявлено позитивні зміни в показниках ситуативної та особистісної тривожності та спрямованості на спілкування.

Таким чином, статистичний аналіз виявив статистично значущі відмінності між досліджуваними показниками у майбутніх психологів.

Висновки. 1. З'ясовано, що на констатувальному етапі дослідження у більшості сту-

Таблиця 7

Статистичний аналіз показників експериментальної групи до та після проведення психокорекційної програми

Показник	t-критерій Стьюдента
Реактивна тривожність	2,503*
Особистісна тривожність	2,761*
Спрямованість на себе	,362
Спрямованість на спілкування	2,080*
Спрямованість на справу	-1,693

Примітка: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

дентів обох груп переважає високий рівень реактивної та особистісної тривожності. Це вказує на невизначеність у розумінні учбового матеріалу та високу відповідальність, які також посилюють цю тривожність. Високий рівень особистісної тривожності у студентів свідчить про схильність до сприйняття різних ситуацій як загрозливих, які викликають постійне відчуття занепокоєння чи напруги. На контрольному етапі встановлено, у більшості студентів обох груп переважає низький рівень реактивної та особистісної тривожності. Дані зміни у показниках експериментальної групи підтверджують ефективність психокорекційної програми.

2. Встановлено, що на констатувальному етапі дослідження серед показників професійної спрямованості майбутніх психологів у більшості студентів контрольної групи переважає спрямованість на себе, а у експери-

ментальної групи – спрямованість на спілкування. Студенти контрольної групи схильні зосереджуватись на своїх особистих інтересах, потребах та цілях, що може впливати на їх професійні вибори та кар'єрні устремління. Студенти експериментальної групи – на взаємодії з іншими людьми та цінують соціальні зв'язки. Визначено, що у більшості студентів контрольної групи після психокорекційного впливу переважає спрямованість на себе, а у експериментальної групи – спрямованість на справу.

3. Розроблено та апробано психокорекційну програму розвитку професійних здібностей у майбутніх психологів.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з порівняльним аналізом розвитку професійних здібностей у психологів різних курсів навчання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алмаші С., Костю С. Дослідження психологічної готовності студентів-психологів до майбутньої професійної діяльності. *Вісник Національного університету оборони України*. 2019. №2 (52). С. 5-15.
2. Богдан Ж. Б. Теоретичне обґрунтування моделі гнучких навичок особистості сучасного фахівця. *Науковий вісник ХДУ. Серія Психологічні науки*. 2023. №1. С. 20-30. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2023-1-3>
3. Брюховецька О. В., Гусев А. І., Чаусова Т. В., Інжигєвська Л. А. Психологічні особливості розвитку професійно-важливих якостей майбутнього психолога у закладі вищої освіти. *Вісник післядипломної освіти*. 2022. Вип. 22(51). С. 47-62.
4. Гринчик І. Я., Хавула Р. М. Теоретичні підходи до проблеми конкурентоспроможної особистості. *Науковий вісник ХДУ. Серія Психологічні науки*. 2022. №2. С. 14-19. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2022-2-2>
5. Кузікова С. Б. Теорія і практика вікової психокорекції: навчальний посібник. Суми : ВТД «Університетська книга», 2020. 304 с.
6. Матійків І. М. Тренінг емоційної компетентності : навч.-метод. посібник. Київ : Педагогічна думка, 2022. 112 с.
7. Рашковська І. В. Погляди студентів на проблему конкурентоспроможності сучасного фахівця. *Науковий вісник ХДУ. Серія Психологічні науки*. 2018. Вип. 1. Том. 2. С. 72-76. <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/367/344>
8. Burisch M. In search of a theory: some ruminations on the nature and etiology of burnout. In *Professional burnout: recent developments in theory and research*. Ed. W.B. Schaufeli, C. Maslach, T. Marek. London: Taylor and Francis, 2017. P. 75-93.

REFERENCES:

1. Almashi S., Kostiu S. (2019) Doslidzhennia psykhologichnoi hotovnosti studentiv-psykholohiv do maibutnoi profesiinoi diialnosti [A study of psychological readiness of psychology students for future professional activities]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National Defense University of Ukraine*. №2 (52). S. 5-15. [in Ukrainian].
2. Bohdan Zh. B. (2023) Teoretychne obgruntuvannia modeli hnuchkykh navychok osobystosti suchasnoho fakhivtsia [Theoretical substantiation of the model of flexible skills of the personality of a modern specialist]. *Naukovyi visnyk KhDU. Seriiia Psykhologichni nauky – Scientific Bulletin of Kharkiv State University. Series Psychological Sciences*. №2. S. 14-19. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2023-1-3> [in Ukrainian].
3. Briukhovetska O. V., Husiev A. I., Chausova T. V., Inzhyievska L. A. (2022) Psykhologichni osoblyvosti rozvytku profesiino-vazhlyvykh yakosteï maibutnoho psykhologa u zakladi vyshchoi osvity [Psychological features of development of professionally important qualities of a future psychologist in higher education]. *Visnyk pisladiplomnoi osvity – Bulletin of Postgraduate Education*. 2022. Vyp. 22(51). S. 47-62. [in Ukrainian].
4. Hrynchuk I. Ya., Khavula R. M. (2022) Teoretychni pidkhody do problemy konkurentospromozhnoi osobystosti [Theoretical approaches to the problem of competitive personality]. *Naukovyi visnyk KhDU. Seriiia Psykhologichni nauky – Scientific Bulletin of Kharkiv State University. Series Psychological Sciences*. №2. S. 14-19. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2022-2-2> [in Ukrainian].
5. Kuzikova S. B. (2020) Teoriia i praktyka vikovoï psykhokorektsii: navchalnyi posibnyk [Theory and practice of age-related psychocorrection: a tutorial]. Sumy : VTD «Universytetska knyha» – Sumy: VTD «University Book». 304 s. [in Ukrainian].

6. Matiikiv I. M. (2022) *Treninh emotsiinoi kompetentnosti : navch.-metod. posibnyk* [Emotional competence training: teaching method.]. Kyiv : Pedahohichna dumka – Kyiv: Pedagogical opinion. 112 s. [in Ukrainian].
7. Rashkovska I. V. (2018) *Pohliady studentiv na problemu konsurentospromozhnosti suchansoho fakhivtsia* [Students views on the problem of competitiveness of a modern specialist]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: psykholohichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences*. Vyp. 1. Tom. 2. S. 72-76. [in Ukrainian]. <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/367/344>
8. Burisch M. In search of a theory: some ruminations on the nature and etiology of burnout. In *Professional burnout: recent developments in theory and research*. Ed. W.B. Schaufeli, C. Maslach, T. Marek. London: Taylor and Francis, 2017. P. 75-93. [in English].

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.08.2025

Дата публікації: 04.11.2025

СЕКЦІЯ 2. ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 37.015.3:378.147:159.953

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2025-2-6>РЕФЛЕКСИВНІ ВМІННЯ МЕТАКОГНІТИВНОГО РІВНЯ
У ПЕРФОРМАТИВНОМУ НАВЧАННІ СТУДЕНТІВ**Карповець Максим Вячеславович,**

кандидат філософських наук, доцент,

директор Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарного менеджменту

Національний університет «Острозька академія»

maksym.karpovets@oa.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0001-5322-089X>

Стаття присвячена дослідженню трансформації рефлексивних умінь метакогнітивного рівня студентів під впливом перформансу як інтерактивної (тілесно орієнтованої) та презентаційної (практично орієнтованої) методики навчання. **Мета** – теоретичне обґрунтування та емпіричне вимірювання рефлексивних умінь метакогнітивного рівня студентів під час перформансу як освітнього інструменту. Застосування елементів перформативної теорії в освітньому та психологічному контексті є виразною особливістю цього дослідження, що покликане показати (мета) когнітивний потенціал і навчальні перспективи перформансу у вищій школі. **Методи.** У статті використано методику «Рефлексивні вміння (метакогнітивний рівень)» О. Савченко для аналізу зміни рефлексивних умінь, які студенти задіюють для вирішення проблем і завдань під час навчального перформансу. У нашому дослідженні було застосовано до- та післяекспериментальний дизайн (PPED, або pretest-posttest experimental design), за допомогою якого ми вимірювали показники обраних умінь до (pre-test) та після (post-test) експериментального навчання з використанням перформансу. **Результати.** Обґрунтовано, що залучення перформансу позитивно вплинуло на показники різних шкал, зокрема на загальний рівень рефлексивних умінь метакогнітивного рівня (зростання від 12,2 % до 26,6 % на високому рівні), а також на вміння регулювати власні емоційні стани, формувати налаштування на роботу ($\Delta = 14,4\%$). Останнє вказує на покращення вольової саморегуляції та емоційної стійкості у складних і невизначених ситуаціях. Доведено, що перформативне навчання найбільш ефективно вплинуло на прогностичну функцію, аналіз власних помилок, планування та оцінку своїх дій, засвідчуючи високий рівень метакогнітивної регуляції. **Висновки.** Вказано, що перформативне навчання сприяє покращенню більшості рефлексивних умінь метакогнітивного рівня, проте ця динаміка є поступовою. Оскільки перформанс передбачає взаємодію і співпрацю, то метакогнітивні вміння розвивалися завдяки спільному обговоренню, критичній роботі та загальній рефлексії. Відповідно надалі важливо виміряти метакогнітивні зміни рефлексивних умінь студентів старших курсів у лонгітюдному дослідженні.

Ключові слова: вища школа, метакогнітивні навички, перформанс, перформативне навчання, рефлексивні вміння, психологія розуміння, студенти.

REFLECTIVE SKILLS OF METACOGNITIVE LEVEL
IN STUDENTS' PERFORMATIVE LEARNING**Karpovets Maksym Viacheslavovych,**

Ph.D., Associate Professor,

Director of the Educational and Scientific Institute of Social and Humanitarian Management,

National University «Ostroh Academy»

maksym.karpovets@oa.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0001-5322-089X>

The article is dedicated to the transformation of reflective skills of students' metacognitive level under the influence of performance as an interactive (body-oriented) and presentational (practical-oriented) teaching method. The **purpose** is to theoretically substantiate and empirically measure reflective skills of students' metacognitive level during performance as an intervention tool. The application of elements of performative theory in the educational and psychological context is a distinctive feature of this study, which is designed to show the (meta)cognitive potential and academic prospects of performance in higher education. **Methods.** The article uses the methodology «Reflective skills (metacognitive level)» by O. Savchenko to analyze the change in reflective skills that students use to solve problems and tasks during performance. In our study, we used

a pretest-posttest experimental design (PPED), where we measured the indicators of selected skills both before (pre-test) and after (post-test) the performance intervention. **Results.** We verified that the involvement of performance had a positive effect on both the general results of students' reflective skills on the metacognitive level (from 12.2% to 26.6% at a high level) and its scales. We noticed the most significant change in «The ability to regulate one's emotional states, form work attitudes» ($\Delta = 14.4\%$). The latter indicates an improvement in volitional self-regulation and emotional stability in complex and uncertain situations. It has been proven that performative learning most effectively influenced the predictive function, analysis of one's own mistakes, planning and evaluation of actions, thus indicating a high level of metacognitive regulation. **Conclusions.** It has been proven that performative learning contributes to the improvement of most reflective skills of students' metacognitive level, but this dynamic is gradual. Since performance involves interaction and collaboration, metacognitive skills were developed through joint discussion, critical work, and shared reflection. Accordingly, in the future, it is essential to measure metacognitive changes in senior students within a longitudinal study.

Key words: *performance, performative learning, reflective skills, metacognitive skills, psychology of understanding, students, higher education.*

Вступ. У вищій освіті важливим питанням є пошук дієвих методик для посилення рефлексивних умінь студентів, спрямованих на аналіз власного мислення. Рефлексивні вміння є частиною метакогнітивної регуляції студентів, без якої неможливо реалізувати ані ефективність і успішність навчальної діяльності (Балашов і Каламаж, 2020: 96), ані розуміння свого потенціалу у процесі становлення як особистості (Wilson, 2021). Інша річ, чи завжди студенти можуть розвинути рефлексивні й метакогнітивні вміння самотійно, без втручання групи чи викладача. Тому нерідко для розвитку рефлексивних умінь залучають інтерактивні методики, спрямовані на взаємодію, співпрацю та групову рефлексію: «враховуючи інформаційну складову сучасних інноваційних технологій, виникають нові вимоги до процесів мислення, що прослідковується в соціальній взаємодії, зокрема в освіті» (Гриньків, 2016: 38).

Однією з таких методик є перформанс, що виник у мистецькому середовищі, проте сьогодні набув широкого соціогуманітарного вжитку завдяки перформативним теоретикам і практикам. Перформативне навчання виходить за рамки пасивного (лінійного чи особистого) засвоєння інформації, тому передбачає втілені практики (драма, презентації чи симуляції), рефлексивну активність, творче виробництво та соціальну взаємодію. У перформативному навчанні рефлексивні вміння передбачають свідомий аналіз власних дій, досвіду та процесів навчання у контексті поставлених перформативних завдань. Тому рефлексивна активність студентів у перформансі стає зв'язною ланкою між розумінням та дією, даючи змогу студентам інтерналізувати досвід та підвищувати свою метакогнітивну усвідомленість.

Проте відкритим залишається питання про характер впливу перформансу на студентські рефлексивні вміння метакогнітивного рівня, частина з яких може зрости, а інша – навпаки знизитись. Оскільки перформанс передбачає співпрацю та взаємодію з іншими студентами,

то для деяких осіб це може бути достатньо стресовим кроком. З іншого боку, невідомо, як успішні студенти поводитимуться в перформансі, адже вони звикли завжди покладатись на власні сили й ресурси, а не розділяти їх з іншими та враховувати чиюсь позицію, виконуючи поставлені завдання.

Теоретичне обґрунтування проблеми. Такі ключові дослідники в руслі метакогнітивної психології як Джон Г. Флейвелл, Дональд Шен, Патрісія Александер, Кріс Аргіріс прямо не писали про перформанс, але завжди підкреслювали важливість групової діяльності в метакогнітивних процесах розуміння. Наприклад, Дональд Шен відзначає діяльнісний і мінливий характер метакогніції: «Коли хтось рефлексує в дії, він стає дослідником у практичному контексті. Він не залежить від категорій усталеної теорії та техніки, а конструює нову теорію унікального випадку» (Schön, 1983: 68). Водночас деякі науковці наголошують (Hacker, 2008; Panadero, Andrade and Brookhart, 2018), що метакогнітивні здібності залежать від їх розвитку в навчальній діяльності, а не від вроджених інтелектуальних здібностей чи попередньої освіти (у нашому випадку шкільної). З огляду на таку тезу можна зробити висновок, що природа метакогнітивної активності завжди *процесуальна й динамічна*.

Про зв'язок рефлексивних умінь і метакогніції у вищій школі писали такі українські вчені як І. Пасічник, Р. Каламаж, Е. Балашов, О. Савченко, Т. Доцевич, А. Гриньків тощо. Усі вони сходяться на тому, що розвиток рефлексивних умінь неможливий без задіяння метакогнітивних стратегій, які позитивно впливають на успішність студентів під час навчання. Так, Т. Доцевич визначає метакогнітивні стратегії як навички найвищого рівня, завдяки яким суб'єкт може планувати свої дії заради реалізації мети, регулювати й оцінювати процес пізнання (Доцевич, 2019: 111-112). Водночас Е. Балашов зазначає: «Аналіз цього типу діяльності особистості може здійснюватися за двома напрямками: вивчення метакогнітив-

ного моніторингу та аналіз метокогнітивного контролю» (Балашов, 2020б: 14). Водночас ми погоджуємося з думкою, що рефлексивні вміння – це «комплексні багатомірні психічні утворення, представлені системою знань та способів здійснення особистісної, інтелектуальної, перспективної, ситуативної та ретроспективної рефлексивної діяльності» (Пастушенко, 2015: 207). Отже, метакогнітивний рівень навчання студентів передбачає усвідомлення та регуляцію таких складників рефлексивних умінь як знання, дії, операції, чуттєвий та практичний досвід.

Якщо метакогнітивні процеси часто передбачають процес/дію (Azevedo, 2020), то у перформансі це може бути втілено в груповій корекції виконаних завдань, спільному аналізі презентацій або колективній рефлексії завдяки тілесним діям у просторі (наприклад, трансформація фізичної аудиторії). На відміну від механічного вирішення проблем, яке застосовує попередньо вивчені формули, рефлексія в дії є ситуативною, інтуїтивною та адаптивною. Вона особливо важлива в «унікальних, невизначених та нестабільних» ситуаціях (Kuhn and Dean Jr., 2020), коли стандартні процедури не допомагають, чим часто і є перформанс у його здатності створювати ситуації невизначеності завдяки активному втручанняу аудиторії в перебіг освітнього процесу.

Перформативне навчання передбачає активну, творчу та рефлексивну взаємодію з матеріалом (Карповець, 2024), а метакогнітивний аспект розуміння слугує вирішальним фактором у досягненні кращих результатів у навчанні, особливо коли йдеться про студентів ранніх курсів (Балашов і Каламаж, 2020). Однак для ефективності метакогнітивних процесів потрібна групова, інтерактивна робота, де участь викладача є не менш важливою, аніж участь студентів. Викладач виконує функцію перформера – того, хто активно регулює та контролює, і водночас того, хто пасивно спостерігає та оцінює метакогнітивні практики під час перформансу. Ми припускаємо, що в освітніх закладах студенти з високим рівнем метакогнітивної усвідомленості стають більш гнучкими й адаптивними у своєму знанні, тому здатні не тільки (з)розуміти складні поняття і теми, але й застосовувати їх на практиці у своєму професійному та життєвому становленні (Балашов, 2020а). Метакогнітивні навички завдяки перформансу також розвивають креативність, що важливо для інтерпретації матеріалу і творення нових ідей та особливо актуально в сучасному світі.

Ми визначаємо *перформанс* як педагогічний підхід, що дозволяє досягати освітніх та позаосвітніх когнітивних результатів через інтерактивну (тілесно орієнтовану) та презен-

таційну (практично орієнтовану) взаємодію між викладачем та студентами. Відповідно, *перформативні завдання* є результатом використання перформативних технік (рольових ігор, драматичних сценаріїв, процесуальної драми, втіленого навчання (*embodied learning*), рефлексії та метапізнання) для створення більш захопливого, інтерактивного та глибокого досвіду. У цьому контексті перформативне навчання є збірним поняттям, що позначає середовище, у якому викладачі та студенти втілюють відповідні перформативні методики.

З огляду на поставлену проблему **метою** цієї статті є теоретичне обґрунтування та емпіричне вимірювання рефлексивних умінь метакогнітивного рівня студентів під час перформансу.

Щоб виконати поставлену мету, ми застосували методику «Рефлексивні вміння (метакогнітивний рівень)» О. Савченко. Ця методика передбачає вимірювання семи шкал рефлексивних умінь у метакогнітивній активності суб'єкта на основі 38 тверджень. Студенти повинні були оцінити кожне твердження за семибальною шкалою на ступінь згоди (тип шкали Лайкерта) (Савченко, 2016: 82), де 0 – «не знаю», 1 – «швидше за все, вірно», 2 – «вірно», 3 – «цілком правильно». Отримані дані було переведено відповідно до прямої чи зворотної шкали у станаїни, що й обумовило розподіл на високий, середній та низький рівень рефлексивних умінь метакогнітивного рівня у студентів.

Виклад основного матеріалу. В емпіричному дослідженні взяли участь 90 студентів Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарного менеджменту в Національному університеті «Острозька академія» (з них 74 (82,22 %) особи жіночої та 16 (17,78 %) осіб чоловічої статі) таких освітньо-професійних програм: «Психологія» (62 %), «Українська мова, література, комунікація» (14 %), «Початкова освіта з поглибленим вивченням англійської мови» (10 %) та «Журналістика» (14 %). Ми обрали по одному курсу з кожної освітньо-професійної програми, де викладачі регулярно практикували перформанс як педагогічну методику, що передбачало: 1) рольові ігри та інсценування (симуляція проблеми чи ситуації); 2) групові проекти з активним залученням викладача та аудиторії; 3) втілене навчання (фізичний рух, сенсорний досвід та просторове усвідомлення) 4) метапізнання (спільне обговорення і регуляція отриманого знання).

Вибірku було сформовано винятково зі студентів денної форми першого року навчання, які працювали в аудиторіях упродовж першого семестру 2024-2025 навчального року. Вік учасників коливався в межах 17 – 19 років

(Мвік = 17.89 років, $SD = 1.42$). Добірка учасників відбувалась довільно, а участь в опитуваннях була добровільно та анонімною. Респондентам було надано доступ до опитувальників у форматі *Google Forms* через внутрішні академічні скриньки.

Експериментальне дослідження за методикою О. Савченко передбачало оцінювання студентських рефлексивних умінь метакогнітивного рівня за кількома шкалами (табл. 1). Відповідно до наведених у таблиці даних, шкала «Уміння організовувати процес вирішення проблеми, спрямовувати зусилля на досягнення поставленої мети» збільшилась на високому рівні від 21,1% до 28,9%, а на середньому – від 65,6% до 68,9%. Оскільки ця шкала відображає можливість суб'єкта об'єктивно й фактично оцінювати ситуацію, що передбачає також упевненість у своїх можливостях долати труднощі та перешкоди (Савченко, 2016: 84), то динаміка рівнів чітко демонструє, як студенти від оцінки своїх здібностей перейшли до самоконтролю та саморегуляції. Ми припускаємо, що взаємодія в групі позбавила студентів надмірної зосередженості на своїх очікуваннях і загалом навчальних результатах, уможливаючи метакогнітивну корекцію завдяки перформативній діяльності. Навіть більше, робота в групі створила підґрунтя для більш об'єктивної, реалістичної оцінки своїх зусиль із можливістю коригувати їх час від часу з очікуваними результатами. Виконуючи завдання

поза перформансом, тобто на самоті, студенти не завжди могли організувати свій час у вирішенні проблеми.

Подібні показники також бачимо в шкалі «Уміння прогнозувати можливі помилки і труднощі, аналізувати власні можливості». Це вміння передбачає «відображення найближчих перспектив і усвідомлення особливостей актуальної діяльності, що й дозволяє суб'єктові формувати адекватні прогнози, які сприяють зниженню занепокоєння в невідзначених ситуаціях» (Савченко, 2016: 86). Як можна простежити за даними таблиці, показники зросли на високому (від 13,3% до 25,5%) та середньому рівні (від 62,3% до 66,7%), а на низькому зменшились утричі (від 24,4% до 7,8%). Це позитивна тенденція, адже завдяки перформансу студенти почали краще уявляти перебіг роботи завдяки груповій підтримці. Іншими словами, коли в групі чітко виставлені завдання і загальна ціль, то студенти менше непокоїлись, що вони можуть щось зробити не так. Надалі важливо розвивати це рефлексивне вміння, адже воно вкрай важливе для навчальної та професійної активності.

Зміни показників у шкалі «Уміння регулювати власні емоційні стани, формувати налаштування на роботу» вказують на те, що студенти після перформансу почали краще контролювати свій емоційний стан. Збільшення високого рівня цієї шкали від 10 % до 24,4 % за рахунок зниження на середньому ($\Delta = - 4,5 \%$) та низькому рівні ($\Delta = - 9,9 \%$)

Таблиця 1

Показники рефлексивних умінь (метакогнітивний рівень) за О. Савченко до та після експерименту з перформансом

Шкала	період	високий рівень		середній рівень		низький рівень	
		к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%
Уміння організовувати процес вирішення проблеми, спрямовувати зусилля на досягнення поставленої мети	до	19	21,1	59	65,6	12	13,3
	після	26	28,9	62	68,9	2	2,2
Уміння прогнозувати можливі помилки і труднощі, аналізувати власні можливості	до	12	13,3	56	62,3	22	24,4
	після	23	25,5	60	66,7	7	7,8
Уміння регулювати власні емоційні стани, формувати налаштування на роботу	до	9	10,0	59	65,6	22	24,4
	після	22	24,4	55	61,1	15	14,5
Уміння здійснювати планування, оцінку і перевірку своїх дій	до	13	14,5	58	64,4	19	21,1
	після	19	21,1	64	71,1	7	7,8
Уміння створювати ймовірнісні моделі вирішення проблем, здійснювати самоаналіз своїх дій, особливостей своєї поведінки	до	18	20,0	41	54,5	23	25,5
	після	24	26,7	55	61,1	11	12,2
Уміння проводити моніторинг поточних форм розумової активності, регулювати значущість проблеми з урахуванням актуального стану	до	7	7,8	59	65,6	24	26,7
	після	11	12,2	61	67,8	18	20
Уміння критично оцінювати свої інтелектуальні здібності, можливості та обмеження	до	11	12,2	53	58,9	26	28,9
	після	9	10,0	67	74,4	14	15,6
Загальний рівень розвитку рефлексивних умінь метакогнітивного рівня	до	11	12,2	57	63,4	22	24,4
	після	24	26,7	62	68,9	4	4,4

засвідчує позитивну динаміку в поліпшенні вольової саморегуляції та емоційної стійкості. Оскільки перформанс часто передбачає координаційну та коопераційну роботу, то навіть у складних освітніх ситуаціях студенти навчаються підтримувати один одного, щоб досягти вищих результатів (Chiu, 2009). Усе це формує у студентів «відчуття контролю над подіями, упевненість у своїй здатності справлятися зі складними ситуаціями, сприяє реалізації готовності розв'язувати невизначеність і протиріччя» (Савченко, 2016: 88). Вказане уміння також корисне для мінливих, часто кризових ситуацій, з якими стикаються суб'єкти. Водночас є загроза в тому, що надмірний контроль власних емоційних станів може призвести до «загострення протиріч і конфліктних ситуацій з іншими» (Савченко, 2016: 88).

Шкала «Уміння здійснювати планування, оцінку і перевірку своїх дій» також зазнала позитивних змін на високому (від 14,5% до 21,1%) та середньому (від 64,4% до 71,1%) рівні. Як зазначає Л. Засєкіна, планування є важливою метастратегією раціонального визначення часу та подальшого розподілу психотехнік, необхідних для вирішення тієї чи тієї проблеми (Засєкіна, 2005), а в нашому випадку – перформативного завдання. У межах цього вміння студенти стали ефективніше планувати різні форми власної активності під час перформансу. Важливо, що це вміння також розвиває навичку дивитись на себе очима зовнішнього спостерігача (Савченко, 2016: 89), таким чином оцінюючи доречність і виправданість своїх дій під час навчання. Як підкреслюють дослідники, самооцінка та планування створюють тимчасову підтримку для навчання та вирішення проблем (Holton and Clarke, 2006: 128), тому в перспективі важливо також врахувати самостійність в ухваленні рішень. Перформативний розвиток цього вміння справді сприяє кореляції власного планування завдяки спільній рефлексивній роботі. Проте на індивіда, який звик покладатись на інших у груповій діяльності, це може негативно вплинути в аспекті його власних рішень і дій.

Зміст шкали «Уміння створювати ймовірнісні моделі вирішення проблем, здійснювати самоаналіз своїх дій, особливостей своєї поведінки» близький до попередньої шкали, адже передбачає прогнозування власної активності. Як бачимо, після перформансу студенти почали краще формувати програми й схеми поведінки в складних ситуаціях на високому (від 20 % до 26,7 %) та середньому (від 54,4 % до 61,1 %) рівні. У перформативних академічних умовах (презентації, дискусії, критика колег) таке ймовірнісне мислення допомагає студентам *керувати ризиками та адаптувати поведінку* відповідно до очі-

кувань, демонструючи когнітивну та метакогнітивну «спритність» у режимі реального часу. Наприклад, студенти з високим рівнем підготовки можуть навчитися давати творчі спонтанні відповіді, поєднуючи імпровізаційну природу перформансу та метакогнітивну регуляцію своєї розумової активності. Як зазначає О. Савченко, «чим вище в суб'єктів розвинуте вміння створювати ймовірнісні моделі вирішення проблем та проводити самоаналіз власних дій, тим більше сформовані в них прийоми виділення важливих компонентів розумової активності» (Савченко, 2016: 91). Водночас варто зазначити, що це доволі складне й важливе метакогнітивне вміння, що потребує часу для опанування (Panadero, Andrade and Brookhart, 2018), тому й виразні показники змін потребують довшої часової тривалості.

Особливо критичних змін не відбулося в шкалі «Уміння проводити моніторинг поточних форм розумової активності, регулювати значущість проблеми з урахуванням актуального стану», що вказує на низький рівень «формування цілісної та узагальненої моделі процесу вирішення проблеми» (Савченко, 2016: 93). Як бачимо, найбільших позитивних змін зазнали показники на низькому рівні (від 26,7 % до 20 %), але вони порівняно не значущі. Суголосно шкалі перформанс має інтенцію до навчання поведінки в непередбачуваних обставинах, але в коротких часових межах нашого дослідження студенти не встигли так глибоко опанувати це метакогнітивне вміння.

Зміни показників після перформансу відбулися в шкалі «Уміння критично оцінювати свої інтелектуальні здібності, можливості та обмеження», що передбачає фокусування на проблемі, аналізі труднощів і самооцінці власних рефлексивних здібностей (Савченко, 2016: 93). Прикметно, що на високому рівні показники майже не змінилися (від 12,2 % до 10 %), проте на середньому збільшилися (від 58,9 % до 74,4 %) за рахунок низького рівня ($\Delta = -13,3\%$). Як зазначає О. Савченко, високі показники цієї шкали негативно корелюються з орієнтацією на зовнішній світ, тобто в таких суб'єктів низька прихильність та довіра до людей (Савченко, 2016: 94). Оскільки високий рівень притаманний невеликій кількості студентів до та після перформансу, то можна висловити припущення про відсутність таких ризиків, тобто студенти доволі легко вибудовують нові зв'язки. Високі показники середнього рівня дають нам підстави вважати, що студенти достатньо опанували критичні навички та вміння під час перформансу, не втрачаючи загальної екстравертної орієнтації на зовнішній світ.

Шкала «Загальний рівень розвитку рефлексивних умінь метакогнітивного рівня» також

засвідчила зміну низки метакогнітивних навичок студентів. Показники високого рівня (від 12,2 % до 26,7 %) підтверджують покращення вольової саморегуляції, програмування своєї поведінки, самоконтролю і передбачуваності після впровадження перформансу. Така динаміка відбулася за рахунок суттєвого падіння показників низького рівня ($\Delta = -20,0\%$), коли середній рівень лишився майже без змін ($\Delta = -5,5\%$). Ця шкала обумовлена рівнем сформованості вмінь організувати процес вирішення проблеми та прогнозувати можливі помилки та ускладнення (Савченко, 2016: 98-99). Як бачимо, перформанс позитивно впливає на метакогнітивне регулювання студентами своїх рефлексивних, емоційних і поведінкових станів, адже перебування в групі обумовлює постійне порівняння і коригування своєї навчальної стратегії з іншими. Водночас зростання високого рівня «знижує активність суб'єктів у взаємодії з об'єктами фізичного та соціального світу» (Савченко, 2016: 95), оскільки саморефлексія передбачає звернення до внутрішнього світу й ресурсів. Цю тенденцію може підсилити й те, що перформанс «штовхає» до взаємодії тих студентів, які не звикли чи не готові до соціальної зовнішньої активності, передусім академічно успішних та емоційно вразливих. Тому велику роль у цьому відіграє тактовність і уважність викладача як основного медіатора в перформансі, що повинен знайти баланс між індивідуальними запитами й колективними потребами.

Висновки. Отже, рефлексивні вміння студентів на метакогнітивному рівні зазнали

змін після впровадження перформансу (рольові ігри та інсценування, групові проекти із залученням викладача, втілене навчання, метапізнання). Оскільки перформанс передбачає взаємодію і співпрацю, то метакогнітивні вміння розвивалися завдяки спільному обговоренню, критичній роботі та загальній рефлексії. Найбільших змін на високому рівні зазнала шкала «Уміння регулювати власні емоційні стани, формувати налаштування на роботу» ($\Delta = 14,4\%$), що вказує на покращення вольової саморегуляції та емоційної стійкості у складних і невідзначених ситуаціях. Таке вміння вкрай важливе для студентів першого курсу, які тільки опановують навчальні стратегії. В умовах війни це вміння ще більше важливе, адже є запорукою вміння знизити рівень стресу й тривожності під час навчання.

Збільшення високих показників загального рівня розвитку рефлексивних умінь метакогнітивного рівня свідчить про покращення вольової саморегуляції, моделювання і регулювання власної поведінки, самоконтроль у складних і непередбачуваних ситуаціях, а також фокусування на вирішенні проблеми. Перформанс обумовлює формування певної відповідальності перед іншими у виконанні завдань, хоча такі тенденції більше стосуються високого рівня студентів. Не виключено, що значна частина здобувачів середнього рівня ще перебуває в процесі опанування рефлексивних умінь метакогнітивного рівня, тому надалі важливо апробувати інші перформативні техніки для вимірювання змінних процесу розуміння.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балашов Е. М., Каламаж В. О. Діагностика рефлексивних умінь студентів на метакогнітивному рівні. *Науковий вісник ХДУ Серія Психологічні науки*. 2020. № 2. С. 94–103.
2. Балашов Е. Метакогнітивні процеси в навчальній діяльності студентів. *Науковий вісник ХДУ Серія Психологічні науки*. 2020. № 1. С. 78–85.
3. Балашов Е. Концептуальні характеристики метакогнітивного моніторингу навчальної діяльності студентів. *Психологія: реальність і перспективи*. 2020. Вип. 14. С. 12–21.
4. Гриньків А. Метакогнітивні дослідження в контексті освітніх інновацій. *Вища освіта України*. 2016. № 2. С. 37–43.
5. Доцевич Т. Метакогнітивні стратегії розвитку читацької компетентності в студентів закладів вищої освіти. *Psycholinguistics*. 2019. Т. 26, № 1. С. 105–125. DOI: <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2019-26-1-105-125>.
6. Засекіна Л. В. Структурно-функціональна організація інтелекту. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2005. 370 с.
7. Каламаж Р. В., Августюк М. М. Ілюзія знання як помилка метакогнітивного моніторингу навчальної діяльності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»*. 2016. Вип. 4. С. 19–29.
8. Карповець М. Перформативна діяльність студентів вищої школи: до проблеми психології розуміння. *Журнал «Психологічні перспективи»*. 2024. Випуск 4 (35). С. 41–45.
9. Пасічник І. Д., Каламаж Р. В., Довгалюк Т. А. Мислення як метакогнітивний феномен. *Психологія мислення* / за ред. І. Д. Пасічника. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2015. С. 354–371.
10. Пасічник І. Д., Каламаж Р. В., Августюк М. А. Метакогнітивний моніторинг як регулятивний аспект метапізнання. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка»*. 2014. Вип. 28. С. 3–16.
11. Пастушенко Н. Б. Розвиток рефлексивних умінь у студентів як складової готовності до педагогічної діяльності. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя*. 2015. № 4. С. 206–210.

12. Савченко О. В. Рефлексивна компетентність: методи та процедури діагностики. Херсон: ПП. Вишемирський В. С., 2016. 263 с.
13. Azevedo R. Reflections on the field of metacognition: issues, challenges, and opportunities. *Metacognition and Learning*. 2020. № 15. P. 91–98.
14. Chiu M. M., Kuo S. W. Social metacognition in groups: Benefits, difficulties, learning, and teaching. *Journal of Education Research*. 2009. Volume 3, Issue 4. P. 1–19.
15. Hacker D. J. Metacognition in education: A focus on calibration. *Handbook of Memory and Metacognition* / J. Dunlosky and R. Bjork (Eds.). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2008. P. 429–455.
16. Holton D., Clarke D. Scaffolding and metacognition. *International Journal of Mathematical Education in Science and Technology*. 2006. Vol. 37 (2). P. 127–143.
17. Kuhn D., Dean Jr. D. Metacognition: A bridge between cognitive psychology and educational practice. *Theory Into Practice*. 2004. Vol. 43 (4). P. 268–273.
18. Panadero E., Andrade H., Brookhart S. Fusing self-regulated learning and formative assessment: a roadmap of where we are, how we got here, and where we are going. *Australian Educational Researcher*. 2018. Vol. 45. P. 13–31.
19. Schön D. A. The reflective practitioner: How professionals think in action. New York: Basic Books, 1983. 384 p.
20. Wilson A. Towards an understanding of metacognition(ing) through an agential realism framework. *Educational Philosophy and Theory*. 2021. Vol. 54 (9). P. 1397–1407. doi:10.1080/00131857.2021.1915763.

REFERENCES:

1. Azevedo, R. (2020). Reflections on the field of metacognition: issues, challenges, and opportunities. *Metacognition and Learning*, 15, 91–98.
2. Balashov, E., & Kalamazh V. (2020). Diahnostyka refleksyvykh umin studentiv na metakohnityvnomu rivni [Diagnostics of students' reflective skills at the metacognitive level]. *Naukovyi visnyk KhDU Seriiia Psykholohichni nauky*, 2, 94–103 [in Ukrainian].
3. Balashov, E. (2020). Metakohnityvni protsesy v navchalnii diialnosti studentiv [Metacognitive processes in students' learning activities]. *Naukovyi visnyk KhDU Seriiia Psykholohichni nauky*, 1, 78–85 [in Ukrainian].
4. Balashov, E. (2020). Kontseptualni kharakterystyky metakohnityvnoho monitorynhu navchalnoi diialnosti studentiv [Conceptual characteristics of metacognitive monitoring of students' learning activities]. *Psykhologhiia: realnist i perspektyvy*, 14, 12–21 [in Ukrainian].
5. Chiu, M. M., & Kuo, S. W. (2009). Social metacognition in groups: Benefits, difficulties, learning, and teaching. *Journal of Education Research*, 3(4), 1–19.
6. Dotsevych, T. (2019). Metakohnityvni stratehii rozvytku chytatskoi kompetentnosti v studentiv zakladiv vyshchoi osvity [Metacognitive strategies for developing reading competence in students of higher education institutions]. *Psycholinguistics*, 26(1), 105–125 [in Ukrainian].
7. Hacker, D. J. (2008). Metacognition in education: A focus on calibration. In J. Dunlosky and R. Bjork (Eds.), *Handbook of Memory and Metacognition* (pp. 429–455). Lawrence Erlbaum Associates.
8. Holton, D., & Clarke, D. (2006). Scaffolding and metacognition. *International Journal of Mathematical Education in Science and Technology*, 37(2), 127–143.
9. Hrynkiv, A. (2016). Metakohnityvni doslidzhennia v konteksti osvitynnikh innovatsii [Metacognitive research in the context of educational innovation]. *Vyshcha osvita Ukrainy*, 2, 37–43 [in Ukrainian].
10. Kalamazh, R., & Avhustiuk, M. (2016). Iliuziia znannia yak pomylka metakohnityvnoho monitorynhu navchalnoi diialnosti [The illusion of knowledge as an error in metacognitive monitoring of learning activities]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia «Psykhologhiia»*, 4, 19–29 [in Ukrainian].
11. Karpovets, M. (2024). Performatyvna diialnist studentiv vyshchoi shkoly: do problemy psykhologii rozuminnia [Performative activity of higher school students: to the problem of psychology of understanding]. *Zhurnal «Psykhologhiia i perspektyvy»*, 4 (35), 41–45 [in Ukrainian].
12. Kuhn D., & Dean Jr. D. (2004). Metacognition: A bridge between cognitive psychology and educational practice. *Theory Into Practice*, 43(4), 268–273.
13. Panadero, E., Andrade, H., & Brookhart, S. (2018). Fusing self-regulated learning and formative assessment: a roadmap of where we are, how we got here, and where we are going. *Australian Educational Researcher*, 45, 13–31.
14. Pasichnyk, I., Kalamazh, R., & Dovhaliuk T. (2015). Myslennia yak metakohnityvnyi fenomen [Thinking as a metacognitive phenomenon]. In I. Pasichnyk (Ed.), *Psykhologhiia myslennia* [Psychology of thinking] (pp. 354–371). Ostroh: Vyd-vo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» [in Ukrainian].
15. Pasichnyk, I., Kalamazh, R., & Avhustiuk, M. (2014). Metakohnityvni monitorynh yak rehuliatyvnyi aspekt metapiznannia [Metacognitive monitoring as a regulatory aspect of metacognition]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia «Psykhologhiia i pedahohika»*, 28, 3–16 [in Ukrainian].
16. Pastushenko, N. (2015). Rozvytok refleksyvykh umin u studentiv yak skladovoi hotovnosti do pedahohichnoi diialnosti [Development of reflective skills in students as a component of readiness for pedagogical activity]. *Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia*, 4, 206–210 [in Ukrainian].
17. Savchenko, O. (2016). *Refleksyvna kompetentnist: metody ta protsedury diahnostyky* [Reflective competence: diagnostic methods and procedures]. PP. Vyshemyrskyi V. S. [in Ukrainian].

18. Schön, D. A. (1983). *The reflective practitioner: How professionals think in action*. Basic Books.
19. Wilson, A. (2021). Towards an understanding of metacognition(ing) through an agential realism framework. *Educational Philosophy and Theory*, 54(9), 1397–1407. doi:10.1080/00131857.2021.1915763.
20. Zasiiekina, L. (2005). *Strukturno-funktsionalna orhanizatsiia intelektu* [Structural and functional organization of intelligence]. Vyd-vo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025
Дата публікації: 04.11.2025

СЕКЦІЯ 3. СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ; ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 159.942:316.614.5

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2025-2-7>

ДІЄВІСТЬ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У РОЗВИТКУ ВНУТРІШНІХ РЕСУРСІВ ОСОБИСТОСТІ

Володарська Наталія Дмитрівна,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник лабораторії психології
особистості імені П.Р. Чамати

*Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України*

volodarskaya@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-1223-718X>

Мета статті. Визначення напрямків арт-терапевтичної роботи, підбір та апробація методів сімейної терапії в умовах війни. **Методи.** Використовувались техніки сімейної психотерапії: методики побудови метафори проблеми, перевизначення ситуації сімейної проблеми з дисфункціональної в реальну, арт-терапевтичні технології «Шлях відновлення», створення казки про життєві історії. **Результати.** Розглянуто детермінуючі особливості внутрішніх ресурсів та стратегій їх досягнення в переживанні психологічного благополуччя особистості. Апробовані методи арт-терапевтичного підходу роботи в сімейній парі: пошук соціальної підтримки, прийняття відповідальності, планування вирішення проблеми, позитивна переоцінка проблеми, декатастрофізація проблеми в образах казки. Визначення характеристик головного героя казки допомагало розглядати проблему з різних ракурсів. Зміни цих характеристик призводили до трансформації самої проблеми та стратегій її вирішення. Досліджено динаміку групових взаємодій під час проведення вправ на розвиток внутрішніх ресурсів членів групи. Розглянуто, як емоційні переживання різних складних ситуацій життя (як негативні так і позитивні) створюють певний баланс, що формує суб'єктивне переживання внутрішніх ресурсів особистості. **Висновки.** Нами були виділені різні підходи в роботі з внутрішніми ресурсами особистості, які об'єднуються за такими чинниками: самодетермінація розвитку особистості; гармонізація смисложиттєвих орієнтацій; активізація духовного потенціалу; розширення світоглядних орієнтацій; прийняття ідентичності особистості; самоаналіз власних потреб, бажань; постановка певних цілей і засобів їх досягнення. Показано напрямки застосування різних арт-терапевтичних методів психологічної допомоги, які корегують ставлення до власного життя, складних життєвих ситуацій, підтримку балансу позитивного і негативного ставлення до власного життя особистості, що формує внутрішні ресурси особистості. Це допомагає подолати негативні наслідки стресових ситуацій, зберегти особистість від дезінтеграції та психічних розладів.

Ключові слова: арт-терапія, внутрішні ресурси особистості, психологічна допомога в умовах війни.

EFFECTIVENESS OF ART THERAPEUTIC TECHNOLOGIES IN DEVELOPMENT OF INTERNAL PERSONALITY

Volodarska Nataliia Dmytrivna,

PhD in Psychology, Senior Researcher,

Leading Researcher of the P.R. Chamata Laboratory of Psychology,

G.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

volodarskaya@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-1223-718X>

Purpose – The determining features of internal resources and strategies for achieving them in experiencing psychological well-being of an individual were considered. Aim of the study consists in determining directions of art therapeutic work, as well as selecting and testing methods of family therapy in wartime. **Methods** – The family psychotherapy techniques were used: methods of constructing a metaphor for the problem, situation redetermining of family problem from dysfunctional to real, art therapy technologies “Path of Recovery”, creating a fairy tale of life stories. **Results** – Methods of the art therapy approach to work with a married couple were approved: searching for social support, accepting responsibility, planning problem solution, problem positive reassessment, decatastrophization of the problem in fairy tale images. Determination of characteristics

of the main character of fairy tale helped to consider the problem from different perspectives. Changes in these characteristics led to transformation of the problem itself and strategies for its solution. Dynamics was investigated of group interactions during exercises to develop internal resources of group members. It was considered how emotional experiences in various difficult life situations (both negative and positive) create a certain balance that forms subjective experience of internal resources of an individual. **Conclusions.** We identified various approaches to working with internal resources of an individual, which were united by the following factors: self-determination of personality development; harmonization of meaningful life orientations; activation of spiritual potential; expansion of worldview orientations; acceptance of identity of an individual; self-analysis of one's own needs and desires; setting certain goals and means of achieving them. Directions were shown of various art therapy methods application for psychological assistance, which correct attitude towards one's own life, complicated life situations, balance support of positive and negative attitudes towards one's own life, which forms internal resources of an individual. This helps to overcome negative effects of stressful situations and protect the personality against disintegration and mental disorders.

Key words: *art therapy, internal resources of individual, psychological assistance in wartime conditions.*

Вступ. Сучасні реалії складних життєвих умов війни формують контекст ціннісно-смиислової сфери сімейних пар, змін у розвитку внутрішніх ресурсів особистості, що потребує нових технологій, підходів в сімейній терапії. Арт-терапевтичний підхід у розвитку внутрішніх ресурсів особистості, на наш погляд, стає найбільш продуктивним. Саме включення арт-терапії стає дієвим в розробці тренінгових програм, вправ, технологій. Розвиток ефективних стратегій поведінки допомагає подолати негативні наслідки стресових ситуацій, зберегти особистість від дезінтеграції та різноманітних розладів, створити основу для внутрішньої гармонії, високої працездатності, визначити успішність своєї професійної діяльності, а також зберегти власне здоров'я. Визначені напрямки арт-терапевтичної роботи, виконаний підбір та апробація методів сімейної терапії в умовах війни.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми.

В останніх дослідженнях проблема відновлення та розвитку внутрішніх ресурсів особистості в умовах війни розглядається як процес психологічного супроводу, психологічної підтримки, допомоги. Це потребує нових методів, технологій, підходів, інтеграції різних методик в різних напрямках психотерапії. Ця сукупність засобів спрямовується на розвиток і розкриття внутрішнього потенціалу особистості, розвиток якостей, які сприяють зміні її емоційного стану. Психопрофілактика з метою запобігання розвитку стресу, попередження тривожних станів і емоційної напруги є одним з найважливіших напрямків в збереженні психічного здоров'я людей (Задорожна, 2024). Важливими є дослідження домінантних копінг-стратегій учасників бойових дій, які повернулися до реалій мирного життя (Ганаба, Бурбела, 2024). Досліджуються умови проведення психотерапії клієнтам, щоб вони почували себе в безпеці (Збродько Т., 2024). Також досліджується динаміка професійних і життєвих цінностей студентів упродовж навчання в закладі вищої освіти (Казібекова, 2021). Розглядається важливе питання виникнення

та психопрофілактики стресу у студентської молоді (Чорнописка, Кахно, 2017), психотерапевтичні методи роботи з тимчасово переміщеними особами (Володарська, Савийкене, 2020). Доповнюються новими і модифікуються існуючі технології відновлення гармонії емоційного стану людини, коли людина відчуває неймовірний приплив сил, справжню ейфорію від усього, що відбувається навколо нього (Курганська, 2024, Карачун, 2023). Ресурсний стан особистості ми розглядаємо як мотиваційний стан-переживання. Це здатність особистості знайти психологічну опору в собі, в своїх власних життєвих переконаннях. Це стан, в якому людина відчуває, що володіє власними ресурсами. Стан, в якому у неї найбільше свободи і максимальна кількість виборів. Цей стан розглядається сучасними психологами як психологічне інвестування, особливості зв'язку психологічної та персональної ресурсності особистості. (Штепа, 2013).

Внутрішні психологічні ресурси це – життєвий досвід, перешкоди та труднощі, які, насправді, є неусвідомлюваними нереалізованими потребами підтримки близьких людей, внутрішня мудрість як знання про самого себе, рішення рухатись вперед і не озиратись назад. Розглядається толерантність до невизначеності як ресурс психологічного благополуччя (Павленко, 2019). Самоактуалізація особистості також слугує елементом протидії стресовим факторам впливу на особистість, виступаючи суттєвим психологічним підґрунтям для формування емоційної стійкості. Принципи психологічного інвестування виокремлюються в дослідженнях з нейролінгвістичного програмування. Застосування методів НЛП, брейнбилдингу спрямовується на розширення можливостей мозку, підвищення ефективності його роботи (Park, 2009). А це означає усвідомлення власних можливостей, ресурсів: якими цінностями, смислами, переконаннями, поглядами на життя оперує особистість, що допомагає, а що стає перепонами в її житті. Особлива увага приді-

ляється технікам відновлення на етапі психологічної реабілітації учасників бойових дій (Христук, 2019). Для виконання поставлених завдань, окреслених напрямків відновлення та розвитку внутрішніх ресурсів особистості ми розглядали використання арт-терапевтичних методів.

Метою дослідження є визначення напрямків арт-терапевтичної роботи, підбір та апробація методів сімейної терапії в умовах війни.

2. Методологія та методи. Нами використовувались техніки сімейної психотерапії: методики побудови метафори проблеми, перевизначення ситуації сімейної проблеми з дисфункціональної в реальну, арт-терапевтичні технології «Шлях відновлення» Леоніда Ніколаєва (Карачун, 2023). В емпіричному дослідженні взяли участь 20 сімейних пар віком від 25 до 40 років (м. Київ консультативний центр «New Leaf», 2024-2025 рр.). Апробація методів арт-терапії в посиленні внутрішніх ресурсів особистості проводилась в сім'ях тимчасово переселених сімей. В індивідуальній та сімейній терапіях (1 раз на тиждень по одній години сімейна і одній годині індивідуальна) проводилось аналізування опису їх власного життєвого досвіду, під час яких випробовувались різні методи арт-терапії. Спрямованість сімейної терапії була на перевизначення ситуації сімейної проблеми з дисфункціональної в реальну, на деконструкцію усталених типів реагування особистості на кризову ситуацію. Проводились offline та online зустрічі за правилами психотерапії (дотримання правил проведення сімейної терапії, етичного кодексу, дотримання сетінгу та інші). Були апробовані технології деконструкції типів реагування особистості в кризових ситуаціях (метод рефреймінг, супресивні техніки: уникнення «ебаутизмів», відмова від оціночної інтерпретації дій, презентифікація «тут і тепер», переведення питання на затвердження і експресивні техніки: висловлювання досвіду через частини особистості, які не актуалізовані особистістю, ініціалізація дії, розкриття ретрофлексивних механізмів, ампліфікація). Метою зустрічей був розвиток внутрішніх ресурсів особистості, які підтримують психологічне здоров'я особистості. В структуру зустрічей входили вправи на презентацію власної життєвої історії, рефлексію на проблеми життєвих історій інших учасників, визначення власних типів реагування на стресові ситуації, визначення особливостей міжособистісних зв'язків в групі, вміння будувати метафори на певні життєві проблеми та інше.

3. Результати та дискусії. Нами були виділені різні підходи в роботі з внутрішніми ресурсами особистості, які об'єднуються за такими чинниками: самодетермінація роз-

витку особистості; гармонізація смисложиттєвих орієнтацій; активізація духовного потенціалу; розширення світоглядних орієнтацій; прийняття ідентичності особистості; самоаналіз власних потреб, бажань; постановка певних цілей і засобів їх досягнення. Розгляд технологій розвитку цих чинників дав можливість виділити ті з них, які мають найбільший ефект. В першу чергу, це технології схемо-терапії, арт-терапії, позитивної психотерапії, фокусної травмотерапії. Найбільш впливовою і об'єднуючою технологією була визначена арт-терапія. Метафора сімейної проблеми допомагала в роботі з протилежностями особистості. Це технологія рефреймінгу, робота з частинами особистості. В різних напрямках і психотерапевтичних підходах цей вид роботи називається по-різному, але має споріднений характер. У особистості з дитинства формуються певні поведінкові стратегії поведінки в різних життєвих ситуаціях. Ці стереотипи зберігаються в дорослому житті. Коли ці стратегії не спрацьовують, виникає неадекватна реакція, викривлення реальності. Саме технологія перенаправлення, зміни цих стратегій, схем поведінки стає найбільш ефективною в поєднанні з арт-терапією. Закладений ефект внутрішнього діалогу з різними частинами особистості, різними ролями в складних життєвих ситуаціях, допомагає змінювати бачення реальності. Таким чином розширюється картина життєвої проблеми, ефективність тих чи інших рішень. Для клієнта дієвою стає зміна свого ставлення до тих чи інших своїх внутрішніх ресурсів, можливостей. Відбувається руйнування патерну поведінки завдяки моделюванню нових патернів. В цьому процесі важливою стає підтримка позиції дорослої людини. В завданні пропонується уявити ситуацію і, змінюючи стільці (на яких клієнт уявляє себе в дитинстві і в дорослому житті), пробувати вести діалог з різних позицій. Саме в діалозі з цими різними позиціями відбуваються зміни бачення тих чи інших схем поведінки. В цьому процесі має місце також відсторонений спостерігач діалогу особистості. Створені арт-терапевтичними методами активізуються роздуми особистості над тими чи іншими стратегіями поведінки. «Що відчувається в тій чи іншій ролі? Що б сказав дорослий в підтримку дитячої позиції (образи, страхів, злості, інше)? Як себе оцінює особистість в дорослій позиції? Що підтримує цю позицію, роль?».

Таким чином, для особистості стають більш зрозумілими власні страхи (бути засміяним, покинутим, стан покори, інше), які формують певні схеми поведінки, певні образи проблеми. Застосовуючи техніку малюнку етапів проходження травматичної події, надається психологічна підтримка членам сім'ї, які

переживають травматичний досвід. Метою застосування цієї методики було: вироблення позитивного ставлення до власного відновлення, відновлення внутрішніх ресурсів для подолання емоційного тягаря. В основі цього методу є теорія стресу фізіолога Ганса Сельє, яка виділяє стадії адаптації до стресу: тривога, опір, виснаження. Також додається четверта стадія – відновлення (Park, N., 2009). Саме ця стадія надає нові життєві смисли, цінності. Малювання клієнтами стадій проживання травматичного стресу в умовах війни дає можливість розпізнавання їх власних якостей, потреб, бажань і відокремлення від потреб, характеристик «іншого», а також вправи на аналізування власних характеристик, вправи на самоспостереження. Були запропоновані і апробовані методи ведення щоденника власних вражень, переживань, почуттів, як методів самоаналізу, а також вправи на диференціацію себе, розуміння себе, своїх проєкцій, проєктивної ідентифікації, інтерсуб'єктивності.

Членам сімей надається можливість визначити, на якій стадії переживань вони знаходяться: 1 – шок, 2 – заперечення, 3 – торги, 4 – люті, 5 – страх, 6 – дезорганізація, 7 – пошук виходу, 8 – паніка, 9 – провина, 10 – самотність, 11 – ізоляція, 12 – депресія, 13 – відродження. Члени сім'ї визначають, наскільки це відповідає їх теперішньому стану. Як саме стани резонують з їх поточним станом? Вислуховувались аргументації щодо вибору певної стадії переживань. Жінкам важко було зосередитись на виборі певної стадії. Додаткові запитання були спрямовані на чітке усвідомлення свого вибору. Підсумовуючи обрані жінками стадії переживань життєвих проблем, переходили до подальшої роботи щодо шляху відновлення саме з визначеної точки проживання травматичного стресу. Потім жінки створювали малюнки для кожного етапу проживання стресу, особистого шляху відновлення після пережитої травми. У багатьох жінок це були малюнки схематичні, чорно-білі, що відображали страх, люті, дезорганізацію, паніку, самотність, ізоляцію, депресію. Інші стадії мали більш яскраві кольори. В перших стадіях (шок, заперечення, торги) переважав червоний та чорний кольори. Різнокольоровим малюнком у більшості жінок була стадія відродження. Намальовані стадії пропонувалось розкласти в їх послідовності відповідно до етапів, які вони проходили у своєму відновленні. Для деяких жінок це завдання було складним. Вони переставляли малюнки за своїм власним переживанням стресу (спочатку страх – потім люті; спочатку паніка – потім пошук виходу; спочатку ізоляція – потім відчуття самотності; почуття провини породжувало депресію). Це пояснювалось різними життє-

вими історіями жінок. Аналіз їх батьківської сімейної системи давав можливість пізнання особистістю сепараційних процесів, дитячих травм, аналізування символічних взаємодій, особливостей родового досвіду. Створення власної генограми, аналізування конфігурації переживань, стратегій психологічних захистів, певної матриці родоvodu допомагало опрацюванню повторення поведінкових стереотипів. Проводилось аналізування структурування життєдіяльності в повторенні життєвих стратегій їх батьків, родичів. Малюнки допомагали клієнтам усвідомлювати повторення психологічних захистів: витіснення негативних переживань, відновлення конфлюєнції з батьками через їх ідеалізацію, нарцистичне відновлення всемогутності у спробах єдності двох різних людей в одне ціле.

Малювання травматичної ситуації на кожному етапі проведення цих технологій давало змогу клієнтам бачити динаміку змін у власному стані, переживаннях травматичної ситуації. Проводячи чотири етапи опрацювання травми (як з минулого життєвого досвіду, так і травми сьогодення), клієнти малювали чотири малюнка. Зміни в малюнку актуалізували можливості змін в ставленні клієнта до травматичних подій. Самі події ставали певним наративом з минулого життя, роблячи життєву історію більш цілісною. Змінювалось ставлення особистості до цих травматичних подій. Знаходились нові грані травматичного зростання. Клієнти відкривали для себе навіть позитивні сторони такого досвіду. Жінки, що переїхали за межі України під час війни, відмічали («Завдяки еміграції змогла побачити іншу країну, її культуру, історію, людей»). Такі зміни в баченні різних сторін життя (як позитивних, так і негативних) надавали їм розуміння нових життєвих стратегій в нових умовах проживання. Це стосувалось вивчення мови країни перебування, пошуку роботи, помешкання для проживання, спілкування з господарями цих помешкань, влаштування в навчальні заклади своїх дітей. На кожному етапі проходження еміграції відбувались певні психологічні травми, що потребувало певної психологічної допомоги.

Обговорюючи життєві історії, відбувається актуалізація емоцій, переживань. Негативні переживання змінювались на нейтральні і позитивні, на адаптивні ресурси особистості. Те, що раніше було приводом до особистісної втечі від труднощів, стало приводом до особистісного розвитку. Внутрішній конфлікт частин особистості узгоджувався прийняттям різних сторін бачення певної життєвої проблеми, трагедії («неможливо повернути втрату померлих», «неможливо створити кращі умови проживання в сучасних реаліях війни»). Ці частини суперечать одна одній («я

не зможу жити без померлого» і «я знайду сили жити далі», «в мене нічого не вийде» і «буду будувати нове життя, щоб не трапилось»). Контексти життєвих обставин формують в особливості її ставлення до сенсу життя («чи воно того варте?», до смерті (як відчуття неминучості логічного завершення життєвого шляху), до розлуки, до знаходження нових життєвих смислів. «Я навчився всього на власному досвіді»; «Я сам знаходжу надію та волю до життя»; «Я краще за все засвоюю знання, отримані в результаті власних зусиль».

В обговоренні клієнтів своїх сімейних історій родини розкривались деталі формування їх власних страхів (бути покаліченою, вбитою під час ракетних обстрілів, які відбуваються в її житті зараз, в Україні). Така цікавість, обговорювання різних порад виживання в кризових життєвих ситуаціях розширювали пошук нових поведінкових стратегій в складних життєвих ситуаціях. Це активізувало розвиток внутрішніх ресурсів клієнтки (можливість актуалізувати власні можливості, розширити бачення варіантів їх застосування). Контексти обговорювань різних історій допомагають змінити стереотипи сприйняття того, що відбувається. Змінюються значення подій, вони починають бачитись інакше, ніж раніше. Сучасні реалії формують контекст ціннісно-смислової сфери молодшої людини, і в цьому великий вплив певних культурних і соціальних особливостей. Негативні переживання змінювались на нейтральні і позитивні, на адаптивні ресурси особистості. Те, що раніше було приводом до особистісної втечі від труднощів, стало приводом до особистісного розвитку. Внутрішній конфлікт частин особистості узгоджується прийняттям різних сторін бачення життєвої проблеми, трагедії («неможливо повернути померлого, втрати в сучасних реаліях війни»). Ці частини суперечать одна одній: «я не зможу жити без коханого» і «я знайду сили жити далі», «в мене нічого не вийде» і «буду боротись, щоб не трапилось»). Контексти життєвих обставин формують особливості його ставлення до сенсу життя, до розлуки, до знаходження нових життєвих смислів. В умовах війни ці зміни відбуваються в залежності від того соціального оточення особистості, в якому людина опинилась. Знаходячись в постійному тривожному стані в умовах обстрілів, виникають зміни значень життя і смерті. Саме в обговоренні цікавих моментів історії виникає бажання певних змін. Особистість бачить нові оцінки вчинків героїв, новий ракурс життєвої ситуації, що виникає, і нові можливості її змінити. Навіть не змінити саму ситуацію, а знайти можливість змінити бачення негативу і позитиву в життєвих труднощах. З роздумів клієнтів прослідковувалась зміна поведінкових стереотипів в обгово-

ренні їх вчинків: «Ці техніки мені допомагають в опрацюванні негативних переживань, які виникають зараз під час війни. Це мені допомагає в опрацюванні моїх страхів втратити рідних, батьків. Мені стає легше після роботи, перебувати вдома, коли звучить сигнал тривоги». Страх смерті, як ціннісно-смисловий бар'єр, виникає у зв'язку з рефлексією, вербалізацією самоставлення і екстраполяції особистісного сенсу в нових життєвих ситуаціях.

Відмічалися прояви поведінкових реакцій клієнтів на стресову ситуацію: «В стресовій ситуації я проявляю себе агресивно»; «В стресовій ситуації я втікаю»; «В стресовій ситуації я завмираю». Фізіологічні прояви на стрес: «В стресовій ситуації відчуваю нервові збудження»; «В стресовій ситуації піднімається рівень цукру в крові, розлад шлунку, головна біль, загострення захворювань шкіри». Когнітивні прояви реакцій на стресову ситуацію: «В стресовій ситуації мені важко зосередитись, запам'ятовувати, важко зрозуміти, що відбувається». Емоційні прояви реакцій на стресову реакцію: «В стресовій ситуації я відчуваю сильний страх, злюсь, відчуваю гнів, відчуваю огиду». Найхарактернішими реакціями були: емоційні – прояв страху, когнітивні прояви – порушення концентрації уваги, фізіологічні зміни – психосоматичні прояви, поведінкові – втеча і завмирання. Клієнти ділились спогадами страхів втечі з окупованих територій, страхів за життя батьків, родини. Розповіді переривались, їм важко було зосереджуватись на певному епізоді їх життєвого досвіду. Вони могли по декілька разів повертатись до найстрашнішого для них епізоду (крики поранених, смерть сусідів, звуки вибухів, руйнування будинку, падіння цеглин, тріск скла, жахи сидіння в підвалах, втечі з місця безпеки, тощо).

Ці питання актуалізують наявні почуття у особистості, допомагають визначитись з власними ресурсами подолання емоційного нестабільного стану, тривоги, хвилювання. Це активізує певні культуральні цінності людини. Одні і ті ж хвилювання можуть оцінюватись як негативні, так і позитивні. Почуття сорому може супроводжуватись почуттям задоволення тим, що іншому набагато гірше, відчуттям певної розплати за заподіяні раніш ганебні вчинки іншого. В різних ситуаціях виникають протиріччя у почуттях «і люблю, і ненавиджу», «і соромно, і приємно», «страшно і хочеться зробити це, і отримати задоволення по факту».

Новизною було визначено, що саме ця неконгруентність почуттів створює найскладніші перепони у відновленні психічного здоров'я особистості. Визначення цих протиріччя у почуттях, переживаннях особистості і прийнятті їх стає необхідним для збереження

цілісності особистості. Баланс негативних і позитивних емоцій, переживань створює певну гармонію в розвитку внутрішніх ресурсів людини. Метод пошуку ресурсів у подоланні дисгармонії почуттів актуалізує можливості допомоги інших людей, власної і їхньої активності, знань.

Висновки. Метою арт-терапевтичних методів є відновлення внутрішніх ресурсів особистості для побудови стосунків з іншими, прийняття себе з різними емоційними станами. Актуалізація власних переживань, можливостей в проживанні стресу дає розуміння вимог до іншого і визнання його як окремого суб'єкта. Методи фіксації складних переживань в малюнку, метафорі, складеної

власної історії, казки активізували свободу самовиразу. Основне завдання цих вправ не боятися виражати себе через образи, через позитивні і негативні емоції. Були визначені вектори корекційної роботи: корекція афективно-вольової сфери, корекція поведінкових аспектів, корекція міжособистісних взаємин. Визначення тригерів запуску певних почуттів та відновлення контролю над їх проявом. Необхідним є відновлення розірваності смислового поля виникнення цих тригерів. Відбувається знаходження нових смислів, перспектив, відновлення соціальних зв'язків, що активізує нове нарративне поле, за рахунок чого відновлюється баланс позитивних і негативних емоцій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Задорожна А.С. Теоретичний аналіз проблеми самоактуалізації особистості у психологічних наукових підходах. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2024. №3. С.30-37.
2. Ганаба С.О., Бурбела С.В. Домінантні копінг-стратегії учасників бойових дій, які повернулись до реалій мирного життя. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2024. №2. С.34-40.
3. Збродько Т.І. Що заважає клієнту почуватися безпечно в процесі психотерапії. Пілотажне дослідження. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2024. № 2. С.5–13.
4. Казібекова В.Ф. Динаміка професійних і життєвих цінностей студентів упродовж навчання в закладі вищої освіти. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2021. № 3. С. 37–45.
5. Чорнописка О.П., Кахно І.В. До питання виникнення та психофілактики стресу у студентській молоді. *Інноваційні технології розвитку ресурсів особистості: зб. наук. праць / ред. кол. І.В. Шапошникова, Н.І. Тавровецька та ін.* Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2017. С.86-90.
6. Volodarska N., Saveikiene D. Effectiveness conditions of psychological well-being support methods to women in situations of temporary relocation. *Інсайт: психологічні виміри суспільства*. Херсон, 2020. Вип. 3. С. 109–123.
7. Арт-терапевтична реабілітація військово-службовців: техніки відновлення: метод. посіб. / За ред. Тетяни Курганської К.:ТОВ «7БЦ», 2024. 264с.
8. Карачун К.І. Життя в одній валізі. К.: Видавництво психологічної літератури «Психобук (Psychobook)», 2023. 178 с.
9. Штепа О.С. Особливості зв'язку психологічної та персональної ресурсності особистості. *Проблеми сучасної психології*. Київ, 2013. Вип. 21. С. 782-791.
10. Павленко Г.І. Толерантність до невизначеності як ресурс психологічного благополуччя студентів. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 7(47), 2019, С.208-219.
11. Park, N. Character Strengths: Reserch and Practice / N. Park, C. Peterson. *Journal of College & Character*/ 2009. № 4 (April). VOL.X [Електронний ресурс]. Режим доступу: ><http://www.tandfonline.com/page/terms-and-conditions>
12. Христук О.І. Техніки відновлення на етапі психологічної реабілітації учасників бойових дій. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія: психологічні науки*, 2019, №3 (14). С. 317-329.

REFERENCES:

1. Zadorozhna, A. (2024). Teoretychnyy analiz problem samoaktualizatsiyi osobystosti u psykhologichnykh naukovykh pidkhozakh [Theoretical analysis of the problem of self-actualization of the individual in psychological scientific approaches]. *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya «Psykhologichni nauky» – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Psychological Sciences"*, 3, 30–37 [In Ukrainian].
2. Hanaba, S.O., Burbela, S.V. (2024). Dominantni kopinh-stratehiyi uchasnykiv boyovykh diy, yaki povernulysya do myrnoho zhyttya [Dominant coping strategies of combatants who have returned to civilian life]. *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya «Psykhologichni nauky» – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Psychological Sciences"*, 2, 34–40 [In Ukrainian].
3. Zbrodtko, T. (2024). Shcho zavazhaye kliyentu pochuvatysya bezpechno v protsesi psykhoterapiyi. Pilotazhne doslidzhennya [What prevents the client from feeling safe in the process of psychotherapy. Pilot study]. *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya «Psykhologichni nauky» – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Psychological Sciences"*, 2, 5–13 [In Ukrainian].
4. Kazibekova, V.F. (2021). Dynamika profesiynykh i zhyttyevykh tsinnostey studentiv uprodovzh navchannya v zakladi vyshchoyi osvity [Dynamics of professional and life values of students during their studies at a higher education

institution]. *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya «Psykhologichni nauky» – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Psychological Sciences"*, 3, 37–45 [In Ukrainian].

5. Chornopyska, O.P., Kakhno, I.V. (2017). Do pytan vynykennya ta psykhoprofilaktyky stresu u studentskiy molodi [On the issue of emergence and psychoprophylaxis of stress in student youth]. *Innovatsiyni tekhnolohiyi rozvytku resursiv osobystosti: zb. nauk. prats / red. kol. I.V. Shaposhnykova, N.I. Tavrovetska ta in. – Innovative technologies for personal resources development: collection of scientific works / ed. col. I.V. Shaposhnikova, N.I. Tavrovetska and oth., 86–90. Kherson: PP Vyshemyrskyi V.S.* [In Ukrainian].

6. Volodarska, N., Saveikiene, D. (2020). Effectiveness conditions of psychological well-being suport methods to women in situations of temporary relocation. *Insight: psykhologichni vymiry suspilstva – Insight: psychological dimensions of society*, 3, 109–123. [In Ukrainian].

7. Karachun, K. (2023). *Zhyttya v odniy valizi [Life in one suitcase]*. Kyiv: Psyhobuk [In Ukrainian].

8. Art-terapevtychna rehabilitatsiya viyskovo-sluzhbovtziv: tekhniky vidnovlennya [Art therapy rehabilitation of military personnel: recovery techniques]. *Metodychnyy. posibnyk /Za red. Tetyany Kurhanskoyi – Methodical manual /Edited by Tatyana Kurganskaya.* (2024). Kyiv: TOV «7BTS» [In Ukrainian].

9. Shtepa, O.S. (2013). Osoblyvosti zvyazku psykhologichnoyi ta personalnoyi resursnosti osobystosti [Peculiarities of relationship between psychological and personal resourcefulness of an individual]. *Problemy suchasnoyi psykhologiy – Problems of modern psychology*, 21, 782–791. Kyiv [In Ukrainian].

10. Pavlenko, H. (2019). Tolerantnist do nevyznachenosti yak resurs psykhologichnoho blahopoluchchya studentiv [Tolerance to uncertainty as a resource for students' psychological well-being]. *Aktualni problemy psykhologiyi: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykhologiyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny – Current problems of psychology: collection of scientific works of G.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 7(47), 208–219. Rentrivied from: <http://appspsychology.org.ua/data/jrm/v7/i47/20/pdf> [In Ukrainian].

11. Park, N. (2009). Character Strengths: Reserch and Practice. *Journal of College & Character*, 4(April). VOL. X. Rentrivied from: <http://www.tandfonline.com/page/terms-and-conditions> [In English].

12. Khrystuk, O. (2019). Tekhniky vidnovlennya na etapi psykhologichnoyi rehabilitatsiyi uchashnykiv boyovykh diy [Recovery techniques at a stage of psychological rehabilitation of combatants]. *Natsionalnaya akademiya derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. Seriya: psykhologichni nauky – National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Psychological Sciences*, 3 (14), 317–329 [In Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 27.08.2025

Дата публікації: 04.11.2025

СЕКЦІЯ 4. ОРГАНІЗАЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 339.138-057.21:159.942.5-021.68
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2025-2-8>

САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ МАРКЕТОЛОГА В УМОВАХ ПОСТКРИЗОВОГО ЗРОСТАННЯ: ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ТА ТЕХНІКИ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ

Задорожна Анастасія Сергіївна,
аспірантка кафедри психології

Державний торговельно-економічний університет

a.zadorozhna@knute.edu.ua
<https://orcid.org/0009-0009-6333-4714>

Мета. Мета статті полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні значення особистих ресурсів, що сприяють самоактуалізації сучасного маркетолога, систематизації й представлення ефективних технік розвитку емоційної стійкості й побудові моделі психологічної підтримки самоактуалізації маркетолога в межах його посткризового зростання. **Методи.** Основними методами є теоретичний аналіз, синтез, узагальнення, структурування й порівняння, систематизація, контент-аналіз, моделювання. **Результати.** У статті досліджується вплив самоактуалізації особистості на процес посткризового зростання маркетолога як умови його подальшого професійного розвитку. Наголошується, що в умовах війни, соціальної нестабільності та психологічного виснаження особливої актуальності набуває потреба у внутрішньому відновленні, переосмисленні цінностей та формуванні нових точок опори. Саме посткризове зростання, засноване на усвідомленій роботі з власними емоційними станами, дозволяє фахівцю не тільки сприяти власному виживанню в критичних обставинах, а й сприяти формуванню спрямованості до активної професійної актуалізації. Теоретично обґрунтовано роль самоактуалізації як глибинного процесу відновлення цілісності, внутрішньої мотивації та сенсового наповнення діяльності. На основі проаналізованих положень представлено модель психологічної підтримки самоактуалізації маркетолога в межах його посттравматичного зростання: від технік швидкої самодопомоги, через засоби формування психологічної гнучкості, до стратегій довготривалої підтримки. **Висновки.** Самоактуалізація особистості маркетолога в умовах кризи постає не лише як внутрішній потенціал до зростання, але і як дієвий механізм адаптації, емоційної стабілізації та збереження професійного розвитку. Запропонована модель сприяє комплексному підходу до професійного відновлення та досягнення самоактуалізації як цілісного особистісного й професійного становлення маркетолога.

Ключові слова: психологічна гнучкість, емоційна регуляція, потенціал особистості, ресурсний стан, життєстійкість.

SELF-ACTUALISATION OF A MARKETER IN THE POST-CRISIS GROWTH ENVIRONMENT: PSYCHOLOGICAL RESOURCES AND TECHNIQUES FOR BUILDING EMOTIONAL RESILIENCE

Zadorozhna Anastasiia Serhiivna,

Postgraduate Student at the Department of Psychology

State University of Trade and Economics

a.zadorozhna@knute.edu.ua
<https://orcid.org/0009-0009-6333-4714>

Objective. The purpose of the article is to theoretically and methodologically substantiate the importance of personal resources that contribute to the self-actualisation of a modern marketer, to systematise and present effective techniques for developing emotional stability and to build a model of psychological support for the self-actualisation of a marketer within the framework of his post-crisis growth. **Methods.** The main research methods are theoretical analysis, synthesis, generalisation, structuring and comparison, systematisation, content analysis, modelling. **Results.** The article examines the impact of self-actualisation of the individual on the process of post-crisis growth of a marketer as a condition for their further professional development. It is emphasised that in the context of war, social instability and psychological exhaustion, the need for internal recovery, rethinking of values and the formation of new points of support becomes especially relevant. It is the post-crisis growth based on conscious work with one's own emotional states that allows a specialist not only to contribute to their own survival in critical circumstances, but also to promote the formation of a commitment

to active professional actualisation. The role of self-actualisation as a deep process of restoring integrity, internal motivation and meaningful activity is theoretically substantiated. On the basis of the analysed provisions, a model of psychological support for the self-actualisation of a marketer within the framework of his post-traumatic growth is presented: from techniques of quick self-help, through the means of forming psychological flexibility, to strategies of long-term support. **Conclusions.** Self-actualisation of a marketer's personality in a crisis appears not only as an internal potential for growth, but also as an effective mechanism for adaptation, emotional stabilisation and preservation of professional development. The proposed model promotes an integrated approach to professional recovery and achievement of self-actualisation as a holistic personal and professional development of a marketer.

Key words: *psychological flexibility, emotional regulation, personality potential, resource state, resilience.*

Вступ. В умовах нестабільного соціально-економічного середовища маркетингова сфера зазнає суттєвих трансформацій у своїй структурі та висуває нові вимоги до фахівця. Водночас глобальні кризи, що стають перешкодами до забезпечення реалізації довгострокових стратегій ведення бізнесу, деструктивно впливають не тільки на професійну складову особистості працівника, а й завдають шкоди і його психічному здоров'ю.

Зокрема, наслідки повномасштабної війни в Україні спричинили зростання нестабільності в економічному секторі, пов'язаних з логістичними перешкодами, зниженням купівельної спроможності населення й поведінки споживачів. Водночас необхідність пошуку новітніх та гнучких способів підтримки інтересу споживачів й просування продукції та послуг українського бізнесу створює додаткове психологічне навантаження на працівників сфери маркетингу.

Враховуючи комплексність проблем, які супроводжують сучасного маркетолога, можливим засобом збереження його самоактуалізації, а отже, особистого й професійного ресурсу виступає явище посткризового зростання. Даний підхід дозволяє особистості не тільки ефективно долати психологічні труднощі, пов'язаних з деструктивними наслідками криз, а й сприяти розвитку емоційної стійкості особистості у довготривалій перспективі, що є ключовим елементом для забезпечення професійного зростання фахівця.

Теоретичне обґрунтування проблеми.

Самоактуалізація особистості розглядається у психологічній науці як найвищий рівень прояву особистого потенціалу особистості. Як процес, дане явище є дотичним внутрішнього прагнення до самовираження, розкриття та розвитку власного «Я», а отже – досягненню психологічної зрілості та автентичності (Maslow, 1954).

А. Маслоу, досліджуючи поняття самоактуалізації особистості, наголошував на якостях, притаманних людям, що самоактуалізуються. До таких характеристик науковець відносить високий рівень емоційної стійкості, особистої автономії, розвинуту навичку до самопізнання та рефлексії (Maslow, 1954). Особливого значення Маслоу надає вмінню адаптуватись до

нестабільного середовища та невизначеності, творчому розв'язанню різноманітних завдань та опору на себе.

У маркетинговій сфері, що передбачає високу інтенсивність комунікацій, використання аналітичних та творчих навичок, необхідність швидкого прийняття рішень в умовах невизначеності та обмеженого часу, окреслені властивості також часто визначаються як складові показники професійно важливих якостей спеціалістів у сфері маркетингу (Boyatzis, 2008).

Посткризове зростання, особливо в контексті довготривалої загрози воєнного характеру, посилює необхідність вивчення особистих ресурсів як індивідуальних джерел протидії зовнішнім загрозам. Низка психологічних ресурсів, таких як адаптивність та гнучкість мислення, навички емоційної саморегуляції, високий рівень внутрішньої мотивації та спрямованості на активну протидію стресу часто визначаються як суттєвими компонентами безперервного розвитку особистості (Hobfoll, 1989; Carver, 1998). Відтак концепція Г. Гобфолла підкреслює роль необхідності збереження та примноження внутрішніх ресурсів особистістю, оскільки дані процеси прямо впливають на її здатність більш якісно долати стрес зі значно меншими психологічними «витратами», а також сприяє можливості швидше реалізовувати особистий потенціал (Hobfoll, 1989).

Водночас у психологічній літературі спостерігається недостатня кількість досліджень, що комплексно розкривають структуру психологічної підтримки самоактуалізації маркетолога як компонента посткризового зростання, що охоплювала б не тільки елемент психологічної допомоги маркетологу в супроводі фахівця, а й містила в собі компонент швидкої стабілізації його емоційного стану тут-і-зараз.

Мета статті полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні значення особистих ресурсів, що сприяють самоактуалізації сучасного маркетолога, систематизації й представлення ефективних технік розвитку емоційної стійкості й побудові авторської моделі психологічної підтримки самоактуалізації маркетолога в межах його посткризового зростання.

Методологія та методи. Основними методами дослідження, які були використані задля

досягнення мети дослідження є теоретичний аналіз, синтез, узагальнення, структурування й порівняння, систематизація, контент-аналіз. Представлена трирівнева модель психологічної підтримки самоактуалізації маркетолога в межах його посткризового зростання зумовила використання методу моделювання.

Результати та дискусії. Самоактуалізація особистості в кризових умовах існування виступає не тільки джерелом позитивних змін особистості, а й виступає суттєвим компонентом особистого, творчого та духовного потенціалу (Старинська, 2015). Дану закономірність підтверджує і класична концепція К. Роджерса, що визначає самоактуалізацію як результат розвинутої навички вільно реагувати й вільно переживати свої реакції на стресові події. Водночас здатність людини бути відкритою до нового досвіду посилює можливість особистості отримати позитивні зрушення на шляху до адаптації до нових умов життя (Rogers, 1942).

Варто наголосити на особливостях взаємодії самоактуалізації та емоційної стійкості особистості в процесі посткризового зростання, оскільки даний зв'язок характеризується взаємодоповненням у подоланні наслідків кризових подій. Самоактуалізація, як процес зростання особистості в межах прояву її особистого потенціалу, виступає наслідком емоційної регуляції адаптації особистості до нових умов існування, водночас прагнення особистості до самоактуалізації посилює самоусвідомлення та створює опору на ціннісний компонент, що є суттєвим при формуванні емоційної стійкості.

Також взаємозв'язок між двома психологічними феноменами можна визначити завдяки аналізу їх структурних компонентів:

1. Самосвідомість, яка є важливим елементом як самоактуалізації, так і саморегуляції особистості. Як чинник прояву особистого потенціалу, дана властивість проявляється в межах інтроспекції та рефлексії, що узгоджує діяльність особистості зі своїм внутрішнім світом, цінностями та світоглядом (Whitehead, 2017). Водночас задля ефективної саморегуляції, самоусвідомлення виступає точкою опори на особистий світ людини, сприяючи формуванню нового досвіду через рефлексію над власною поведінкою, емоційними реакціями (Heatherton, 2011).

2. Емоційний інтелект, як механізм ідентифікації та усвідомлення емоційного світу людини, дозволяє особистості краще відстежувати та керувати власними емоціями, а також будувати значущі та глибокі стосунки, що збільшує успішність самоактуалізації (Pausanos, 2014). Також емоційний інтелект є ключовим елементом в ефективній самопомозі, є показником відновлення сприят-

ливого емоційного стану та загального благополуччя особистості (Romanelli, Cain, Smith, 2006).

3. Психологічна гнучкість визначається як основний компонент психологічного здоров'я, що охоплює розпізнавання нових закономірностей посткризового існування, і як наслідок – психологічну адаптацію до нових умов (Kashdan, Rottenberg, 2010). Даний показник є суттєвим для безперервного процесу самоактуалізації, особливо в нестабільних умовах.

У професійному середовищі, самоактуалізація виступає фактором збереження професійного «Я» особистості попри дестабілізуючі й деструктивні наслідки тих чи інших стресових подій. Варто підкреслити, що самоактуалізація набуває особливого значення у креативних професіях, оскільки у професійному середовищі маркетолог систематично перебуває у процесі творчого самовираження.

Інноваційність та творчий підхід фахівця може не тільки позитивно впливати на розвиток його професіоналізму та кар'єри, а й сприяти зростанню його соціального статусу, впізнаваності та визнання іншими. Даний аспект попри позитивний вплив, здатен спрямовувати особистий фокус маркетолога на зовнішню валідацію – отримання соціальних, матеріальних та нематеріальних благ, що здатне послабити автентичність спеціаліста у підході до виконання професійних завдань на користь автоматичної роботи заради винагороди.

Водночас у ринковому середовищі, що функціонує в умовах кризи, доступність зовнішнього підтвердження для фахівця є ускладненим, що може призвести до демотивації, емоційного вигорання та загострення негативних психічних станів й переживань (Kerms, Kenrick, Neel, 2017). В даному контексті, самоактуалізація виступає чинником збереження фокуса особистості маркетолога на власних неповторних професійних та творчих здібностей, в також на особистих структурах, таких як внутрішній потяг, спрямованість та мотивацію, що є особливо значущим у посткризовому зростанні фахівця.

Варто підкреслити, що деструктивні наслідки криз, викликані умовами воєнного часу, часто призводять до зростання серед населення негативних станів, викликаних екзистенційною загрозою, збільшенням впливу так званої «фонової» тривожності та зростанню функціональної кризи. Для фахівців маркетингової сфери дані умови також здатні посилювати переживання страху щодо втрати особистого ресурсу, працездатності та місця роботи, посилення відчуття невизначеності через нестабільність ринку й соціально-економічної структури в цілому (Kalfon Hakhmigari, Diamant, 2025).

З огляду на вище окреслену проблематику, збереження психологічних ресурсів особистості набуває особливої актуальності, оскільки дані утворення стають точкою опори особистості в умовах деструктивного тиску наслідків криз. Психологічні ресурси розглядаються як інтегративна система внутрішніх детермінант особистісного функціонування, що охоплює когнітивні, афективні, мотиваційні, регуляторні та соціально-психологічні компоненти, які забезпечують здатність до подолання труднощів, збереження психічного гомеостазу та реалізації життєвих цілей (Лукашевич, 2022; Савченко, 2021).

У структурі особистісних ресурсів доцільно розрізняти внутрішні та зовнішні ресурси, які, перебуваючи у взаємодії, детермінують ефективність адаптації та потенціал особистісного зростання, зокрема в умовах кризи. Внутрішні ресурси охоплюють індивідуально-психологічні характеристики, такі як рівень саморегуляції, життєстійкість, емоційна зрілість та стійкість, рефлексивність, мотиваційна спрямованість та смисложиттєві орієнтири (Савченко, 2021; Ковальчук, 2020; Khusjumi, Kour, 2024; Serdiuk, 2022). Натомість зовнішні ресурси охоплюють соціальні зв'язки, підтримку з боку близьких і професійного середовища, доступ до якісної освіти, інформаційних і матеріальних ресурсів, а також компонент змістовної праці (Лукашевич, 2022; Albrecht, Green, Marty 2021).

Урахування динаміки посткризового зростання дозволяє розглядати самоактуалізацію не як лінійний процес, а як адаптивно-змінну траєкторію розвитку, що активується під впливом глибоких особистісних потрясінь та викликів. За умови наявності достатніх психологічних ресурсів, особистість здатна не лише відновити функціонування після кризових станів, а й вийти на якісно новий рівень рефлексії, смислового самовизначення та професійної зрілості (Tedeschi, Calhoun, 2004).

У контексті професійної діяльності маркетолога, який функціонує у високоінтенсивному, конкурентному та часто нестабільному середовищі, посттравматичне зростання може стати каталізатором для оновлення ціннісних орієнтирів, перегляду мотиваційних стратегій і формування нових моделей самоактуалізації.

З урахуванням визначених в ході теоретико-методичного аналізу положень щодо самоактуалізації особистості маркетолога в межах його посткризового зростання, нами була розроблена авторська модель психологічної підтримки самоактуалізації маркетолога, що ґрунтується на принципах ресурсного підходу, гуманістичної психології та концепції посткризового зростання.

Відповідно до окресленої моделі, структура посткризового зростання маркетолога складає три рівні розвитку особистого ресурсу,

МОДЕЛЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ МАРКЕТОЛОГА В МЕЖАХ ЙОГО ПОСТКРИЗОВОГО ЗРОСТАННЯ

Рис. 1. Модель психологічної підтримки самоактуалізації маркетолога в межах його посткризового зростання

шляхом опанування технік емоційної стабілізації особистості в процесі її самоактуалізації.

Першим рівнем виступає блок, спрямований на можливість маркетолога забезпечити швидку самодопомогу у разі виникнення повторних деструктивних загроз та гострих стресових реакцій особистості на них. До таких інструментів можна віднести дихальні практики (повільне, глибоке дихання, чергування ніздрів), техніки стабілізації через тілесний та сенсорний компонент, такі як прогресивна м'язова релаксація та «сканування тіла» сприяють зниженню рівня тривожності, активуючи можливості організму до зменшення фізіологічної напруги (Toussaint, Nguyen, Roettger, et. al., 2021).

Не менш важливими на даному етапі є техніки перефокусування уваги, що своєю чергою створює простір для можливості особистості перейти від концентрації власної реакції на стрес до інтроспекції, а отже пошуку шляхів можливого виходу з кризи (Shraga, Pushkarskaya, Sarid, 2025).

Другим рівнем є блок розвитку особистих стратегій подолання життєвих труднощів, що передбачає не тільки сформувані низку оптимальних кроків у подоланні наслідків кризових ситуацій, а й сприяти формуванню особистої автономії як опори людини на власні можливості.

Ефективними техніками на даному етапі виступають практики когнітивно-поведінкової терапії, майндфулнес, що демонструють зниження тривожності й депресії, як більш віддалених наслідків стресових подій, а також системна саморефлексія, що завдяки письмовим практикам відстеження власного стану допомагає людині сформувані та використувувати адаптивні стратегії (Anjum, Aziz, Hamid, 2023).

Суттєвими при подоланні наслідків стресових станів, пов'язаних з воєнним станом виступають практики тілесно-орієнтованої терапії, використання яких позитивно знижує частоту й інтенсивність дисоціативних реакцій, ефективно стабілізує психофізіологічний стан (Klymenko, Haladza, Bondarchuk et. al., 2024).

Важливою частиною етапу формування стійких особистих стратегій є й арт-терапевтичні практики, а саме малювання, маскотерапія, скульптура, фото- та музикотерапія, пісочна терапія, малювання мандал та сторітелінг є універсальними техніками, що можуть бути адаптовані під кожну особистість задля подолання наслідків травматичних подій, пошуку внутрішнього балансу й корекції емоційного стану (Karpenko, Zhvaniya, 2024).

Третім рівнем моделі виступає комплекс психологічних заходів, спрямованих на забезпечення психологічного зростання фахівця

задля забезпечення самоактуалізації особистості у довготривалій перспективі. У даному комплексі психологічних заходів важливо забезпечити свідому інтеграцію досвіду особистості задля формування гнучких стратегій подолання труднощів. Даний аспект посилюють і інтеграція практик пошуку сенсу на основі життєвих ціннісних орієнтацій, а також розширення мережі соціальних контактів, що слугують спільнотами для розвитку особистого та професійного ресурсу (Kang, Fischer, Vus, et al., 2024).

Суттєвими у довгостроковій підтримці самоактуалізації маркетолога відіграє дотримання психогієни як профілактичний інструмент порушень сну, фізичного та психічного здоров'я в цілому. Вплив психогієни виявляється на трьох рівнях:

1. Фізіологічна складова: регулярне відновлення сну, збалансоване харчування, фізична активність;

2. Психологічна складова: самоспостереження, емоційна звітність, обмеження негативного контакту із джерелами стресу;

3. Профілактика: регулярні обстеження, психосоціальний підтримувальний простір, відмова від шкідливих звичок (Saiko, Zosymchuk, Haida I. Ye., 2024).

Для забезпечення тривалого психологічного супроводу маркетолога у процесі його самоактуалізації в умовах посткризового відновлення, підтримка спеціаліста з ментального здоров'я може виступати стійким засобом стабілізації психоемоційного стану, водночас створюючи простір для глибокої роботи з особистісними установками, ресурсами та цінностями. Залучення психолога чи психотерапевта дозволяє не лише обрати найбільш доречні інструменти відповідно до потреб клієнта, але й забезпечити безпечний простір для осмислення травматичного досвіду, формування здорових механізмів саморегуляції, самоприйняття та психогієни. Такий супровід сприяє поступовому формуванню внутрішньої стійкості, що, своєю чергою, розширює можливості для професійного зростання, відновлення креативності та реалізації в межах обраної професії.

Висновки. Самоактуалізація особистості маркетолога в умовах кризи постає не лише як внутрішній потенціал до зростання, але і як дієвий механізм адаптації, емоційної стабілізації та збереження професійного розвитку. Її тісний взаємозв'язок з емоційною стійкістю, самосвідомістю, емоційним інтелектом та психологічною гнучкістю дозволяє сформувати цілісне уявлення про ресурси, що підтримують посткризове зростання.

Розроблена авторська модель психологічної підтримки самоактуалізації маркетолога демонструє приклад ресурсного підходу до

професійної підтримки в умовах нестабільного середовища, поєднуючи елементи само-допомоги, особистісної терапевтичної роботи та довготривалого супроводу розвитку.

Водночас роль зовнішніх ресурсів (соціальна підтримка, організаційне середовище, професійна спільнота) у динаміці посткризо-

вої підтримки самоактуалізації маркетолога потребує більш глибокого дослідження, що формує перспективу подальших досліджень та як наслідок – розробку адаптивних психологічних інструментів для самодіагностики рівня готовності до самоактуалізації в кризових умовах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кашлюк Ю. Феномен психологічного благополуччя особистості як об'єкт наукового дослідження. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2016. Вип. 2(1). С. 70–74. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkh_p_2016_2\(1\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkh_p_2016_2(1)_14) (дата звернення: 24.07.2025).
2. Ковальчук О. М. Психологічні ресурси особистості у структурі саморозвитку: теоретико-методологічний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2020. 3(2). С. 67–72.
3. Лукашевич М. П. Психологічні ресурси особистості як чинник її адаптації до умов життєвої невизначеності. *Психологія і особистість*. 2022. 1(21). С. 88–96. URL : <https://doi.org/10.33989/2226-4078.2022.1.258239> (дата звернення: 22.07.2025).
4. Савченко О. В. Психологічні ресурси як фактор стресостійкості особистості. *Актуальні проблеми психології. Т. I. Загальна психологія*. 2021. 48(8). С. 43–51.
5. Старинська Н.В. Особливості самоактуалізації майбутніх психологів у процесі професійної підготовки. Монографія. Київ : «Інтерсервіс», 2015. 178 с.
6. Albrecht S. L., Green C. R., Marty A. Meaningful Work, Job Resources, and Employee Engagement. *Sustainability*. 2021. 13(7). URL : <https://doi.org/10.3390/su13074045> (дата звернення: 23.07.2025).
7. Anjum G., Aziz M., Hamid H.K. Life and mental health in limbo of the Ukraine war: How can helpers assist civilians, asylum seekers and refugees affected by the war? *Front. Psychol.* 2023. 14:1129299. URL : <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1129299> (дата звернення: 22.07.2025).
8. Boyatzis R. E. Competencies in the 21st Century. *The Journal of Management Development*. 2008. 271. P. 5–12. URL : <https://doi.org/10.1108/02621710810840730> (дата звернення: 22.07.2025).
9. Carver C. S. Resilience and thriving: Issues, models, and linkages. *Journal of Social Issues*. 1998. 54(2). P. 245–266.
10. Heatherton T. F. Neuroscience of self and self-regulation. *Annu Rev Psychol.* 2011. 62. P. 363–390. URL : <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.121208.131616>. (дата звернення: 22.07.2025).
11. Hobfoll S. E. Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*. 1989. 44(3). P. 513–524.
12. Kalfon Hakhmigari M., Diamant I. Occupational burnout during war: The role of stress, disruptions in routine, sleep, work-family conflict, and organizational support as a moderator. *PLOS ONE*. 2025. 20(1). URL : <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0316917> (дата звернення: 22.07.2025).
13. Kang H., Fischer I.C., Vus V., et al. Psychological resilience of mental health workers during the Russia-Ukraine War: implications for clinical interventions. *Prim Care Companion CNS Disord.* 2024. 26(5) : 24m03761.
14. Karpenko O., Zhvaniya T. The role of art therapy in the comprehensive rehabilitation of military personnel with ptsd: modern approaches and challenges. *Collection of Scientific Papers «ΛΟΓΟΣ»*, Cambridge, 18 October 2024. 2024. P. 377–383. URL : <https://doi.org/10.36074/logos-18.10.2024.089> (дата звернення: 22.07.2025).
15. Kashdan T.B., Rottenberg J. Psychological flexibility as a fundamental aspect of health. *Clin Psychol Rev.* 2010 30(7). P. 865–878. URL : <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2010.03.001> (дата звернення: 23.07.2025).
16. Khujumi I., Kour, P. Psychological Wellbeing, Social support, And Resilience Among Population in Areas of Conflict. *Educational Administration Theory and Practices*. 2024. 30. P. 8661–8671. URL : <https://doi.org/10.53555/kuey.v30i4.2795> (дата звернення: 24.07.2025).
17. Klymenko I., Haladza, M.V., Bondarchuk A.G., Pysarenko T.V., Shlyonska O.O. Body-oriented psychotherapy in working with dissociative disorders in military personnel. *Psychiatry Neurology and Medical Psychology*. 2024. 11. P. 399–410. URL : <https://doi.org/10.26565/2312-5675-2024-26-05> (дата звернення: 22.07.2025).
18. Krems J., Kenrick D., Neel, R. Individual Perceptions of Self-Actualization: What Functional Motives Are Linked to Fulfilling One's Full Potential? *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2017. 43. P. 1–16. URL : <http://dx.doi.org/10.1177/0146167217713191> (дата звернення 22.07.2025).
19. Maslow A. H. Motivation and Personality. New York : Harper, 1954. 411 p.
20. Pausanos M. Emotional Intelligence as Predictor of Self-Actualization. *University of Bohol Multidisciplinary Research Journal*. 2014. 2. P. 32–43. URL : <https://doi.org/10.15631/ubmrj.v2i1.13> (дата звернення: 24.07.2025).
21. Rogers C.R. Counseling and Psychotherapy: Newer Concepts in Practice. Boston : Houghton Mifflin, 1942. 450 p.
22. Romanelli F., Cain J., Smith K.M. Emotional intelligence as a predictor of academic and/or professional success. *American Journal of Pharmaceutical Education*. 2006. 70(3) : 69. P. 1–10. URL : <https://doi.org/10.5688/aj700369> (дата звернення: 22.07.2025).
23. Saiko O. V., Zosymchuk I. P., Haida I. Ye. Hygienic assessment of psychophysiological changes in health care workers in terms of their health status in peacetime and martial law. *Reports of Vinnytsia National Medical University*. 2024. Vol. 28(2), P. 320–330.

24. Serdiuk L. Internal Resources of Personal Psychological Well-Being. *The Global Psychotherapist*. 2022. P. 17-23. URL : <https://doi.org/10.52982/lkj167> (дата звернення: 22.07.2025).
25. Shraga Y., Pushkarskaya H., Sarid O. Psychological first aid for Ukrainian civilians: protocol and reflections on a volunteer international phone-based intervention. *Front. Digit. Health*. 2025. 7 : 1539189. URL : <https://doi.org/10.3389/fdgh.2025.1539189> (дата звернення: 22.07.2025).
26. Tedeschi R. G., Calhoun L. G. Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*. 2004. 15(1). P. 1–18. URL : https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01 (дата звернення: 24.07.2025)
27. Toussaint L., Nguyen Q. A., Roettger C., Dixon K., Offenbacher M., Kohls N., Hirsch J., Sirois F. Effectiveness of Progressive Muscle Relaxation, Deep Breathing, and Guided Imagery in Promoting Psychological and Physiological States of Relaxation. *Evid Based Complement Alternat Med*. 2021. 5924040. URL : <https://doi.org/10.1155/2021/5924040> (дата звернення: 22.07.2025)
28. Whitehead P. M. Goldstein's self-actualization: A biosemiotic view. *The Humanistic Psychologist*. 2017. 45(1). P. 71–83. URL : <https://doi.org/10.1037/hum0000047> (дата звернення: 22.07.2025).
29. Voitenko E., Kaposloz H., Myronets S., Zazumko O., Osodlo V. Influence of Characteristics of Self-Actualization and Coping Behavior on Resistance of Teachers to Professional Stressors and Emotional Burnout. *International Journal of Organizational Leadership*. 2021. Vol. 10. P. 1–14. URL : <https://ssrn.com/abstract=4162805> (дата звернення: 23.07.2025).

REFERENCES:

1. Kashliuk, Yu. (2016) Fenomen psykholohichnoho blahopoluchchia osobystosti yak ob'ekt naukovooho doslidzhennia [The phenomenon of psychological well-being of an individual as an object of scientific research]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya : Psykholohichni nauky, Vyp. 2(1)*, 70–74. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkh_2016_2\(1\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkh_2016_2(1)_14) [in Ukrainian].
2. Kovalchuk, O. M. (2020). Psykholohichni resursy osobystosti u strukturi samorozvytku: teoretyko-metodolohichniy aspekt [Psychological resources of the individual in the structure of self-development: theoretical and methodological aspect]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Psykholohichni nauky*, 3(2), 67–72 [in Ukrainian].
3. Lukashevych, M. P. (2022). Psykholohichni resursy osobystosti yak chynnyk yii adaptatsii do umov zhyttievoi nevyznachenosti [Psychological resources of the individual as a factor in his adaptation to conditions of life uncertainty]. *Psykholohiia i osobystist*, 1(21), 88–96. URL: <https://doi.org/10.33989/2226-4078.2022.1.258239> [in Ukrainian].
4. Savchenko, O. V. (2021). Psykholohichni resursy yak faktor stresostiikosti osobystosti [Psychological resources as a factor of individual stress resistance]. *Aktualni problemy psykholohii. T. I. Zahalna psykholohiia*, 48(8), 43–51 [in Ukrainian].
5. Starynska, N. V. (2015). Osoblyvosti samoaktualizatsii maibutnikh psykholohiv u protsesi profesiinoi pidhotovky. Monohrafiia [Features of Future Psychologists' Self-Actualisation in the Process of Professional Training. Monography]. Kyiv: Interservis. 178 [in Ukrainian].
6. Albrecht, S. L., Green, C. R., & Marty, A. (2021). Meaningful Work, Job Resources, and Employee Engagement. *Sustainability*, 13(7). URL: <https://doi.org/10.3390/su13074045>.
7. Anjum, G., Aziz, M., & Hamid, H. K. (2023) Life and mental health in limbo of the Ukraine war: How can helpers assist civilians, asylum seekers and refugees affected by the war? *Front. Psychol.* 14:1129299. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1129299>.
8. Boyatzis, R. E. (2008). Competencies in the 21st Century. *The Journal of Management Development*, 27, 5-12. URL: <https://doi.org/10.1108/02621710810840730>.
9. Carver, C. S. (1998). Resilience and thriving: Issues, models, and linkages. *Journal of Social Issues*, 54(2), 245–266.
10. Heatherton, T. F. (2011) Neuroscience of self and self-regulation. *Annu Rev Psychol*, 62, 363-390. URL: <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.121208.131616>.
11. Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*, 44(3), 513–524.
1. 12. Kalfon Hakhmigari, M., & Diamant, I. (2025) Occupational burnout during war: The role of stress, disruptions in routine, sleep, work-family conflict, and organizational support as a moderator. *PLOS ONE*, 20(1). URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0316917>.
12. Kang, H., Fischer, I. C., Vus, V., et al. (2024) Psychological resilience of mental health workers during the Russia-Ukraine War: implications for clinical interventions. *Prim Care Companion CNS Disord*, 26(5):24m03761.
13. Karpenko, O., & Zhvaniya, T. (2024). The role of art therapy in the comprehensive rehabilitation of military personnel with ptsd: modern approaches and challenges. *Collection of Scientific Papers «ΛΟΓΟΣ»*, 377–383. URL: <https://doi.org/10.36074/logos-18.10.2024.089>.
14. Kashdan, T. B. & Rottenberg, J. (2010) Psychological flexibility as a fundamental aspect of health. *Clin Psychol Rev*, 30(7), 865-878. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2010.03.001>.
15. Khujumi, I., & Kour, P. (2024). Psychological Wellbeing, Social support, And Resilience Among Population in Areas of Conflict. *Educational Administration Theory and Practices*, 30, 8661-8671. URL: <https://doi.org/10.53555/kuey.v30i4.2795>.
16. Klymenko, I., Haladza, M. V., Bondarchuk, A. G., Pysarenko, T. V., & Shlyonska, O. O. (2024). Body-oriented psychotherapy in working with dissociative disorders in military personnel. *Psychiatry Neurology and Medical Psychology*, 11, 399-410. URL: <https://doi.org/10.26565/2312-5675-2024-26-05>.

17. Krems, J. & Kenrick, D., & Neel, R. (2017). Individual Perceptions of Self-Actualization: What Functional Motives Are Linked to Fulfilling One's Full Potential?. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 43. 1-16. URL: <http://dx.doi.org/10.1177/0146167217713191>.
18. Maslow, A. H. (1954). *Motivation and Personality*. New York: Harper. 411.
19. Pausanos, M. (2014). Emotional Intelligence as Predictor of Self-Actualization. *University of Bohol Multidisciplinary Research Journal*, 2, 32-43. URL: <https://doi.org/10.15631/ubmrj.v2i1.13>.
20. Rogers, C. R. (1942). *Counseling and Psychotherapy: Newer Concepts in Practice*. Houghton Mifflin.
21. Romanelli, F., Cain, J. & Smith, K.M. (2006) Emotional intelligence as a predictor of academic and/or professional success. *American Journal of Pharmaceutical Education*, 70(3):69, 1-10. URL: <https://doi.org/10.5688/aj700369>.
22. Saiko, O. V., Zosymchuk, I. P., & Haida I. Ye. (2024). Hygienic assessment of psychophysiological changes in health care workers in terms of their health status in peacetime and martial law. *Reports of Vinnytsia National Medical University*, Vol. 28(2), 320–330.
23. Serdiuk, L. (2022). Internal Resources of Personal Psychological Well-Being. *The Global Psychotherapist*, 2, 17-23. URL: <https://doi.org/10.52982/lkj167>.
24. Shraga, Y., Pushkarskaya, H., & Sarid, O. (2025) Psychological first aid for Ukrainian civilians: protocol and reflections on a volunteer international phone-based intervention. *Front. Digit. Health*, 7:1539189. URL: <https://doi.org/10.3389/fdgth.2025.1539189>.
25. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1–18. URL: https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01
26. Toussaint, L., Nguyen, Q.A., Roettger, C., Dixon, K., Offenbacher, M., Kohls, N., Hirsch, J., & Sirois, F. (2021) Effectiveness of Progressive Muscle Relaxation, Deep Breathing, and Guided Imagery in Promoting Psychological and Physiological States of Relaxation. *Evid Based Complement Alternat Med.*, 5924040. URL: <https://doi.org/10.1155/2021/5924040>.
27. Whitehead, P. M. (2017). Goldstein's self-actualization: A biosemiotic view. *The Humanistic Psychologist*, 45(1), 71–83. URL: <https://doi.org/10.1037/hum0000047>.
28. Voitenko, E., Kaposloz, H., Myronets, S., Zazumko, O., Osodlo, V. (2021). Influence of Characteristics of Self-Actualization and Coping Behavior on Resistance of Teachers to Professional Stressors and Emotional Burnout. *International Journal of Organizational Leadership*, 10, 1–14. URL: <https://ssrn.com/abstract=4162805>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.08.2025
Дата публікації: 04.11.2025

УДК 159.9:005.95/.96:331.5:004.8

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2025-2-9>

ВІД RIASEC ДО АЛГОРИТМІВ: ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ З ВІДПОВІДНОСТІ ПРАЦІВНИКА ПРОФЕСІЇ (1990-2025)

Чайка Ростислав Михайлович,

доктор філософії в психології,

доцент кафедри теоретичної та практичної психології

Національний університет «Львівська Політехніка»

rchayka@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1979-0738>

Мета. Дослідження спрямовано на комплексний огляд емпіричних робіт, присвячених відповідності працівника професії у 1990-2025 рр., з уточненням концептуальних підходів, чинників формування та наслідків цього феномена для кар'єри. **Методи.** Проведено систематичний пошук у базах Scopus, Web of Science, PsycINFO та Google Scholar, після чого здійснено дворівневий скринінг назв, анотацій і повних текстів. До фінального корпусу увійшло 87 рецензованих емпіричних статей; для кожної заковано країну вибірки, дизайн, розмір вибірки, інструмент вимірювання відповідності та досліджувані антецеденти, медіатори, модератори й результати. Для обробки матеріалу застосовано контент-аналіз і описову статистику з візуалізацією хронологічних та географічних трендів. **Результати.** Понад половину робіт становили крос-секційні дослідження, але частка лонгітюдних панелей зросла до 40%. Індекси конгруентності інтересів RIASEC залишаються "золотим стандартом" (62% досліджень), але алгоритмічні оцінки швидко набирають популярності. Основними антецедентами виступили професійні інтереси, кар'єрна адаптивність і проактивність; залученість у роботі була найчастішим медіатором, а стать, вік і організаційна підтримка – провідними модераторами. Суб'єктивні наслідки (задоволеність, залученість, покликання) досліджувалися частіше, ніж об'єктивні (середній бал успішності, доходи, швидкість працевлаштування), причому потребово-ціннісні метрики найкраще прогнозували довгострокову продуктивність. Порівняння моделей підтвердило гіпотезу моделі гнучкої відповідності, згідно з якою помірна невідповідність може компенсуватися адаптивним дизайном ролі та саморегуляцією кар'єри. **Висновки.** Відповідність працівника професії є динамічним процесом, де початкове поєднання інтересів запускає розвиток компетенцій і ресурсів, а гнучке середовище дозволяє підтримувати високі результати навіть за початкової невідповідності. Практичні наслідки включають комбіноване тестування інтересів із потребово-ціннісними шкалами у профорієнтації, впровадження етично прозорих систем ШІ на етапі рекрутингу та використання метрик відповідності у HR-аналітиці.

Ключові слова: відповідність працівника професії, RIASEC, кар'єрна адаптивність, залученість в роботу, здатність до працевлаштування, алгоритмічний скринінг; профорієнтація, утримання працівників.

FROM RIASEC TO ALGORITHMS: A LITERATURE REVIEW OF PERSON-VOCATION FIT (1990-2025)

Chayka Rostyslav Mykhailovych,

PhD in Psychology, Associate Professor,

Department of Theoretical and Practical Psychology

Lviv Polytechnic National University

rchayka@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1979-0738>

Purpose. This study provides a comprehensive review of empirical research on person-vocation fit conducted between 1990 and 2025, clarifying conceptual approaches, antecedent factors, and career-related outcomes of the phenomenon. **Methods.** A systematic search in Scopus, Web of Science, PsycINFO, and Google Scholar was followed by a two-stage screening of titles, abstracts, and full texts. The final corpus comprised 87 peer-reviewed empirical articles; for each, the country of the sample, research design, sample size, fit-measurement instrument, and investigated antecedents, mediators, moderators, and outcomes were coded. Content analysis and descriptive statistics were used to visualise chronological and geographical trends. **Results.** More than half of the studies were cross-sectional, although the share of longitudinal panels rose to 40 per cent. RIASEC interest-congruence indices remain the "gold standard" (62 per cent of studies), but algorithmic assessments are rapidly gaining ground. Professional interests, career adaptability, and proactivity emerged as primary antecedents; work engagement was the most frequent mediator, while gender, age, and organisational support served as key moderators. Subjective outcomes (job satisfaction, engagement, calling) were examined more

often than objective indicators (grade-point average, income, employment speed), with needs- and values-based metrics proving the best long-term performance predictors. Model comparisons supported the flexible-fit hypothesis, indicating that moderate incongruence can be offset by adaptive role design and career self-regulation. **Conclusions.** Person-vocation fit is a dynamic process in which an initial alignment of interests triggers the development of competencies and resources. At the same time, a flexible environment allows high performance even when initial congruence is imperfect. Practical implications include combining interest testing with needs- and values-based scales in career guidance, implementing ethically transparent artificial-intelligence systems at the recruitment stage, and incorporating fit metrics into HR analytics.

Key words: *person-vocation fit, RIASEC, career adaptability, work engagement, employability, algorithmic screening, career guidance, employee retention.*

Вступ. Актуальність теми у межах відповідності працівника робочому середовищу (person-environment fit, *P-E fit*). У межах загальної парадигми P-E fit вирізняють щонайменше три ключові підтипи: відповідність працівника роботі (person-job fit, PJF), відповідність працівника організації (person-organization fit, POF) та відповідність працівника професії (person-vocation fit, PVF) (Van Vianen, 2018). Хоча PJF та POF давно потрапили в центр організаційних досліджень, саме PV fit визначає, чи обрана професійна сфера загалом "пасує" індивіду, тобто чи узгоджуються його інтереси, здібності й базові цінності з вимогами та можливостями певної професії та відповідної професійної спільноти. Метааналізи свідчать, що високий рівень будь-якого різновиду P-E fit асоційований із задоволеністю роботою, підвищеною залученістю та нижчою плинністю кадрів (Kristof-Brown et al., 2005). Однак саме PVF найтісніше пов'язаний із довготерміновими кар'єрними наслідками, зокрема з обґрунтованістю вибору професії, академічною успішністю та стійким відчуттям призначення (Su et al., 2015).

Еволюція поняття відповідності працівника професії. Історично PVF розвивався від одновимірного співпадіння інтересів у класичній теорії RIASEC Голланда (Holland, 1997) до багатовимірних моделей, що включають відповідність по цінностям та відповідність потребам (Kristof, 1996). Подальше розширення відбулося через інтеграцію з моделлю Приваблення-Відбір-Відсіювання (Schneider, 1987) і поєднанням із POF у роботах Alder (2006), що підкреслило важливість взаємодії людини як з професією, так і з організацією, де ця професія реалізується. Сучасна психологія кар'єри також спирається на соціально-когнітивну теорію кар'єри, теорію створення кар'єри та інші підходи, розглядаючи результати PVF упродовж життєвого циклу кар'єри (Lent et al., 2002; Savickas, 2013). Доведено, що інтереси є сильнішим предиктором як PVF, так і PJF-відповідності порівняно з особистісними рисами (Ehrhart & Makransky, 2007), хоча фактори невротизму, екстраверсії та сумлінності помітно впливають на професійну поведінку (Tokar et al., 1998). Лонгitudні дані показують, що конгруентність між інтересами та сприйнятими вимогами професії зростає в перші роки трудової діяльності (Feij et al., 1999).

Стрімка трансформація ринку праці – від автоматизації й появи нових професій до масової міграції кадрів унаслідок економічних і геополітичних потрясінь – посилила потребу в точних інструментах, що допомагають людям обирати і переглядати свій професійний шлях. Концепт PVF давно посідає центральне місце у кар'єрній психології, проте більшість оглядів зосереджуються або на ранніх інтересо-орієнтованих моделях Голланда, або на приватних питаннях відповідності «людина-посада» чи «людина-організація». Водночас останні три десятиліття позначені вибуховим зростанням досліджень, які розширюють PVF до багатовимірних конструкцій, інтегрують його з теоріями залученості, працевлаштовуваності та досвіду працівника, а також запроваджують алгоритмічні способи оцінки конгруентності за великими даними. Наперекір цьому розмаїттю не існує узагальнюючого огляду, що охопив би увесь корпус напрацювань від 1990 р. до сьогодні та критично зіставив би класичні, мультидисциплінарні й обчислювальні підходи. Крім того, досі недостатньо зрозуміло, які саме особисті та контекстуальні чинники формують PVF у різних культурах, і як різні способи його вимірювання пов'язані з суб'єктивними та об'єктивними кар'єрними результатами. Така фрагментованість знань ускладнює розробку доказових практик профорієнтації, рекрутингу й HR-аналітики, особливо коли організації дедалі частіше покладаються на системи штучного інтелекту для попереднього відбору кандидатів. У цьому контексті постає потреба у цілісному, критичному огляді літератури, який не лише зведе воєдино існуючі теорії та методи, а й відобразить методологічні тренди, виявить прогалини та окреслить пріоритети для майбутніх досліджень.

Мета дослідження: систематизувати та критично оцінити теоретичні й емпіричні напрацювання з person-vocation fit за 1990-2025 рр., щоб окреслити прогалини та сформулювати дорожню карту подальших досліджень.

Завдання дослідження:

1. Картографувати концептуалізації та способи операціоналізації PV fit, виділивши ключові вимірювальні підходи.

2. Проаналізувати антецеденти й наслідки PV fit, розмежувавши суб'єктивні й об'єктивні показники кар'єрного успіху.

3. Оцінити методологічні тренди та запропонувати напрямки для майбутніх лонгітюдних і крос-культурних досліджень, зокрема з використанням big-data та AI-методів оцінювання PV fit.

Методи та організація дослідження.

Дослідження виконано у форматі огляду літератури, орієнтованому на основні принципи PRISMA-ScR, що дозволяють систематично описати процес пошуку, скринінгу та синтезу літератури, хоча повного чек-листа не впроваджували (Tricco et al., 2018). Методологічну рамку було запозичено з класичної моделі, яка надає послідовність кроків «визначення питання – ідентифікація джерел – вибір літератури – картографування даних – висвітлення результатів» (Arksey & O'Malley, 2005).

Систематичний пошук відбувався у чотирьох електронних базах даних – Scopus, Web of Science Core Collection, PsycINFO і Google Scholar – і охопив період із 1990 до кінця першого кварталу 2025 року, коли концепція PVF пройшла ключові етапи емпіричного та теоретичного розвитку. Пошукові рядки містили комбінації виразів “person-vocation fit”, “vocational interest congruence”, “RIASEC congruence”, “needs-supplies vocational fit” і споріднені терміни, пов'язані з роботою, кар'єрою та професією. У Google Scholar вручну було переглянуто перші 150 записів, упорядкованих за релевантністю. Після імпорту результатів здійснили автоматичне вилучення дублікатів, а далі – дворівневий скринінг: спочатку оцінювалися назви й анотації, потім повні тексти, щоб пересвідчитися у наявності емпіричного дизайну, чіткої операціоналізації PVF та принаймні одного вимірюваного антецедента, медіатора, модератора чи наслідку. Критеріям включення відповідали лише рецензовані статті англійською мовою; теоретичні огляди, дисертації та видання без емпіричних даних вилучалися. Усі рішення щодо добору літератури приймав один рецензент, який водночас є автором статті; таким чином, консенсусні процедури не застосовувалися, що розглядається як методологічне обмеження.

Підсумковий корпус становив тридцять сім рецензованих робіт. Для кожної статті фіксували авторів, рік публікації, країну походження вибірки, дисципліну, дослідницький дизайн (крос-секційний, лонгітюдний, експериментальний), розмір вибірки та інструмент вимірювання PVF. Окремо кодувалися вивчені антецеденти, процесуальні механізми, моде-

ратори та результати, розділені на суб'єктивні (задоволеність, залученість, покликання) й об'єктивні (успішність навчання, доходи, працевлаштування) показники кар'єрного успіху. Далі матеріал зазнав двоетапного аналізу: спочатку виконано описову статистику публікацій (хронологічну та географічну динаміку, розподіл методів), після чого проведено індуктивний тематичний аналіз.

Результати дослідження та їх обговорення. *Дескриптивний профіль статей (роки, країни, журнали, методи).* Хронологічна динаміка. З огляду на метадані Google Scholar, згадки терміна person-vocation fit у наукових статтях зросли з приблизно 3 000 публікацій у 1990 р. до піку у 16 500 – 17 000 у 2013–2018 рр., після чого спостерігається помірне плато з незначним спадом у 2020 р. і знову підйом до 16 500 у 2022–2023 рр. (див. Рис. 1). Така хвиля зростання відповідає двом ключовим періодам розвитку теми: (а) “інтересоцентричному” буму середини 1990-х – початку 2000-х, коли дослідники активно тестували модель Голланда у різних культурних контекстах, та (б) “мультипросторовому” етапу після 2010 р., коли до конгруентності інтересів додалися цінності, потреби та алгоритмічні оцінки.

Географія вибірок. Серед 87 емпіричних робіт, що пройшли скринінг, панує англослов'янський простір: 28 досліджень проведено у США (32%), по 10 – у Китаї та Німеччині (по 11%), ще 7 – у Швейцарії (8%). Решта 32 статті репрезентують 13 країн, зокрема Нідерланди, Австралію, Іспанію, Хорватію та Індію, кожна з яких представлена один раз. Така картина підтверджує висновки попередніх оглядів про домінування західних вибірок і потребу у крос-культурній реплікації (Su et al., 2015).

Журнальна приналежність. Майже чверть корпусу (23 з 87) опубліковано у Journal of Vocational Behavior, що лишається флагманським майданчиком для PVF. На другому місці – Journal of Applied Psychology (13 статей), далі Career Development Quarterly (8) та Applied Psychology (6). Решта журнальних площадок – Frontiers in Psychology, European Journal of Work and Organizational Psychology, Social Forces тощо – представлені поодинокими публікаціями, що свідчить про поступове розширення тематики за межі традиційної кар'єрної психології.

Методологічні підходи. За дизайном домінують крос-секційні дослідження – 50 статей (57%), що традиційно забезпечують “моментальний знімок” відповідності. Лонгітюдні напрями становлять 35 робіт (40%) і демонструють поступову увагу до динаміки PVF (Feij et al., 1999; Tracey & Robbins, 2006). Єдина експериментальна праця сигналізує про появу big-data/AI-підходів до вимірювання

Кількість згадок в статтях, 1990-2024 pp (Google Scholar)

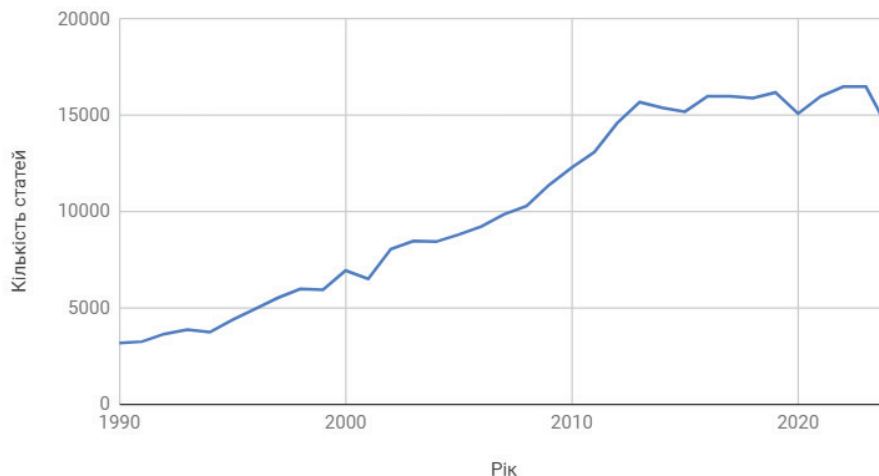

Рис. 1. Динаміка кількості публікацій за пошуковим запитом "person-vocation fit" у Google Scholar з 1990 по 2025 роки

конгруентності, машинне навчання підвищує точність прогнозування професійного вибору на основі інтересів.

Інструменти вимірювання. Більшість авторів ($\approx 62\%$) спираються на інтересо-орієнтовані індекси типу RIASEC або коди Голланда; ще 11% використовують шкали "сприйнятої відповідності", 8% – парадигму потреб-можливостей, 5% – шкали співпадіння по цінностям, і по 5% припадає на алгоритмічні/AI-підрахунки та індикатори співпадіння по навикам. Таким чином, хоча інтереси залишаються стандартною метрикою (Holland, 1997), останнє десятиліття позначене поступовим переходом до багатовимірних та обчислювальних оцінок конгруентності (Wille & De Fruyt, 2023).

Тематика результатів. Суб'єктивні наслідки (задоволеність роботою, залученість, кар'єрне покликання) вивчаються дещо частіше за об'єктивні (середній бал успішності, зарібок, швидкість працевлаштування): 49 проти 44 спостережень відповідно в нашому корпусі. При цьому найчастіше тестованими антецедентами є інтереси, кар'єрна адаптивність і особистісні цінності, а як ключові модератори фігурують стать, вік та організаційна підтримка.

Узагальнюючи, дескриптивний профіль демонструє сталий і географічно концентрований науковий інтерес до PVF, поступовий відхід від виключно інтересо-центричних оцінок до більш комплексних багатовимірних підходів і перехід від суто описових до дедалі складніших лонгітюдних та алгоритмічних дизайнів (Ertl, Hartmann, & Wunderlich, 2023; Park, Lee, & Lee, 2023), що відкриває перспек-

тиви для майбутніх крос-культурних і експериментальних досліджень.

Концептуалізації PVF та способи виміру. У літературі про PVF сформувалися щонайменше чотири концептуальні лінії, кожна з яких породила власні інструменти оцінювання.

Інтересо-орієнтована конгруентність (RIASEC-підхід). Класична модель Голланда виходить із припущення, що сумісність коду інтересів особи та коду професійного середовища визначає якість взаємодії з вибраною сферою діяльності (Holland, 1997). У класичних підходах для оцінки відповідності використовували чотири основні показники: індекс Іачана, евклідову відстань між профілями інтересів, кореляцію профілів за методом Бретта – Брауна та показник узгодженості інтересів із вимогами професії (Iachan, 1990; Brown, 1994). На практиці дослідники найчастіше застосовують скорочені маркери RIASEC (Armstrong et al., 2008) або коди O*NET, зіставляючи їх із вибором спеціальності чи поточним місцем роботи (Van Iddekinge et al., 2011).

Підхід "потреби – пропозиції" та "вимоги – здібності". Окремі автори розглядають PVF як відповідність того, "що професія пропонує", потребам індивіда (needs-supplies fit) та того, "що професія вимагає", здібностям і навикам працівника (demands-abilities fit). Ця двовимірна логіка закріпилася в Vocational Needs-Supplies Scale (Wang et al., 2011) та активно використовується в професійних опитувальниках для учнів системи професійно-технічної освіти, зокрема в роботі Michaelis і Findeisen (2022).

Ціннісна та уніфікована конгруентність. Ціннісна відповідність (value congruence) переносить акцент із інтересів на базові преференції й переконання (Kristof, 1996). Для її вимірювання дослідники нерідко використовують шкали суб'єктивної відповідності потреб і пропозицій, зокрема інструмент, запропонований Cable та DeRue (2002). Прагнучи інтегрувати інтереси, цінності та потреби, Su й Rounds розробили Unified Congruence Framework (UCF), де відповідність працівника професії постає як багатовимірний «вектор» схожості між людиною й професійною групою (Su & Rounds, 2015). Оцінювання в межах UCF ґрунтується на латентних профілях та здійснюється за допомогою методів латентного профільного аналізу й латентного моделювання конгруентності, успішно продемонстрованого в поздовжній роботі Hanna та Rounds (2021).

Прямі суб'єктивні оцінки та алгоритмічні підходи. Щоби уникнути статистичних артефактів різницевого індексу, дослідники створили прямі одномірні шкали – найпоширеніша серед них Vocational Fit Scale (VFS), де респондент сам оцінює, наскільки обрана професія «пасує» йому (Cable & DeRue, 2002). Останнє десятиліття позначене появою алгоритмічних і штучно – інтелектуальних методів, які порівнюють RIASEC – профілі кандидатів із великими масивами вакансій і прогнозують рівень відповідності за допомогою машинного навчання (Song et al., 2024; Silva, Lo, & Lim, 2020). Такі інструменти дають змогу виявляти нелінійні закономірності й масштабувати оцінки на ринок праці в реальному часі.

Порівняння й практичні міркування. Метааналізи показують, що індекси на основі інтересів залишаються "золотим стандартом" для прогнозування задоволеності та залученості, тоді як потреби – пропозиції і співпадіння по цінностям краще пояснюють намір залишитися та довгострокову продуктивність (Nye et al., 2012). Латентні та AI – підходи демонструють вищу прогностичну валідність, але потребують великих вибірок і прозорих алгоритмів. Отже, вибір інструменту залежить від дослідницької мети: діагностика інтересів у профорієнтації, стратегічний аналіз кадрів чи автоматизований скринінг резюме.

Антецеденти person – vocation fit. Емпіричні дослідження показують, що формування PVF детермінується складною взаємодією особистісних характеристик, соціально – економічних умов і кар'єрної орієнтації індивіда, причому жоден з цих блоків не є достатнім без урахування інших.

Особистісні риси. Початкові роботи Голланда підкреслювали роль інтересів, однак подальші дослідження виявили, що риси Великої п'ятірки модулюють силу цього

зв'язку: невротизм ослаблює рух до конгруентної професії, тоді як екстраверсія й сумлінність підсилюють його, покращуючи процес інформаційного пошуку та самопрезентації. Метааналітичні дані свідчать, що поєднання інтересів з особистісними рисами пояснює до 20% дисперсії PV fit, особливо коли використовується інтегрована модель "RIASEC + Big 5" (De Fruyt & Mervielde, 1996). Додатково, проактивна особистість і самоєфікація виявляються когнітивними каталізаторами конгруентності, оскільки мотивують індивідів активно досліджувати професійні альтернативи.

Соціально – економічні чинники. Хоча PVF часто розглядають як "внутрішню" характеристику, контекстуальні фактори суттєво звужують або розширюють простір вибору. Соціально – економічний статус родини та рівень освіченості батьків підвищують імовірність того, що студент обере спеціальність, максимально відповідну його інтересам (Tracey & Robbins, 2006). І навпаки, ринки праці з високою безробіттям знижують конгруентність, змушуючи випускників приймати "компромісні" рішення, що демонструють іспанські лонгітюдні дані періоду фінансової кризи 2008 р. Для країн з динамічною економікою, як – от Китай, регіональні відмінності в індустріальній структурі пояснюють до 12% варіації у PVF між провінціями. Зрештою, гендер залишається значущим модератором: чоловіки частіше демонструють інтерес – орієнтовану відповідність, тоді як жінки – ціннісну та потребувану (Šverko & Babarović, 2006).

Кар'єрна орієнтація та психологічні ресурси. Мікропроцеси вибору професії опосередковуються системою майбутніх намірів. Лонгітюдні дані молодих працівників показують, що високий рівень чотирьох вимірів кар'єрної адаптивності (concern, control, curiosity, confidence) підвищує шанси знайти конгруентну сферу діяльності вже протягом перших двох років після випуску. Подібно до цього, відчуття кар'єрного покликання поглиблює пошук ітераційної інформації та позитивно корелює з суб'єктивною оцінкою PVF. Проте ефект цих ресурсів залежить від наявності соціальної підтримки: у вибірках з низьким рівнем наставництва позитивна роль адаптивності нівелюється. Різноманітна кар'єрна орієнтація – прагнення самостійно керувати професійним шляхом – асоціюється із частішими переходами між сферами, але зрештою приводить до вищої довгострокової конгруентності завдяки кумулятивному ефекту "спроб і помилок".

Узагальнюючи, наукова література сходиться на тому, що PVF найточніше описується як результат триєдиного впливу: спектра індивідуальних схильностей, соціально – еко-

номічної доступності професій та активної кар'єрної саморегуляції. Неврахування будь – якого із зазначених блоків веде до переоцінки "внутрішніх" або "зовнішніх" факторів і спотворює уявлення про механізми формування конгруентності.

Інтерпретація ключових знахідок у світлі теорій. Накопичені дані підтверджують вихідне припущення Голланда про те, що конгруентність інтересів залишається ядром PVF й найбільш надійно прогнозує задоволеність та залученість у професії. Водночас зростаюча популярність ціннісних і потребових метрик, а також алгоритмічних підходів указує на поступовий перехід до моделі гнучкої відповідності: замість статичної "ідеальної відповідності" дослідники розглядають діапазон гнучких поєднань, які можуть забезпечувати еквівалентно високі результати (Cable & Edwards, 2004). Зіставлення суб'єктивних і об'єктивних наслідків демонструє, що навіть за помірної "жорсткої" конгруентності (наприклад, RIASEC – відстані) люди можуть досягати високої продуктивності, якщо мають можливість коригувати робоче середовище під себе – це резонує з підходом реляційної відповідності, де фокус зміщується з "людина – професія" на "людина – професійні стосунки". Наші результати підтверджують, що кар'єрна адаптивність і проактивність посилюють зв'язок між початковою конгруентністю та пізнішими показниками успішності, таким чином підтримуючи динамічну, а не статичну, природу PVF.

Практичні наслідки. Профорієнтація. Використання скорочених RIASEC – маркерів у шкільних та університетських центрах кар'єри забезпечує дешевий і валідний спосіб раннього виявлення конгруентних напрямів, тоді як додавання шкал потреб – можливостей дає змогу обговорити зі студентами їхні очікування щодо умов праці.

Рекрутинг. Алгоритмічні системи, що поєднують профілі інтересів кандидатів з масивами вакансій, можуть слугувати "фільтром попереднього скринінгу", знижуючи ймовірність помилкового прийому та підвищуючи довгострокову утримуваність персоналу.

Освітній дизайн. Дані про PVF допомагають університетам адаптувати навчальні програми під домінуючі профілі інтересів і водночас стимулювати студентів розвивати додаткові компетенції, щоб розширювати "гнучку зону" відповідності.

HR – аналітика. Інтегрування метрик PVF у панель управління людським капіталом відкриває нові горизонти прогнозування: HR – відділ може відслідковувати, як зміни в посадових обов'язках, винагороді чи командній культурі впливають на динаміку конгруентності та робити

точніші рішення щодо утримання і розвитку талантів.

Обмеження дослідження. Насамперед, усі етапи пошуку та скринінгу літератури виконував один рецензент. Хоча ми дотримувалися протоколу PRISMA – ScR, відсутність другого рецензента збільшує ризик упередження вибору і суб'єктивних помилок трактування. Друге обмеження стосується мовної та географічної репрезентативності: майже дві третини включених досліджень ґрунтувалися на вибірках із США та Західної Європи, тоді як країни з турбулентними ринками праці або воєнними викликами залишилися недопредставленими. Третє, понад половину корпусу становлять крос – секційні дизайни, що ускладнює встановлення причинно – наслідкових зв'язків і динаміки PVF. Четверте, більшість робіт покладаються на самозвітні опитувальники, що може призводити до спільної методичної варіації та соціально бажаних відповідей. П'яте, індекси конгруентності різняться за математичною природою, тож метааналітичне порівняння ефектів ускладнюється гетерогенністю метрик. Нарешті, хоча наступна хвиля досліджень застосовує алгоритмічні методи, такі підходи поки що не перевірені і можуть відтворювати існуючі упередження даних.

Напрями для майбутніх досліджень. Крос – культурні та контекстно чутливі лонгітюдні дослідження. Необхідно тестувати динаміку PVF у країнах зі швидкими інституційними змінами чи воєнними загрозами, щоб зрозуміти, як економічні шоки модифікують "зону прийнятної конгруентності".

Багатовимірні інтегровані моделі. Майбутні праці мають одночасно враховувати інтереси, цінності, потреби та вимоги – здібності, використовуючи latent congruence modelling або network analysis для виявлення нелінійних конфігурацій.

Експериментальні та квазіекспериментальні дизайни. Потрібні рандомізовані втручання, які перевірятимуть, чи здатні програми "створення робочого місця" або кар'єрного коучингу "вирівнювати" невідповідність та якими є ланцюги медіації.

Життєвий цикл employee experience. Варто дослідити, як PVF взаємодіє з подіями кар'єрного шляху (прийняття на роботу, перехід на нову посаду, перекваліфікація) і чи може конгруентність компенсувати негативні ефекти організаційної турбулентності.

Таким чином, майбутні дослідження мають не лише поглиблювати теоретичні моделі PV fit, а й забезпечувати методологічну різноманітність та соціальну релевантність, що разом сприятиме більш обґрунтованим рішенням у сфері кар'єрного консультування, рекрутингу та HR – аналітики.

Висновки. Відповідність працівника професії залишається фундаментальним вузлом у мережі концепцій відповідності працівника робочому середовищу, забезпечуючи місток між вибором професії та довгостроковою кар'єрною адаптацією. Глобальна динаміка публікацій свідчить про стійкий інтерес до теми: від "інтересо – центричної" хвилі 1990 – х, коли переважав підхід Голланда, до нинішнього періоду, що характеризується багатоманітністю конструкту й алгоритмічними інструментами оцінки. Огляд 87 емпіричних робіт показав, що інтереси залишаються найсильнішим предиктором суб'єктивного благополуччя й залученості, але саме ціннісно – потребові й потреби – можливості метрики точніше прогнозують об'єктивні результати – продуктивність, доходи та швидкість працевлаштування.

Теоретично стаття уточнює, що PVF слід трактувати як динамічний процес: початкова конгруентність інтересів запускає траєкторію розвитку компетенцій і ресурсів, яка згодом модифікується кар'єрною адаптивністю та організаційними можливостями. Об'єднання моделей гнучкої відповідності і реляційної відповідності дозволяє пояснити, чому працівники з "неідеальною" стартовою відповідністю можуть досягати високих результатів, якщо мають простір для коригування ролі та взаємодій.

Практично отримані висновки підкріплюють необхідність комплексної профорієнтації: школи, університети та центри зайнятості мають використовувати не лише скорочені RIASEC – тести, а й інструменти потреб – можливостей та відповідності по цінностям, щоби допомагати молоді розуміти власні очікування від умов праці. Для роботодавців інтеграція PVF у HR – аналітику відкриває можливості точнішого рекрутингу, зниження плинності й прогнозування залученості. Алгоритмічні системи скринінгу, продемонструвавши переконливу прогностичну валідність, мають застосовуватися з урахуванням принципів етичної прозорості, щоби мінімізувати ризики упередженості.

Таким чином, даний скопінговий огляд поглиблює розуміння PV fit як інтегративного феномена, що поєднує індивідуальні схильності та контекстуальні можливості упродовж усього кар'єрного життєвого циклу. Подальші міждисциплінарні та крос – культурні дослідження, особливо з експериментальними і мікрорівневими методами збору даних, здатні не лише уточнити механізми формування конгруентності, а й забезпечити більш інклюзивні й персоналізовані практики професійного розвитку в умовах швидкоплинного ринку праці XXI століття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Alder G. S. A personality approach to person – organization fit: Applying Holland's theory of vocational choice at the organizational level. *Journal of Business & Leadership: Research, Practice, and Teaching*. 2006. Vol. 2, № 2. P. 242 – 252.
2. Arksey H., O'Malley L. Scoping studies: Towards a methodological framework. *International Journal of Social Research Methodology*. 2005. Vol. 8, № 1. P. 19 – 32.
3. Armstrong P. I., Allison W., Rounds J. Development and initial validation of brief public domain RIASEC marker scales. *Journal of Vocational Behavior*. 2008. Vol. 73, № 2. P. 287 – 299.
4. Brown S. D., Gore P. A. Jr. An evaluation of interest congruence indices: Distribution characteristics and measurement properties. *Journal of Vocational Behavior*. 1994. Vol. 45, № 3. P. 310 – 327.
5. Cable D. M., DeRue D. S. The convergent and discriminant validity of subjective fit perceptions. *Journal of Applied Psychology*. 2002. Vol. 87, № 5. P. 875 – 884.
6. Cable D. M., Edwards J. R. Complementary and supplementary fit: A theoretical and empirical integration. *Journal of Applied Psychology*. 2004. Vol. 89, № 5. P. 822 – 834.
7. De Fruyt F., Mervielde I. Personality and interests as predictors of educational streaming and achievement. *European Journal of Personality*. 1996. Vol. 10, № 5. P. 405 – 425.
8. Ehrhart K. H., Makransky G. Testing vocational interests and personality as predictors of person – vocation and person – job fit. *Journal of Career Assessment*. 2007. Vol. 15, № 2. P. 206 – 226.
9. Ertl B., Hartmann F. G., Wunderlich A. Stability of vocational interests during university studies. *Journal of Individual Differences*. 2023. Vol. 44, № 3. P. 143–162.
10. Feij J. A., Van der Velde M. E. G., Taris R., Taris T. W. The development of person – vocation fit: A longitudinal study among young employees. *International Journal of Selection and Assessment*. 1999. Vol. 7, № 1. P. 12 – 25.
11. Hanna A., Briley D., Einarsdóttir S., Hoff K., Rounds J. Fit gets better: A longitudinal study of changes in interest fit in educational and work environments. *European Journal of Personality*. 2021. Vol. 35, № 4. P. 557 – 580.
12. Holland J. L. Making vocational choices: A theory of vocational personalities and work environments. – 3rd ed. Odessa, FL: *Psychological Assessment Resources*, 1997.
13. Iachan R. Some extensions of the Iachan congruence index. *Journal of Vocational Behavior*. 1990. Vol. 36, № 2. P. 176 – 180.
14. Kristof – Brown A. L., Zimmerman R. D., Johnson E. C. Consequences of individuals' fit at work: A meta – analysis of person – job, person – organization, person – group, and person – supervisor fit. *Personnel Psychology*. 2005. Vol. 58, № 2. P. 281 – 342.

15. Kristof A. L. Person – organization fit: An integrative review of its conceptualizations, measurement, and implications. *Personnel Psychology*. 1996. Vol. 49, № 1. P. 1 – 49.
16. Lent R. W., Brown S. D., Hackett G. Social cognitive career theory. *Career Choice and Development* / ed. by D. Brown. – 4th ed. – San Francisco: Jossey – Bass, 2002. P. 255 – 311.
17. Michaelis C., Findeisen S. Influence of person – vocation fit on satisfaction and persistence in vocational training programs. *Frontiers in Psychology*. 2022. Vol. 13. – Article 834543.
18. Nye C. D., Su R., Rounds J., Drasgow F. Vocational interests and performance: A quantitative summary of over 60 years of research. *Perspectives on Psychological Science*. 2012. Vol. 7, № 4. P. 384 – 403.
19. Park H. I., Lee S., Lee B. Does the attainment of vocational aspirations make youths happy? *Journal of Career Assessment*. 2023. Vol. 31, № 3. P. 458–475
20. Savickas M. L. Career construction theory and practice. *Career Development and Counseling: Putting Theory and Research to Work* / eds. S. D. Brown, R. W. Lent. – 2nd ed. – Hoboken, NJ: Wiley, 2013.
21. Schneider B. The people make the place. *Personnel Psychology*. 1987. Vol. 40, № 3. P. 437 – 453.
22. Silva A., Lo P. – C., Lim E. – P. JPLink: On linking jobs to vocational interest types. *Pacific – Asia Conference on Knowledge Discovery and Data Mining (PAKDD 2020). Lecture Notes in Computer Science*. Cham: Springer International Publishing, 2020. Vol. 12085. P. 220 – 232.
23. Song Q. C., Shin H. J., Tang C., Hanna A., Behrend T. Investigating machine learning's capacity to enhance the prediction of career choices. *Personnel Psychology*. 2024. Vol. 77, № 2. P. 295 – 319.
24. Su R., Rounds J. All STEM fields are not created equal: People and things interests explain gender disparities across STEM fields. *Frontiers in Psychology*. 2015. Vol. 6. Article 189.
25. Su R., Murdock C., Rounds J. Person – environment fit. *APA Handbook of Career Intervention*. – Washington, DC: American Psychological Association, 2015.
26. Šverko I., Babarović T. The validity of Holland's theory in Croatia. *Journal of Career Assessment*. 2006. Vol. 14, № 4. P. 490 – 507.
27. Tokar D. M., Fischer A. R., Subich L. M. Personality and vocational behavior: A selective review of the literature, 1993 – 1997. *Journal of Vocational Behavior*. 1998. Vol. 53, № 2. P. 115 – 153.
28. Tracey T. J. G., Robbins S. B. The interest – major congruence and college success relation: A longitudinal study. *Journal of Vocational Behavior*. 2006. Vol. 69, № 1. P. 64 – 89.
29. Tricco A. C., Lillie E., Zarin W., O'Brien K. K., Colquhoun H., Levac D., ... Straus S. E. PRISMA extension for scoping reviews (PRISMA – ScR): Checklist and explanation. *Annals of Internal Medicine*. 2018. Vol. 169, № 7. P. 467 – 473.
30. Van Iddekinge C. H., Roth P. L., Putka D. J., Lanivich S. E. Are you interested? A meta – analysis of relations between vocational interests and employee performance and turnover. *Journal of Applied Psychology*. 2011. Vol. 96, № 6. P. 1167 – 1194.
31. Van Vianen A. E. M. Person – environment fit: A review of its basic tenets. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*. 2018. Vol. 5. P. 75 – 101.
32. Wang M., Zhan Y., McCune E., Truxillo D. Understanding newcomers' adaptability and work – related outcomes: Testing the mediating roles of perceived person – environment fit variables. *Personnel Psychology*. 2011. Vol. 64, № 1. P. 163 – 189.
33. Wille B., De Fruyt F. The resurrection of vocational interests in human resources research and practice: Evidence, challenges, and a working model. *International Journal of Selection and Assessment*. 2023. Vol. 31, № 4. P. 485–493

REFERENCES:

1. Alder, G. S. (2006). Personality Approach To Person – organization Fit: Applying Holland's Theory of Vocational Choice At The organizational Level. *Journal of Business & Leadership: Research, Practice, and Teaching (2005 – 2012)*, 2(2), 242 – 252.
2. Arksey, H., & O'malley, L. (2005). Scoping studies: towards a methodological framework. *International journal of social research methodology*, 8(1), 19 – 32.
3. Armstrong, P. I., Allison, W., & Rounds, J. (2008). Development and initial validation of brief public domain RIA-SEC marker scales. *Journal of Vocational Behavior*, 73(2), 287 – 299.
4. Brown, S. D. (1994). An evaluation of interest congruence indices: Distribution characteristics and measurement properties. *Journal of Vocational Behavior*, 45(3), 310 – 327.
5. Cable, D. M., & DeRue, D. S. (2002). The convergent and discriminant validity of subjective fit perceptions. *Journal of applied psychology*, 87(5), 875.
6. Cable, D. M., & Edwards, J. R. (2004). Complementary and supplementary fit: a theoretical and empirical integration. *Journal of applied psychology*, 89(5), 822.
7. De Fruyt, F., & Mervielde, I. (1996). Personality and interests as predictors of educational streaming and achievement. *European journal of personality*, 10(5), 405 – 425.
8. Ehrhart, K. H., & Makransky, G. (2007). Testing vocational interests and personality as predictors of person – vocation and person – job fit. *Journal of Career Assessment*, 15(2), 206 – 226.
9. Ertl, B., Hartmann, F. G., & Wunderlich, A. (2023). Stability of vocational interests during university studies. *Journal of Individual Differences*, 44(3), 143–162.
10. Feij, J. A., Van Der Velde, M. E., Taris, R., & Taris, T. W. (1999). The development of person – vocation fit: A longitudinal study among young employees. *International Journal of Selection and Assessment*, 7(1), 12 – 25.

11. Hanna, A., Briley, D., Einarsdóttir, S., Hoff, K., & Rounds, J. (2021). Fit gets better: A longitudinal study of changes in interest fit in educational and work environments. *European Journal of Personality*, 35(4), 557 – 580.
12. Holland, J. L. (1997). Making vocational choices: A theory of vocational personalities and work environments. *Psychological Assessment Resources*.
13. Iachan, R. (1990). Some extensions of the Iachan congruence index. *Journal of Vocational Behavior*, 36(2), 176 – 180.
14. Kristof-Brown, A. L., Zimmerman, R. D., & Johnson, E. C. (2005). Consequences OF INDIVIDUALS'FIT at work: A meta-analysis OF person – job, person – organization, person – group, and person – supervisor fit. *Personnel psychology*, 58(2), 281 – 342.
15. Kristof, A. L. (1996). Person-organization fit: An integrative review of its conceptualizations, measurement, and implications. *Personnel psychology*, 49(1), 1 – 49.
16. Lent, R. W., Brown, S. D., & Hackett, G. (2002). Social cognitive career theory. *Career choice and development*, 4(1), 255 – 311.
17. Michaelis, C., & Findeisen, S. (2022). Influence of person – vocation fit on satisfaction and persistence in vocational training programs. *Frontiers in Psychology*, 13, 834543.
18. Nye, C. D., Su, R., Rounds, J., & Drasgow, F. (2012). Vocational interests and performance: A quantitative summary of over 60 years of research. *Perspectives on Psychological Science*, 7(4), 384 – 403.
19. Park, H. I., Lee, S., & Lee, B. (2023). Does the attainment of vocational aspirations make youths happy? *Journal of Career Assessment*, 31(3), 458–475.
20. Savickas, M. L. (2013). Career construction theory and practice. *Career development and counseling: Putting theory and research to work*, 2(1), 144 – 180.
21. Schneider, B. (1987). The people make the place. *Personnel psychology*, 40(3), 437 – 453.
22. Silva, A., Lo, P. C., & Lim, E. P. (2020, May). JPLink: on linking jobs to vocational interest types. In Pacific – Asia Conference on Knowledge Discovery and Data Mining (pp. 220 – 232). Cham: Springer International Publishing.
23. Song, Q. C., Shin, H. J., Tang, C., Hanna, A., & Behrend, T. (2024). Investigating machine learning's capacity to enhance the prediction of career choices. *Personnel Psychology*, 77(2), 295 – 319.
24. Su, R., & Rounds, J. (2015). All STEM fields are not created equal: People and things interests explain gender disparities across STEM fields. *Frontiers in psychology*, 6, 189.
25. Su, R., Murdock, C., & Rounds, J. (2015). Person – environment fit.
26. Šverko, I., & Babarović, T. (2006). The validity of Holland's theory in Croatia. *Journal of career assessment*, 14(4), 490 – 507.
27. Tokar, D. M., Fischer, A. R., & Subich, L. M. (1998). Personality and vocational behavior: A selective review of the literature, 1993 – 1997. *Journal of vocational behavior*, 53(2), 115 – 153.
28. Tracey, T. J., & Robbins, S. B. (2006). The interest – major congruence and college success relation: A longitudinal study. *Journal of vocational behavior*, 69(1), 64 – 89.
29. Tricco, A. C., Lillie, E., Zarin, W., O'Brien, K. K., Colquhoun, H., Levac, D., ... & Straus, S. E. (2018). PRISMA extension for scoping reviews (PRISMA – ScR): checklist and explanation. *Annals of internal medicine*, 169(7), 467 – 473.
30. Van Iddekinge, C. H., Roth, P. L., Putka, D. J., & Lanivich, S. E. (2011). Are you interested? A meta – analysis of relations between vocational interests and employee performance and turnover. *Journal of Applied Psychology*, 96(6), 1167.
31. Van Vianen, A. E. (2018). Person – environment fit: A review of its basic tenets. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 5(1), 75 – 101.
32. Wang, M. O., Zhan, Y., McCune, E., & Truxillo, D. (2011). Understanding newcomers' adaptability and work-related outcomes: testing the mediating roles of perceived p – e fit variables. *Personnel psychology*, 64(1), 163 – 189.
33. Wille, B., & De Fruyt, F. (2023). The resurrection of vocational interests in human resources research and practice: Evidence, challenges, and a working model. *International Journal of Selection and Assessment*, 31(4), 485–493.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.08.2025

Дата публікації: 04.11.2025

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Збірник наукових праць

Серія ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Випуск 2

Коректура • *Н. С. Ігнатова*

Підписано до друку: 04.11.2025.

Формат 60×84/8. Arial.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 8,84.

Замов. № 1125/859. Наклад 200 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

